

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΕΤΟΣ Η'.
ΤΕΥΧΟΣ 1-4

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΩΝ 41
1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Η'. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	Σελίς
N. I. Τούλ. —Προλεγόμενα μιᾶς λογικῆς τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων	1
Jos. Gottf. Greiner. —Τὰ θεμελιώδη ἠθικοπαιδαγωγικὰ ζητήματα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς	36
Δ. Καπετανάκη. —Μυθολογία τοῦ ὄριου	64

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Παν. Κανελλοπούλου. —Ἡ κλίση ὡς ἔξωτερικὸ βῆμα τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας	106
Βιβλιογραφία.	114

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Ἰωάν. Θεοδωρακοπούλου. —Heinrich Rickert	117
Alfr. N. Whitehead. —Οἱ σκοποὶ τῆς φιλοσοφίας	126
Κ. Τριανταφυλλοπούλου. —«Ἐνοχὴ καὶ ὑποχρέωσις»	140
Ἄθ. Δ. Κρυστάλλη. —Λοκασμένη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνα	147
Δημ. Καπετανάκη. —Ὁ «Ἐθιόδημος» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση	185
Ραφαήλ Δήμου. —Περὶ τοῦ «Μή· ὄντος» κατὰ Πλάτωνα	207
Φιλοσοφικῶν Συνεδρίων εἰς τὴν Ἀμερικὴν.	229

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Δημ. Καπετανάκη. —Ἡ νεοελληνικὴ συνέδηση καὶ ὁ «Παλιμᾶς» τοῦ Κωνστ. Τσιτσάνου	230
Βιβλιογραφία.	237

ΤΕΥΧΟΣ 3.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

ΣΕΛΙΣ

Gerhard Leibholz. —Τὸ δολοκλήρωτικὸν Κράτος τῆς σήμερον καὶ αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι τοῦ 19ου αἰῶνος.	239
N. Κορκοφίγκα. —Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ.	283
Δημ. Καπετανάκη. —Ρεμπώ. Μῦθος καὶ μίτος γιὰ τὴν κόλαση τῆς ποίησής του	309
Ἄθ. Λ. Κρυστάλλη. —Δικαιοσύνη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνι	338
Βιβλιογραφία	363

ΤΕΥΧΟΣ 4.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Rudolf Fahrner. —Ἡ ποίηση μέσα στὴ μοῖρα τὴν Γερμανικὴν (Μετ. Π. Κανελλοπούλου)	367
Ραφαήλ Δήμου. —Περὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα	403
Jean Nogué. —Ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων (Μετ. Ἑλένης Ζάκκα)	432
Δ. Καπετανάκη. —Ὁ «Εὐθύδημος» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση.	448

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Π. Κανελλοπούλου. —Γ. Σαραντάρη: Οἱ ἀλήθειες ἐνὸς ἀπρόσιτου	465
M. T. —Jean Nogué: L'Activité Primitive du Moi	477
Π. Κανελλοπούλου. —Zeller: Paracelsus der Beginner eines deutschen Arzttuns	487
Βιβλιογραφία	490

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΛΕΤΗ II

ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΥΙΟ

N. I. ΤΟΥΛΑ

Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα λογικὴ ἔρευνα, ἐν δοκίμιον μόνον, δὲν προτίθεται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ λογικῶν βάσεων, ἀλλὰ νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν λογικὴν πλευρὰν τῶν ἠθικῶν φαινομένων, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητός των, ὅπως καταστῶσιν ἀντικείμενα λογικῆς διεισδύσεως. Ἐλπίζομεν ὅθεν ὅτι ὁ σκοπὸς μας δὲν θὰ παρερμηνευθῇ, συγχιζομένης τυχὸν τῆς λογικῆς πλευρᾶς τῶν ἠθικῶν προβλημάτων πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ ἡ λογικότης τῶν ἠθικῶν φαινομένων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν ποιοῦ. Εἶναι φανερόν ὅτι αὕτη δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος τρόπου τῆς ἐρεῦνης μας, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ζήτημα προοπτικῆς μόνον, ἀλλ' ὅτι εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον, τοῦ ὅπου ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάρητος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὅλου ἠθικοῦ φαινομένου. Ἡ μελέτη λοιπὸν τούτου μέσῳ τοῦ πρίσματος τῆς λογικότητος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἠθικότητος ἐκ λογικῶν παραγόντων ἢ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς λογικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ δύναται νὰ σημαίῃ μόνον τὴν κατάδειξιν τῶν ὑπὸ ταύτης χρησιμοποιουμένων λογικῶν σχημάτων καὶ μηχανισμῶν, ὡς καὶ τῶν κλισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται. Λόγῳ τῆς γενικό-

τητος τῆς λογικῆς μορφῆς διέπεται ὑπὸ ταύτης ἢ ὅλη ἔκτασις τοῦ ἐπιστητοῦ, χωρὶς νὰ αἴρηται διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἰδιομορφία, μετ' αὐτῆς δὲ ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ αὐτονομία ἐνὸς ἐκάστου ὄντολογικοῦ πεδίου. Δεδομένου λοιπὸν ὅτι ἡ ἔρευνά μας δὲν εἶναι ὄντολογικὴ καὶ δὲν στρέφεται περὶ τὸ ἀντικείμενον, τοῦναντίον δ' ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς τὸ ὑποκείμενον, ὁ κίνδυνος, ὅπως καταστῆ σχηματικὴ καὶ τυπικὴ μία περιοχὴ καθαρᾶς οὐσίας καὶ νοήματος, ἀπομακρύνεται σχεδὸν ἔξ ὀλοκλήρου. Ἄλλὰ μήπως καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ σφαῖρα δὲν θὰ διέτρεχε τοὺς αὐτοὺς κινδύνους τῆς παρερμηνείας, ἐὰν ἡ σχηματικότης ἐπέκρωτο ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ ζωντανὸν ὄλον τὸ ἀποτελοῦν τὸ ἠθικὸν πρόσωπον; ἢ μήπως ἐν τῇ ἠθικῇ περιοχῇ αἱ προσωπικαὶ παραλλαγαὶ καὶ ἡ ἱεραρχία τῶν συγκεκριμένων ἠθικῶν τύπων δὲν παίζῃ τὸν σημαντικώτερον ὄλον καὶ ἡ ἀναζήτησις τυπικῶν σχέσεων δὲν ὀδηγῇ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἀποτέλεσμα: εἰς τὴν ἄρσιν δηλαδὴ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου;

Δὲν ἀμφισβητοῦμεν τοὺς κινδύνους τούτους! Πλὴν ὅμως δὲν εἶναι οὗτοι κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς διατρέχομεν, ἀφοῦ, ἔχοντες ἐπίγνωσιν αὐτῶν, τοὺς ὑποδεικνύομεν. Ἡ τυπικότης, ἀπόρροια πάσης λογικῆς ἐρεύνης, δὲν αἴρει τὴν πλαστικότητα τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως· συντείνει μόνον εἰς τὴν ἀπὸ τυπικῆς πλευρᾶς κατανόησίν της. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς λογικῆς ἐν τῇ στενῇ καὶ εἰδικῇ ὑπὸ τῆς παραδόσεως καθιερωμένῃ σημασίᾳ αὐτῆς. Ὡς τοιαύτη δὲν μελετᾷ εἰμὴ τὰς τυπικὰς ἀρχάς, αἵτινες διέπουν τὸ ἄπειρον τῆς νοήσεως. Ὁ ἀνεξάντλητος πλοῦτος καὶ ἡ ἀέναος κίνησις ταύτης, ἡ ζῶσα ἐνέργεια, ὁ συνυφασμὸς της πρὸς τὸ ψυχικὸν καὶ κοσμικὸν ὄλον, αἱ ἀμφιβολίαι, αἱ ἀπαγορευσεις της, αἱ ἡτται καὶ αἱ νίκαι της, ἡ χαρὰ τῆς ἀνακαλύψεως, ὁ ἔρωσ, ὁ ἐνθουσιασμὸς πρὸς γνῶσιν, μελέτην, μάθησιν, ἐν ὀλίγοις ἢ ψυχοπνευματικῇ αὐτῇ ὀλότης μένει ἀσύλληπτος διὰ τὴν λογικὴν ἔρευναν. Ὁμοίως λοιπὸν, τὸ πρὸς ἐν εὐρύτατον ὄλον συνδεόμενον ἠθικὸν συνειδός, δὲν δύναται ἄνευ τοῦ ὄλου τούτου γὰ κατανόηθῆ πληρέστερον. Αἱ σχέσεις αὐτοῦ προϋποθέτουν τὴν ὅλην ἀνθρώπινον ὑπόστασιν καὶ διενεργοῦνται ἐντὸς τῶν ὄρων, τοὺς ὁποίους θέτουν αἱ διαστάσεις τοῦ ὄλου ψυχοπνευματικοῦ κόσμου, προσκεινομένου μέχρι τοῦ λεγομένου ἐξωτερικοῦ κόσμου, (ἀνεξαρτήτως ὁποίας

γνωσιολογικῆς ἐρμηνείας καὶ ἂν τυγχάνῃ οὗτος). Ὑπὸ τὰς συνθήκας ὅμως ταύτας ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἔρευνα ψυχικοῦ, πνευματικοῦ, ἠθικοῦ τινος συμβεβηκότος καθίσταται ἀδύνατος καὶ ὁ ἐρευνητῆς αὐτοπεριορίζεται μοιραίως, προσφεύγων εἰς μεθοδολογικὰς ἀφαιρέσεις, ἵνα, ἀδυνατῶν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ὄλον, συλλάβῃ τοῦλάχιστον τὸ μέρος, μελετῶν αὐτό, ὡς ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξαρτήτως τοῦ ὄλου. Πρέπει λοιπὸν λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς λογικῆς μεθόδου νὰ παραιτηθῶμεν τῆς προσπαθείας ταύτης καὶ εἶναι πράγματι προτιμητέα ἢ ἄγονος βεβαίωσις περὶ τοῦ ἀσυλλήπτου τοῦ ἠθικοῦ ἀπέιρου μιᾶς ὅσονδήποτε περιορισμένης θετικῆς ἐρεύνης; — Νομίζομεν ὅχι! ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζητήσωμεν ἀπὸ τῆς μεθόδου ταύτης περισσότερα ἀφ' ὅ,τι ὑπόσχεται καὶ δύναται ν' ἀποδώσῃ. Τὴν ἀνεπάρκειαν λοιπὸν ταύτης οὐ μόνον δὲν συνκαλύπτομεν, ἀλλ' ἀντιθέτως τονίζομεν ἰδιαιτέρως, χαίρειζοντες αὐτὴν ὡς βέβαιον μέσον, ἵνα ἀποφύγωμεν τὸν ἐκ τῆς τυπικότητος ἀπορρέοντα κίνδυνον τῆς παρερμηνείας μιᾶς περιοχῆς ζωντανῶν καὶ οὐσιαστικῶν σχέσεων.

Κατόπιν τῶν ἐξηγήσεων τούτων θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐπὶ τῆς ἀκολουθουμένης ὁδοῦ τῆς ἐρεύνης μας.

Μελετῶντας τὰ ἠθικὰ ἐνεργήματα, ἐξετάζομεν οὐσιαστικῶς: τὴν διαγωγὴν τοῦ ὑποκειμένου—ὡς τοιοῦτον δὲ δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ ἄτομον, ἡ δμάς, ἡ κοινωνία, ἡ ἀνθρωπότης—ἐναντι τῶν ἀξιών καὶ τῶν ἀπαξιῶν, τούτων ἐννοουμένων εἴτε ὑπὸ τὴν καθαρὰν καὶ ἰδανικὴν των ὑπόστασιν, εἴτε ὑπὸ τὴν μικτὴν, ὑλικῶς ἐπιβεβαρυμένην (ἀντικειμενοποιημένην) αὐτῶν μορφὴν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν ταύτην ὁδὸν τῆς ἐρεύνης χωρεῖ—καθὼς καὶ ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ—ἡ ἀντικειμενικὴ ἐξέτασις τῶν ἀξιών, μελετωμένων κατὰ τὸ δυνατόν ἀνεξαρτήτως τῆς πρὸς τὸ ὑποκείμενον σχέσεώς των. Βεβαίως προϋποθέτει ἡ μία μέθοδος τὴν ἄλλην. Ἰδίως ἰσχύει τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν τοιαύτην, καθόσον ἄνευ ἐκείνου, ἐναντι τοῦ ὁποίου τὸ ὑποκείμενον λαμβάνει ἀποφασιστικὴν στάσιν κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ διαγωγὴν καὶ τὸ ὁποῖον ἀντικείμενον, νόημα ἢ ἀξίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, δυσχερῶς δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἀρμόζουσα χρῆσις τῶν λέξεων «διαγωγὴ» καὶ «ἠθικὴ στάσις». Τὸ ὑποκείμενον—τόσον ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ—προϋποθέτει τὴν συσχετικὴν ἐν-

νοϊαν τοῦ ἀντικειμένου. Ἐπιγραμματικῶς δύναται νὰ διατυπωθῇ ἡ σκέψις αὕτη ὡς ἑξῆς: τὸ διακεῖσθαι προϋποτίθῃσι τὸ ἀντικεῖσθαι. Ἐνεκα τούτου θὰ ἔπρεπε λοιπὸν ν' ἀκολουθήσωμεν μέθοδον ἐρεῦνης μικτῆν, ἄλλοτε μὲν ἐξετάζοντες τὸ ἀντικείμενον, ἄλλοτε δὲ τὸ ὑποκειμενον τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις πρόκειται ν' ἀσχοληθῶμεν ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτη ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν πλευρὰν τοῦ προβλήματος, λαμβάνομεν ὡς δεδομένην οἱ μόνον τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιθετικὴν διάσπασιν τοῦ ἀξιολογικοῦ ἀντικειμένου· ἀπέχοντες δέ, ὅσον ἔνεστι, τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ, ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ εἰδικώτερον ἐπ' ἄλλη εὐκαιρία.

2. Προσανατολισμὸς τοῦ θέματός μας εἰς τὴν περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίαν τοῦ Emil Lask.

Ἡ νεωτέρα περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλία μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα πρωτίστως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς διλημματικῆς στάσεως τοῦ ὑποκειμένου ἐναντι τοῦ περιεχομένου τῆς κρίσεως. Κατόπιν μάλιστα τῆς ἀξιολογικῆς καὶ δεοντολογικῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως—δι' ἧς ἐπῆλθε προσέγγισις τις μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας—δύναται τὰ πλούσια εἰς ἀπόδοσιν πορίσματα τῆς διδασκαλίας ταύτης νὰ χρησιμοποιηθῶσι καταλλήλως διὰ τὴν τὰ μάλιστα ἀξιολογικὴν τῆς ἠθικῆς ἔρευναν.

Ἐὰν αἱ ὑφιστάμεναι ἀναλογίαι μεταξὺ τῶν ἐνεργημάτων τῆς κρίσεως καὶ τῆς βουλήσεως ἐπέτρεψαν ἀρχικῶς τὸν προσανατολισμὸν τῶν πρώτων εἰς τὰ δεύτερα, σήμερον, μετὰ τὴν σημαντικὴν ἐμβάθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον τὰ προβλήματα ταῦτα ὑπὸ τῆς νεωτέρας λογικῆς, εἶναι πλέον ἐπιβεβλημένον νὰ προσανατολισθῇ πρὸς ταύτην ἡ σχετικῶς ὑστεροῦσα ἠθικὴ ἔρευνα. Αὐτιονόητον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ προσανατολισμὸς οὗτος ὀφείλει γὰρ μὴ ἐκφυλισθῇ εἰς μίαν ἀκριτον καὶ φιλοσοφικῶς ἐλάχιστον γόνιμον χρῆσιν τῶν δεδομένων τῆς μιᾶς διδασκαλίας πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τῆς ἄλλης. Δύναται τις π.χ. νὰ τανύσῃ τὰς ἀναλογίας, χωρὶς ὅμως γὰρ παραλείψῃ γὰρ καταδείξῃ τὰς διαφοράς. 1) Τὸ τοιοῦτον ἰσχύει οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐνεργήματα,

1) Ἴδε π.χ. Franz Brentano: Vom Lieben und Hassen, ἐνθα αἱ ἀναλογίαι οὐδέποτε ὀδηγοῦσιν εἰς ταυτότητα.

ἦτοι τοὺς φερεῖς τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ταύτας τὰς ἀξίας· νομίζομεν δὲ ὅτι, παρουσιαζομένης εὐκαιρίας, θὰ δυνηθῶμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν διαφορὰν, ἡ ὁποία χωρίζει τὰς λεγομένας θεωρητικὰς ἀξίας ἀπὸ τῶν κυρίως ἀξιῶν, ἵνα οὕτως ἀποφευχθῇ ἡ γενίκευσις τῶν ἐξαχθέντων πορισμάτων ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς θεωρητικῆς περιοχῆς ἐφ' ὅλης τῆς ἀξιολογικῆς σφαίρας.

Τοιοτοτρόπως ἐννοοῦντες τὸν προσανατολισμὸν προβαίνομεν τώρα πλέον εἰς μίαν σύντομον καὶ ὡς τοιαύτην ἔλλειπῆ σκιαγραφίαν τῆς περιφήμου περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίας τοῦ Emil Lask,²⁾ φρονοῦντες ὅτι αὕτη, διανοίξασα εἰς τὴν λογικὴν ἔρευναν νέα πνευματικὰ πεδία, ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς σκοπούς μας περισσότερον πάσης ἄλλης σχετικῆς διδασκαλίας.

Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως εἰς τὰ ἔσχατα αὐτοῦ στοιχεῖα: τὴν μορφήν καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς περιβαλλόμενον ἄλογον ὑλικόν, ἀπεδείχθη ὅτι τὸ λογικὸν κριτήριον τῆς κρίσεως δεόν ν' ἀναζητηθῇ ἕνα σταθμὸν βαθύτερον τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατελάμβανε τὸ προκρινόμενον ἀντικείμενον. Μέχρι τινὸς ἐφαίνετο τρόπον τινὰ ὅτι τὸ πραγματικὸν ὄν ἀποτελεῖ τὸ σταθερὸν σημεῖον, πρὸς τὸ ὁποῖον ὄφειλε νὰ προσανατολιζῆται ἡ γνώσις· ὅταν ὅμως ἡ λογικὴ ἀνάλυσις ἀπέδειξε τὴν λέξιν «πραγματικὸν» μόνον ὡς κατηγορηματικὴν τῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἀποδίδει καταφατικῶς τὴν μορφήν «πραγματικότης» εἰς ἕν περιεχόμενον, διότι τοῦτο ὀφείλει νὰ παρουσιάξῃ τὴν μορφήν ταύτην,³⁾ τότε πλέον τὸ σταθερὸν σημεῖον ἔπαυσε νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον ὡς ὅλον τι, δηλαδὴ ὡς ἀδιάγνωστος διάρθρωσις μορφῆς καὶ περιεχομένου· ἐζητήθη λοιπὸν τότε τοῦτο εἰς τὴν ἐν τῇ διάρθρωσει ταύτῃ κειμένην λογικὴν ἀναγκαιότητα, ἣτις κατὰ τὸν H. Rickert ἐμφανίζεται ὡς ὁ ὅλον, ὑφιστάμενον μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐνταῦθα ὀριστικὴν θέσιν ἐναντι τοῦ προβλήματος: ἐὰν ἡ σχέσις μορφῆς καὶ περιεχομένου ἀποτελῇ σχέσιν δεοντολογικὴν, ἢ τοῦναντίον κειμένην πέραν πάσης ἀξιολογικῆς ἀντιθετικότητος καὶ ἐὰν ἐπομένως ὀφείλωμεν ν' ἀναζητήσωμεν τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως εἴτε ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ οἰκείῳ συνδέσμῳ μορφῆς

2) Emil Lask: Gesammelte Schriften, τόμος β'.

3) H. Rickert: Der Gegenstand der Erkenntnis, 1921, σελίς 182.

καὶ περιεχομένου, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ E. Lask, εἴτε ἐν τῷ συνι-
στῶντι τὸν σύνδεσμον τοῦτον δέοντι, ὡς νομίζει ὁ H. Rickert. Ὅπως
δήποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀσχολούμενοι ἐνταῦθα μὲ τὴν
ἐκθεσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Lask, ὀφείλομεν νὰ συνεχίσωμεν συμ-
φώνως πρὸς τὴν γνώμην τούτου τὴν ἐπὶ τοῦ γνώμονος τῆς κρίσεως
συζήτησιν καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὑπερβατικὸν ἀντικείμενον δὲν ἀπο-
τελεῖ τὸ ἄμεσον τῆς κρίσεως κριτήριον, ἀλλ' ὅτι ἀποβαίνει τοιοῦτον
διὰ μίαν δευτέραν περιοχὴν (δι' ἐν κατώτερον στρώμα) ἀντιθετικῶς
διεσπασμένων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι, κατὰ τὴν εἰρηλο-
γίαν τοῦ Lask, τὰ πρότυπα ἀντικείμενα τῆς κριτικῆς ἀποφάνσεως.
Ποία ἡ προέλευσις τῆς περιοχῆς ταύτης; Κατὰ τὸν Lask δὲν εἶναι
ἡ κρίσις ἢ ἄμεσος σύλληψις τοῦ διὰ τὸ κρίνον συνειδὸς ὑπερβατικοῦ
ἀντικειμένου· ἡ περιοχὴ τούτου θέλει μείνη ἀείποτε ἀπρόσιτος διὰ τὸ
ὑποκείμενον. Κρίσις σημαίνει νέαν σύνθεσιν τῶν διὰ τῆς ἐπενεργείας
τῆς ὑποκειμενικότητος διασπασθέντων καὶ κατακερματισθέντων στοι-
χείων τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπερβατικῆς περιοχῆς. Τὰ ἀντικειμενικά
ταῦτα κέρματα, κέρματα μορφῆς καὶ περιεχομένου, διατηροῦσι καὶ ἐν
τῇ καταστάσει ταύτῃ τοῦ ἐκπατριμοῦ των κάποιαν αἴγλην τῆς ἀρχι-
κῆς των ἀξιολογικῆς λαμπρότητος· πλὴν ὅμως λόγῳ τῆς ὑποκειμενικῆς
θλάσεως, τὴν ὁποῖαν ὑπέστησαν, ἐμφανίζουσιν ὄχι πλέον ὑπεραντιθε-
τικούς, ἀλλ' ἀξιολογικῶς ἀντιθετικούς χαρακτήρας. Οὕτω τὰ προβλή-
ματα τῆς ὑπερβατικῆς λογικῆς, τὰ ὁποῖα παρὰ τῷ Lask προσλαμβά-
νουν κάποιαν χροιάν μυστικοπαθείας, ἐμπλέκονται μετὰ τῶν προ-
βλημάτων τῆς τυπικῆς λογικῆς, ἣτις τοποθετεῖται ἐν τῷ εἰρύτερῳ
περὶ τῶν κατηγοριῶν φιλοσοφικῷ πλαισίῳ. Ἡ θεωρία τούτων συμπί-
πτει πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς λογικῆς μορφῆς ἐν γένει. Ὁ ὅρος «λογικὴ
μορφή» δὲν περιορίζεται πλέον μόνον διὰ τὴν περιοχὴν τῆς κρίσεως,
ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἐφαρμόζεται πρωτίστως ἐπὶ τῆς σφαίρας τῶν
ἀντικειμένων. Ἡ λογικὴ σύνθεσις τούτων ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπόλυτον
ἐπικράτειαν τῆς λογικῆς μορφῆς ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐπιστη-
τοῦ. Αἱ κατηγορίαι εἶναι αἱ συστατικαὶ μορφαὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἢ
διοφοροποιήσις τῶν ὁποίων εἰς τὰς κατ' ἴδιαν ἀντικειμενικὰς κατηγο-
ρίας ἀποδίδεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἄλογον ὑλικόν, ἀποτελοῦν τὸ
ἕτερον συστατικόν στοιχεῖον τοῦ ἀντικειμένου. Τὰ στοιχεῖα λοιπὸν

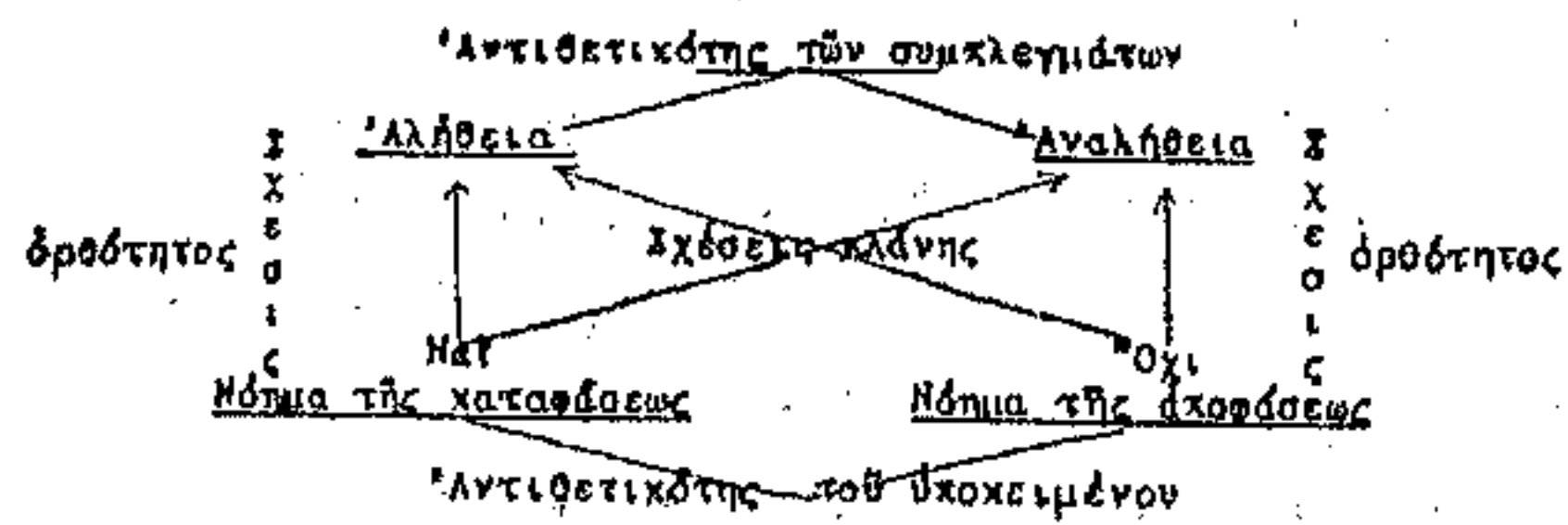
ταῦτα τοῦ ὑπερβατικοῦ ἀντικειμένου συναντῶμεν καὶ πάλιν ἐν τῇ πε-
ριοχῇ τῆς κρίσεως ὑπὸ μορφήν ἀξιολογικῶν νοηματικῶν συμπλεγμά-
των. Περὶ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἀπαξίας τούτων ἀποφαίνεται τὸ συνειδὸς
ἐν τῇ κρίσει. Τὰ συμπλέγματα ταῦτα, κατὰ τὸν τρόπον τῆς συμπλο-
κῆς αὐτῶν, εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἢ ἀληθῆ, ἢ ἀναληθῆ, παριστά-
νουσιν ἀξίας, τὰς ὁποίας ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὑποκείμενον ἢ
ἀπαξίας ἀπορριψίμους. Ἀποκτῶντα μορφήν λεκτικὴν ἅμα καὶ συντα-
κτικὴν παρουσιάζουσι τὴν συμφώνως τῇ τυπικῇ λογικῇ γνωστὴν κατὰ
τὸ ποιὸν σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ κατηγορούμενον. Ὡς κα-
τηγορίαν ἐκλαμβάνει ὁ Lask, κατὰ τὴν μεταγραμματικὴν περὶ τῆς
κρίσεως θεωρίαν του, τὸ ὑποκείμενον τῆς κρίσεως⁴⁾—ἀληθῆς ἐπανά-
στασις κατὰ τῆς παραδόσεως—ὡς κατηγορούμενον δὲ τὸ ὑπὸ τῆς κα-
τηγορίας περιβαλλόμενον ὑλικόν. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος τῶν συμ-
πλεγμάτων τούτων ἔγκειται—κατὰ τοῦτο δὲ ὑπάρχει ἀπόλυτος ὁμο-
γνωμία μετὰ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους—ἐν τῇ ἀρμονίᾳ, ἢ τῇ
δυσαρμονίᾳ τῆς συμπλοκῆς τῶν ἀντικειμενικῶν στοιχείων τῆς προτύ-
που διὰ τὴν κρίσιν ἀντικειμενικῆς περιοχῆς. Ἐν τῇ κρίσει ἀποφαί-
νεται τὸ κρίνον συνειδὸς περὶ τῆς ἀληθείας, ἢ τῆς ἀναληθείας ἐνὸ
καθ' ἑαυτὸ ἀληθοῦς, ἢ καθ' ἑαυτὸ ἀναληθοῦς συμπλέγματος. Εἶναι
γνωστὸν ὅτι ἐκ τῶν λογικῶν ἐρευνῶν τῶν Sigwart, Lotze, ἀλλ' ἰδίᾳ
τῶν Bergmann καὶ Brentano⁵⁾ προέκυψε τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα
ὅτι ἡ κρίσις ἐμφανίζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ
συνειδότητος: τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν. Ὅπως πᾶν συναί-
σθημα ἐμφανίζει ἡδονὴν ἢ ὀδύνην, πᾶσα βουλευτικὴ ἐκδήλωσις ἐπι-
θυμίαν ἢ ἀποστροφὴν, τοιουτοτρόπως καὶ πᾶσα κρίσις ἐκδηλοῦται
εἴτε διὰ καταφάσεως, εἴτε δι' ἀποφάσεως, ἀναφερομένων εἰς τὸ περιε-
χόμενον αὐτῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο προσκτᾷ ἡ διγείσα μυστικοπά-
θεια τοῦ Lask αὐστηράν, αὐστηροτάτην, λογικὴν μορφήν καὶ ἢ ἐκ
πρώτης ὄψεως δεδικαιολογημένη ἀπορία, περὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου
τοῦ καθιστῶντος λογικῶς ἀναγκαίαν τὴν παραδοχὴν τῆς μεσαζούσης
ἀντιθετικῶς διεσπασμένης περιοχῆς τῶν προτύπων τῆς κρίσεως ἀντι-

4) E. Lask, ἐνθ' ἀν. σελίς 383.

5) Ἴδε ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν: W. Windelband, Beitr. z. Lehre des
negat. Urteils (Festschr. f. Zeller).

κειμένων, λύεται καθόσον η διλημματική στάσις του κρίνοντος υποκειμένου, απαντώντος δια ναί και όχι, θα έμενεν ανεξήγητος, εάν τα νοηματικά συμπλέγματα, περι των οποίων αποφάινεται, δεν παρουσιάζον αυτά καθ' εαυτά την αξιολογικήν πολικότητα της αληθείας και αναληθείας.

Τώρα πλέον δέν απομένει, ειμή να υποδείξωμεν ότι εις τας αποφάνσεις του ναί και όχι ανταποκρίνεται έν έτερον στρώμα νοημάτων, διαφόρων των νοηματικών συμπλεγμάτων της προτύπου αντικειμενικής περιοχής, παρουσιαζόντων την αντιθετικότητα της ορθότητος και της πλάνης. Το να εκλαμβάνεται η αλήθεια ως αλήθεια, αλλά και η αναλήθεια ως αναλήθεια έχει ως αποτέλεσμα την ορθότητα της κρίσεως, όπως αντιστρόφως η εκδοχή της αναληθείας ως αληθείας και της αληθείας ως αναληθείας συνεπάγεται την πλάνην. Τοιουτοτρόπως προκύπτουσι δύο αντιθετικά ζεύγη: το ζεύγος της αντικειμενικής αντιθέσεως της αληθείας και αναληθείας και εκείνο της υποκειμενικής αντιθέσεως της ορθότητος και πλάνης. Δια του εξής σχήματος δύναται να παρασταθῶσιν αι σχέσεις και διασταυρώσεις των αντιθετικών τούτων ζευγών:

3. Στοιχεία μιας λογικής των ήθικων ενεργημάτων.

Το άνωτέρω σχέδιον θα έπληκει και δια την απεικόνισιν των διαφόρων περιπτώσεων της ήθικης διαγωγής, εάν αύτη δέν ενεφάνιζεν έναντι της θεωρητικής στάσεως μίαν επί πλέον περιπλοκήν, ένεκα της οποίας το υποκείμενον, άντι των τεσσάρων δυνατών αυτού σχέσεων προς τα θεωρητικά συμπλέγματα, δύναται ως ήθικώς διακείμενον συνειδός να σχετισθῆ όκταπλώς προς τας αξίας της ήθικης περιοχής, αίτινες, ως γνωστόν, υπό μορφήν θετικών και άρνητικών αξιών

(αξιών και άπαξιών) εμφανίζουσι την αύτην προς τα θεωρητικά συμπλέγματα αντιθετικήν διάσπασιν. Η περιπλοκή αύτη έγκειται έν τούτω ότι το ήθικώς διακείσθαι περιλαμβάνει πλήν των περιπτώσεων της ορθής και πεπλανημένης ήθικης διαγωγής, εμφανιζούσης πλείστας προς την ορθήν και πεπλανημένην κρίσιν αναλογίας και τας περιπτώσεις της άνηθίκου διαθέσεως, ήτις ως τοιαύτη τυγχάνει άνυπαρκτος δια την περιοχήν της κριτικής αποφάνσεως. Ως εκ τούτου, εάν ήθέλομεν ν' απεικονίσωμεν δια του άνωτέρω σχεδιαγράμματος άπάσας τας περιπτώσεις της ήθικης διαγωγής, δέν θα ήρκει, εάν προεβαίνομεν εις την άπλήν επ' αυτού αντικατάστασιν του αντιθετικού ζεύγους των θεωρητικών συμπλεγμάτων (της αληθείας και αναληθείας) δια των αξιών της ήθικης περιοχής καθόσον, δεδομένου ότι επί παραδείγματι τόσον κατά την ήθικην πλάνην, όσον και κατά την άνήθικον διάθεσιν το υποκείμενον αντιτίθεται προς την αξίαν, η επιβεβαιοι την άπαξίαν, αι τόσον άπ' άλλήλων απέχουσαι περιπτώσεις αύται της ήθικης διαγωγής θα παρίσταντο επί του έν λόγω σχήματος δια των αυτών ακριβώς γραφικών μέσων. Δια τούτο λοιπόν, και επειδή η αντιθετικότης των ήθικων αποφάνσεων δέον να διακριθῆ της αντιθετικότητος της ήθικης διαθέσεως, έν τέλει δέ επειδή αναλόγως των ήθικων περιπτώσεων το έκάστοτε εκφερόμενον «ναί» ή «όχι» παρουσιάζει εύκρινεις ποιοτικές διαφοράς, όφείλομεν να τροποποιήσωμεν το σχήμα μας ού μόνον άπό της πλευράς του αντικειμένου (της αξίας), άλλ' έπίσης άπ' εκείνης του υποκειμένου. Προς τούτο όμως όφείλομεν να δώσωμεν προηγουμένως τας δεούσας εξηγήσεις και ν' αναπτύξωμεν το θέμα μας.

Είδομεν ότι κατά την θεωρητικήν του υποκειμένου στάσιν αι δυναται τούτου σχέσεις προς τα αξιολογικά συμπλέγματα είναι τέσσαρες. Ταξινομούμεναι εμφανίζουσιν άνά δύο περιπτώσεις ορθών και πεπλανημένων κρίσεων. Έκάστη τάξις τούτων περιλαμβάνει άνά μίαν καταφατικήν και μίαν άρνητικήν κρίσιν, των οποίων το μέν ποιόν εξαορτάται: εκ της καταφάσεως ή της άποφάσεως, εκ του «ναί» ή «όχι», το όποιον εκφέρει το κρίνον συνειδός περι της αξίας ή της άπαξίας των νοηματικών συμπλεγμάτων, η δέ ορθότης ή η πλάνη μιας έκαστης τάξεως των αποφάνσεων τούτων: εκ της επιτυχίας έν τῇ ανα-

γνωρίσει τῆς μὲν ἀξίας ὡς ἀξίας, τῆς δὲ ἀπαξίας ὡς τοιαύτης, ἢ τοῦναντίον ἐκ τῆς ἀποτυχίας ἐν τῇ διαγνώσει τοῦ ἀξιολογικοῦ ποιοῦ τῶν ἀντικειμένων τῆς κριτικῆς ἀποφάνσεως, ἐκ τῆς παραγνωρίσεως λοιπόν, ἢ ἐνεκα ἐκλαμβάνεται ἢ μὲν ἀξία ὡς ἀπαξία, ἢ δὲ ἀπαξία ὡς ἀξία. Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῆς καταφάσεως τῆς ἀξίας προκύπτει : ἢ ὀρθὴ καταφατικὴ κρίσις, ἐκ τῆς καταφάσεως τῆς ὡς ἀξίας ἐκλαμβανομένης ἀπαξίας : ἢ πεπλανημένη καταφατικὴ κρίσις, ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἀπαξίας, ἢ ὀρθὴ ἀρνητικὴ κρίσις, ἐν τέλει δὲ ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς ὡς ἀπαξίας ἐκλαμβανομένης ἀξίας : ἢ πεπλανημένη ἀρνητικὴ κρίσις. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν ἔχομεν μόνον τὰς περιπτώσεις τῆς ἀναγνωρίσεως, ἢ τῆς παραγνωρίσεως τῶν λεγομένων θεωρητικῶν ἀξιῶν : λέγοντες δηλαδὴ «ὄχι» πρὸς τὴν ἀξίαν, δὲν τὸ λέγομεν διότι ἀρνούμεθα τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ διότι παραγνωρίζομεν καὶ ἐκλαμβάνομεν αὐτὴν ὡς ἀπαξίαν καὶ ὡς τοιαύτην, καὶ μόνον ὡς τοιαύτην, τὴν ἀρνούμεθα ὁμοίως λέγομεν «ναί» πρὸς τὴν ἀπαξίαν, διότι πιστεύομεν ἐνδομύχως ὅτι βεβαιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Ὄρθότητα ἢ πλάνην ἐμφανίζουσι τόσον αἱ θεωρητικαί, ὅσον καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀποφάνσεις. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἢ ἠθικὴ πλάνη δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς θεωρητικῆς τοιαύτης καὶ ὀφείλεται εἰς ὁμοίους λόγους, οἵτινες καθιστῶσι δυνατὴν καὶ τὴν λογικὴν πλάνην. Αἱ περιπτώσεις ὅμως αὗται δὲν ἐξαντλοῦσιν ὅλας τὰς δυνατότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἢ ἠθικὴ διάθεσις, καθόσον δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον ἢ ἀναγάγωμεν τὴν ἀνηθικὸν, ἐκ κακῆς προαιρέσεως, κατάφασιν τῆς ἀπαξίας, ἢ τὴν ἀρνησιν τῆς ἀξίας εἰς ἠθικὴν πλάνην ἢ ἀγνοίαν. Βεβαίως ἀποτελοῦσι καὶ αὗται πηγὰς ἀνηθικότητος, δικαιολογουμένης οὕτω τῆς περὶ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς διδασκαλίας, πλὴν ὅμως ἢ ἀνηθικότητος δὲν ἔλκει μόνον ἐκ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀγνοίας τὴν προέλευσίν της. Περὶ τούτου μᾶς πείθει τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ μὲν διατελοῦντες ἐν πλάνῃ ἢ ἀγνοίᾳ ἀρνούμεθα π.χ. διὰ τῆς διαγωγῆς μας μίαν ἀξίαν, εἴτε διότι τὴν ἐκλαμβάνομεν ὡς ἀπαξίαν, εἴτε διότι δὲν ἔχομεν παντελῶς συνείδησιν αὐτῆς, τοῦναντίον ἀνηθικῶς διακείμενοι ἀντιτιθέμεθα εἰς ταύτην, παρ' ὅλον ὅτι σαφῆ περὶ αὐτῆς γνῶσιν ἔχομεν, ὀρθῶς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν διαγιγνώσκομεν καὶ ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀνηθικότητός μας διατελοῦμεν.

Διὰ τὸ νὰ τονίσωμεν ἔτι περισσότερον τὴν μεταξὺ ἠθικῆς πλάνης καὶ

τῆς ἀνηθικῆς διαθέσεως διαφορὰν, ἀρκεῖ νὰ ὑποβάλωμεν εἰς σύγκρισιν τὴν πρώτην πρὸς τὴν ἀπάτην, ἢ τὸ ψεῦδος. Παραπλανᾷ μὲν λοιπὸν καὶ ὁ πλανόμενος, ὄχι ὀλιγότερον τοῦ ἀπατεῶνος, ἢ τοῦ ψεύστου, πλὴν ὅμως παραπλανᾷ πρωτίστως ἑαυτόν, ἀγνοῶν ὁ ἴδιος τὸ γεγονός τῆς ὑφ' ἣν διατελεῖ πλάνης. Τοῦναντίον ὁ ἀπατῶν καὶ ὁ ψευδόμενος γινώσκει τόσον τὴν ἀλήθειαν, ὅσον καὶ ὅτι ἀπατᾷ καὶ ψεύδεται. Θεωρητικῶς διακείμενοι, οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀληθοῦς, ἐν ἐπιγνώσει ὅτι, οὕτω κρίνοντες, κρίνομεν ὀρθῶς. Διὰ τοῦτο, ἐὰν τὴν θεωρητικὴν διάθεσιν θεμελιοῖ—καὶ τὴν θεμελιοῖ πράγματι—ἐν ἠθικὸν ὑπόστρωμα, τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο εἶναι τὸ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως. Ὁ θεωρητικὸς ἀνθρώπος συνεπῆς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς γνώσεως καὶ χάριν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν αὐτὴ αὐτὴ ἢ γνῶσις ἔχει, μάχεται τὸ ψεῦδος καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἀληθείας, διατελῶν ἐν ἀγαθῇ πάντοτε προαιρέσει, καὶ ὅταν ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης τῆς πλάνης, τὴν ὁποίαν ὅμως ὡς τοιαύτην δὲν διέγνωσε. Βεβαίως εἶναι δυνατόν—δυστυχῶς δὲ ὄχι μόνον δυνατόν, ἀλλὰ πλέον ἢ σύνηθες—νὰ ὑποστηρίξωμεν, ἐμφανιζόμενοι μὲ τὸ κύρος ἐπιστημόνων τὴν ἀναλήθειαν, πλὴν ὅμως αἱ περιπτώσεις αὗται ἐκφεύγουσι πλέον τῆς δικαιοδοσίας τῆς λογικῆς καὶ ἐνδιαφέρουσιν ἀποκλειστικῶς τὴν ἠθικὴν. Τὸ ὅτι ἢ λογικὴ ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὰ σχήματα ἐκεῖνα τῶν συλλογισμῶν, τὰ ὁποία σοφίσματα ἀποκαλοῦνται, δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα κατὰ τῶν ἀπόψεών μας, καθόσον δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς ἀπάτης, ὃ ὁποῖα δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται, ἀλλὰ τῆς πλάνης, ἐφ' ὧν ταῦτα στηρίζονται. Ἡ οὐσιώδης λοιπὸν διαφορὰ, ἢ ὁποῖα καὶ διακρίνει τὴν πλάνην ἀπὸ τῆς ἀπάτης, δέον ἢ ἀναζητηθῆν ἐν τῇ ἀγαθῇ, ἢ πονηρᾷ προαιρέσει, ἐνεκα τῆς ὁποίας ἢ ἐκάστοτε κατάφασιν, ἢ ἀπόφασιν τῆς τε ἀληθείας λαμβάνει διάφορον ἠθικὴν χροιάν.

Οὕτω λοιπὸν, ἐκ τῆς συγκρίσεως δηλαδὴ τῆς θεωρητικῆς περιοχῆς τοῦ διακεῖσθαι πρὸς ἐκείνην τοῦ ἠθικῶς διακεῖσθαι, προκύπτει ὅτι ἢ δευτέρα τυγχάνει συνθετικωτέρας διαμορφώσεως τῆς πρώτης. Ὁ μηχανισμὸς τῶν λειτουργιῶν ταύτης ἀποβαίνει περιπλοκώτερος τοῦ μηχανισμοῦ ἐκείνης, καθόσον ἢ ἀντιθετικότης τῆς ἀποφάσεως, τοῦ ναί καὶ ὄχι, κοινὴ οὔσα εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς, δὲν ἐξαντλεῖ τὴν

ἀντιθετικότητα τῶν ζευγῶν τῆς ἠθικῆς περιοχῆς. Τὴν βαθυτέραν ἀντιθετικότητα ταύτης θ' ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἠθικοῦ συναιδότητος, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ ἐνεργήματα αὐτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὁμῶς τοῦτον ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν προηγουμένως τοὺς φορεῖς τῆς ἐν λόγῳ ἀντιθετικότητος.

Οἱ φορεῖς οὗτοι δὲν διακρίνονται ἀπὸ στενῆς ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῆς ἐν τῇ ψυχικῇ σφαίρῳ ἐν γένει ἐπικρατούσης ἀντιθετικότητος. Ὁλόκληρος ἡ ὁμὰς τῶν ὑπὸ τὸν γενικὸν ὄρον—«βούλησις» οἷον οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία χρησιμοποιεῖ—ὑπαγομένων ψυχικῶν φαινομένων, τῶν ὁποίων ἡ μᾶλλον ἐξειλιγμένη μορφή εἶναι ἡ βούλησις, ὡς ἀντιμετωπίζομεν ταύτην ἐν τῇ πράξει, ἐμφανίζει χαρακτηῆρας ἀντιθετικότητος, ἐκδηλουμένους κυρίως διὰ τῶν τάσεων τοῦ ὀρέγεσθαι καὶ ἀπαστρέφεσθαι (ἀγαπᾶν, μισεῖν) καὶ διὰ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὰς συναισθηματικοῦ τόνου τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὀδύνης. (1) Τῶν τάσεων τούτων ἀπ' ἀπόψεως ψυχικοῦ ὕλικου οὐδαμῶς διαφέρουσιν αἱ ἠθικαὶ τάσεις. Διὰ τοῦτο τὰ ἠθικὰ π. χ. συναισθήματα δὲν παύουσι νὰ εἶναι συναισθήματα, ἐπειδὴ χαρακτηρίζονται ὡς ἠθικὰ ὁμοίως ἡ βούλησις παραμένει βούλησις καὶ ἡ πρόθεσις, πρόθεσις· τέλος δὲ καὶ ὑπ' ἀντίστροφον παρατήρησιν δύναται π. χ. μία πράξις νὰ παρουσιάσῃ τὸ γνώρισμα τῆς σκοπιμότητος εἴτε ἠθική, εἴτε ἠθικῶς ἀδιάφορος τυγχάνει αὕτη. Παραλλήλως πρὸς τὴν βούλησιν, οἷαν τὴν θέτει ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινὴ ἀντίληψις ἀκόμη, δὲν δεχόμεθα ὑπάρχουσαν ἰδιαιτέραν τινὰ βούλησιν, τὴν ἠθικὴν βούλησιν, (τρόπον τινὰ ὡς μίαν μεταφυσικὴν ὄντοτητα). Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἠθικῆς βουλήσεως, ἠθικῆς προθέσεως, ἠθικῶν συναισθημάτων κτλ. ἀπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἠθικῶς ἀδιαφόρων ψυχικῶν φαινομένων (2)

1) Ὑπὸ τὴν ὁμάδα τῶν βουλευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων περιλαμβάνομεν πλὴν τῆς κυρίως βουλήσεως, τῶν ἐπιθυμιῶν, ὀρέξεων, προθέσεων, προαιρέσεων κτλ. καὶ τὰ συναισθήματα. Ἡ τοιαύτη τῶν τελευταίων κατάταξις ἀντιβαίνει βεβαίως εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ψυχολογίας συνήθως ἐφαρμοζομένην· δικαιολογεῖται δὲ ὑπ' ἡμῶν λόγῳ τῆς συγγενείας των πρὸς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα. Κατὰ τὸν W. Wundt δὲν ὑπάρχουσι συναισθήματα μὴ ἐμφανίζοντα μίαν τάσιν ἢ μίαν ἀντίτασιν (ἐναντίωσιν), ἢ μὴ δυνάμενα νὰ προπαρασκευάσωσι μίαν πράξιν.

2) Τὰ ἠθικῶς ἀδιάφορα ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι εἰμῆ ἠθικῶς

δὲν εὐρίσκομεν ὅτι ἔγκειται εἰς τὸ ψυχικὸν ὕλικόν, ἢ εἰς τὸ εἶδος τῶν φορέων, ἀλλ' εἰς μόνον τὸ νόημα τῶν φορέων τούτων, εἰδικώτερον· εἰς τὰ προκαλοῦντα καὶ διεγείροντα τοὺς φορεῖς τούτους ἠθικὰ ἐλατήρια. Ὡς τοιαῦτα θεωροῦμεν τὰς ἐκ τῶν ἀξιῶν, (τῶν quasi ἀξιῶν, τῶν ἀντικειμενοποιημένων ἀξιολογικῶν μορφῶν κ.τ.λ.) ἀπορροεύσας δεοντολογικὰς ἐπιταγὰς. Κατὰ ταῦτα ἡ ταυτότης τῶν φορέων δὲν σημαίνει τὴν ταυτότητα τῆς ἠθικῆς ἀντιθετικότητος πρὸς τὴν ἐν τῇ ψυχικῇ σφαίρῳ γενικῶς καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς κρατούσαν ἀντιθετικότητα, τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «ψυχικὴ πολικότης» δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν. Οὕτω ζεύγη τινὰ τῆς τελευταίας, οἷα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὀδύνης, ἢ τῆς ἔλξεως καὶ ἀποστροφῆς, οὐ μόνον δὲν συμπίπτουσι πρὸς τὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη τῆς καλῆς ἢ κακῆς προαιρέσεως, τῆς ἀγαθῆς ἢ πονηρᾶς βουλήσεως, ἀλλ' ἡ κακὴ π. χ. προαίρεσις δύναται νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ἡδονῆς, ἢ ἀγαθῆς βούλησις διὰ τῆς ἀποστροφῆς. Μόνον ὁ περὶ τὴν ψυχολογίαν ἀδαῆς, ἢ μόνον ἀντιθέτως ὁ στερούμενος τῆς ἱκανότητος πρὸς παρατήρησιν τῶν ἀξιολογικῶν φαινομένων δύναται νὰ συνταυτίσῃ τὴν μίαν ὁμάδα τῶν ἀντιθέσεων τούτων μετὰ τῆς ἄλλης. Ἐκ τῆς συγχίσεως ταύτης προκύπτουσι ἅπασαι αἱ περίφημοι διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἠθικῶν θεωριῶν δοξασαί, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίσαμεν *) ἐν προγενεστέρῳ μελέτη μας. Ἡ μεθοδολογικῶς ἐπιβαλλομένη αὕτη τῆς ψυχικῆς ἀπὸ τῆς ἀξιολογικῆς ἀντιθετικότητος διάκρισις, οὐ μόνον δὲν ἀποκλείει τοῦναντίον μάλιστα καθιστῶ ἀναγκαίαν τὴν μετὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν διάκρισιν ἐξετάσιν τῶν σχέσεων τῆς μιᾶς ὁμάδος τῶν ἀντιθέσεων

ἀδιάφορα, ἐκ τούτου δὲ οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι εἶναι καὶ ψυχικῶς ἀδιάφορα. Αἱ ποικίλαι ψυχικαὶ τάσεις καὶ ἐναντιώσεις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐπιδεκτικαὶ φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως τῶν ἠθικῶν τάσεων. Ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι φορεῖς ἀξιῶν ἢ ἀξιολογικῶν νοημάτων, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἐπιδέχωνται τὸν χαρακτηρισμὸν ἠθικῶν τάσεων. Οὕτως ἔχομεν τὰς βιολογικὰς ἀξίας, αἵτινες δὲν γίνονται πάντοτε ἀντικείμενον ἠθικῶν τάσεων, δύναται ὁμῶς κάλλιστα νὰ γίνωσιν. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀνώτεροι ἀξίαι, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἠθικαὶ ἀξίαι. Ποῖαι ἀξίαι εἶναι ἠθικαὶ ἀξίαι, ἢ ποῖαι δύναται νὰ γίνωσι τοιαῦτα, τοῦτο δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ μόνον μιά εὐρύτερα φαινομενολογικὴ ἔρευνα.

3) Ἴδε Ἀρχεῖον Φιλοσ. & Θεωρ. τ. Ἐπιστ. ἔτος ΣΤ'. τευχ. 3, σελ. 285.

μετά τῶν τῆς ἐτέρας. Εἰς τὰς ὑποδεικνυομένας ὁμως ταύτας ἀναλύσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ προβῶμεν ἐνταῦθα.

Διὰ τῶν προειρημένων ἐδώσαμεν προκαταβαλτικῶς ἓνα πλέον συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ ἰσχυροῦσης ἀντιθετικότητος: ἡ ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ βούλησις, ἡ καλὴ ἢ κακὴ προαίρεσις ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως. Εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν ὁμως τοῦτον δὲν ἐπιμένομεν· μόνον *illustrandi causa* ἀπεκαλέσαμεν τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο βούλησιν καὶ προαίρεσιν. Ὁριότερον καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ πλαίσιον τῆς ἐρεῦνης μας ἀνταποκρινόμενον θὰ εἶναι διὰ τοῦτο, ἐὰν εἰς τὸ ἐξῆς περιορισθῶμεν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀγαθῆς, ἢ πονηρᾶς διαθέσεως. Λόγω τῆς γενικότητος, ὑφ' ἣν ἐξετάζομεν τὸ πρόβλημα τοῦ ἠθικῶς διακεῖσθαι, δὲν ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὰς ἐξελικτικὰς μορφάς, τὰς ὁποίας δύναται νὰ προσλάβῃ ἡ ἠθικὴ διάθεσις⁴⁾, διερχομένη ἢ ἐμμένουσα εἰς ἓν τῶν σταδίων τῶν ἀρχομένων ἴσως ἐκ τῆς προαιρέσεως καὶ τῶν καταληγόντων εἰς τὴν βούλησιν. Μελετῶντες τὸ ἠθικῶς διακεῖσθαι ἀπὸ γενικωτάτης πλευρᾶς, δὲν ἐρευνῶμεν τὰς εἰδικὰς περιπτώσεις καὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἐν τῇ προαιρέσει, προθέσει, ἐπιθυμίᾳ, πάθει, βουλήσει καὶ τελουμένη ἢ τετελεσμένη πράξει.

Παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ εἰδικὴ αὕτη περιπτωσιολογία, ἀπέχομεν ταύτης καὶ ἐξηγοῦμεν ὅτι ἡ ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ βούλησις (διάθεσις) ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως.

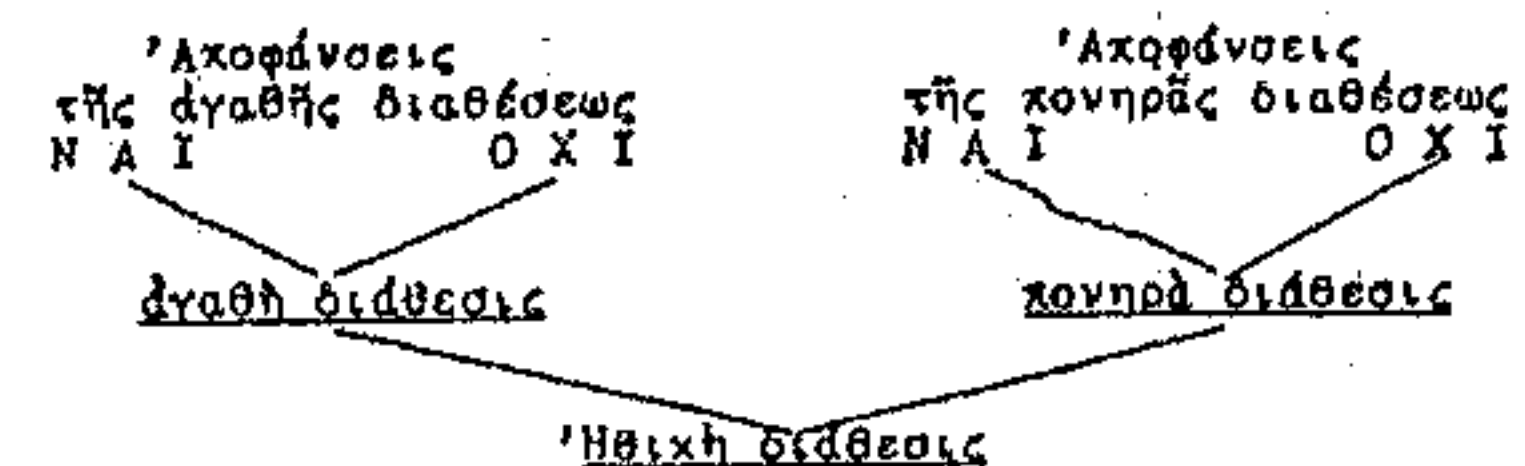
Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἴσως περιεργον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀποφάνσεων ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ, καθόσον ὁ ὅρος οὗτος ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὰς καταφάσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ κρίνοντος συνειδότος. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις στερούμεθα ὁμοίου εἰς σαφήνειαν ὅρου διὰ τὰς τάσεις καὶ ἀνιτάσεις τοῦ συναισθηματικοῦ συνειδότος, ὁ δὲ ὅρος «ἐνέργημα» εἶναι πολὺ γενικὸς καὶ ἀόριστος, οὐδόλως ἐκφράζων τὸ βαθύτερον νόημα τῆς λέξεως «ἀπόφασις» καὶ ἐπειδὴ ἐν τέλει μεταξὺ τῶν τάσεων τούτων καὶ τῶν ἀποφάνσεων ὑφίσταται ποιά τις ἀντιστοιχία, νομίζομεν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου τούτου δικαιολογεῖται.*) Ἐξ

4) Ὑπὸ τὸν ὅρον «ἠθικὴ διάθεσις» περιλαμβάνομεν τόπον τὴν ἀγαθὴν ὅσον καὶ τὴν πονηρὰν διάθεσιν. Τὴν ἀντίθεσιν τοῦ «ἠθικοῦ καὶ ἀνηθικοῦ» ἐκφράζομεν διὰ τῶν ἐπιθέτων: ἀγαθός—πονηρός.

*) Ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιοῦν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν τάσεων τοῦ ὀρέγεσθαι καὶ ἀποστρέφεσθαι (διώκειν—φεύγειν) τοὺς λογικοὺς ὅρους «κατάφασις—ἀπόφασις».

ἄλλου αἱ τάσεις αὗται δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ λάβωσι τὴν λογικὴν τοῦ ΝΑΙ καὶ ΟΧΙ μορφήν. Διὰ τῆς μορφῆς τοῦ cogito, λόγῳ τῆς γενικότητός της, δύνανται νὰ εὔρωσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπασαί αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ συνειδότος τὴν λογικὴν αὐτῶν διατύπωσιν. Δὲν εἶναι ὁμως ἀνάγκη καὶ πέραν τῆς ὀρολογικῆς σκοπιμότητος ν' ἀγωνισθῶμεν ὑπὲρ τῆς ὑφισταμένης ἀντιστοιχίας τῶν ἐν λόγῳ τάσεων πρὸς τὰς ἀποφάνσεις, καθόσον ἡ κατάδειξις τῆς ἀντιστοιχίας ταύτης ὑπῆρξεν ἴσως μία τῶν σημαντικωτέρων προσπαθειῶν τῆς νεωτέρας περὶ τὰ προβλήματα τῆς κρίσεως ἀσχολουμένης διδασκαλίας.

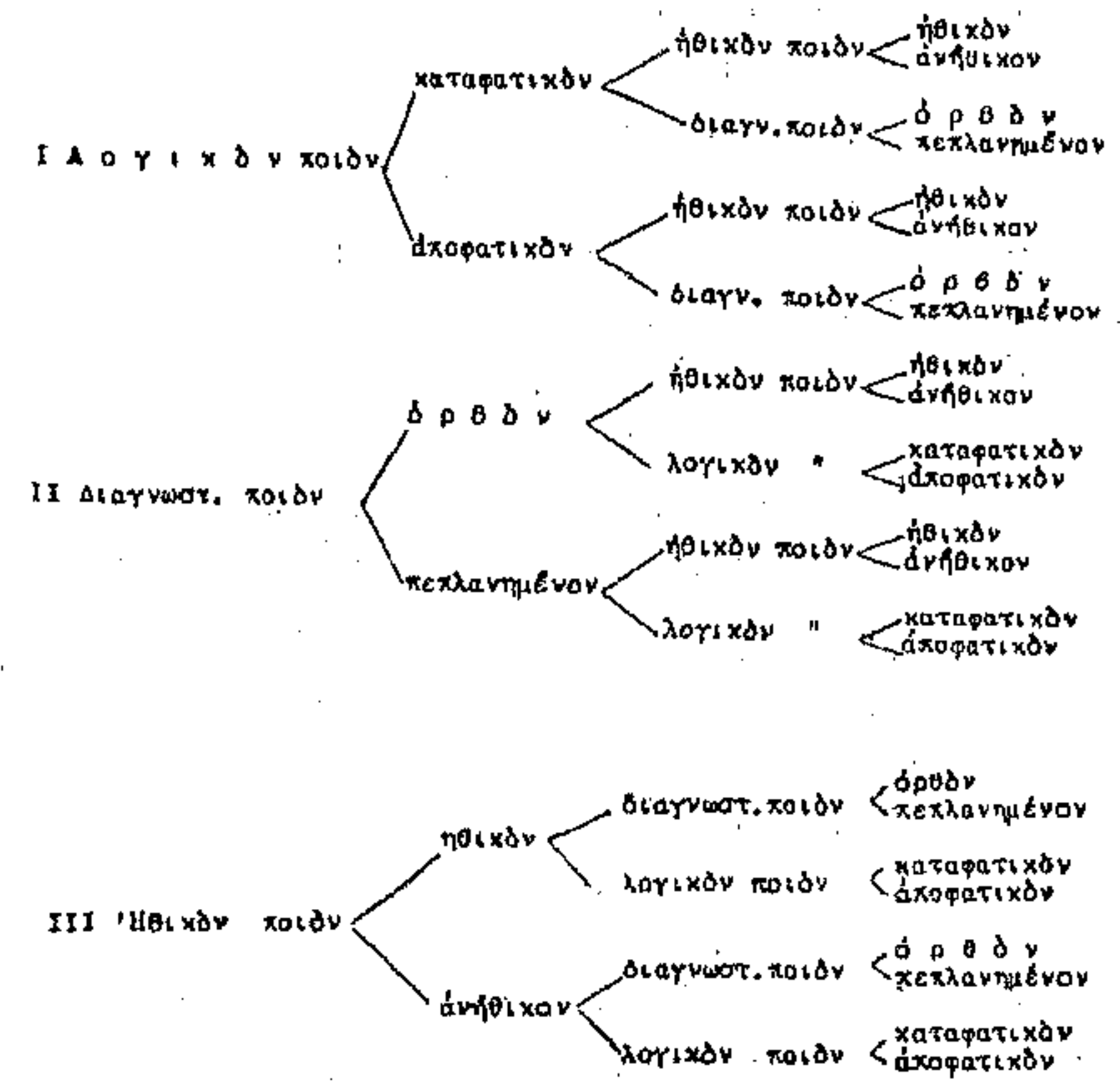
Ἀναφερόμενοι εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀποφάνσεων πρὸς τὰς ἠθικὰς διαθέσεις παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀντιθετικότης τῆς ἀποφάνσεως δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον τι στρώμα, διὰ τοῦ ὁποῖου διέρχεται τρόπον τινὰ ἡ ἠθικὴ διάθεσις, προσλαμβάνουσα θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν μορφήν· τοῦναντίον μάλιστα τυγχάνουσιν αἱ ἀποφάνσεις ἄμεσοι καὶ ἐνεργοὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἠθικῆς διαθέσεως. Ὅτι τὸ λογικὸν ποιὸν τῶν ἀποφάνσεων (ναί, ὄχι) δὲν συμπίπτει ἀναγκάως πρὸς τὸ ἠθικὸν ποιὸν τῶν διαθέσεων (ἀγαθότης, κακία), ὅτι δηλαδὴ ἡ πονηρὰ διάθεσις δὲν ἐκδηλοῦται μόνον διὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν θετικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καταφάσεως τῶν ἀρνητικῶν ἀξιῶν, ὡς ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις παρὰ τὸν θετικὸν αὐτῆς χαρακτήρα δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ὡς ἀρνησις τῆς ἀπαξίας, τοῦτο, ἂν καὶ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν, πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ἠθικὸν ποιὸν τῶν διαθέσεων (ἠθικῶν καταστάσεων) ἀπὸ τοῦ λογικοῦ ποιοῦ τῶν ἀποφάνσεων (τῶν ἐνεργημάτων τῆς ἠθικῆς διαθέσεως: τῆς ἀρνήσεως, ἢ τῆς καταφάσεως). Ἡ ἠθικὴ διάθεσις διασπᾶται τουτέστιν βασικῶς, οὐ μόνον εἰς ἀγαθὴν καὶ πονηρὰν διάθεσιν, ἀλλ' ἕκαστον μέλος τῆς ἀντιθέσεως ταύτης διασπᾶται πάλιν ὑπὸ τῶν καταφατικῶν ἢ ἀποφατικῶν ἀποφάνσεων κατὰ τὸ κατωτέρω σχῆμα:

Όπως εν τῇ θεωρητικῇ σφαίρα ἡ ὀρθότης καὶ ἡ πλάνη εὐρίσκονται μὲν εἰς σχέσιν, πλὴν ὅμως δὲν ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἢ μὲν ἐκ τῆς καταφάσεως, ἢ δὲ ἐκ τῆς ἀποφάσεως, καθόσον καὶ ἐκ τῆς καταφάσεως δύναται νὰ πηγᾶσῃ πεπλανημένη κρίσις καὶ ἐκ τῆς ἀρνήσεως ὀρθὴ τοιαύτη ὁμοίως λοιπὸν καὶ ἡ ἠθικὴ διάθεσις ὑπάρχει ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεών της, δυναμένη νὰ προσλάβῃ εἴτε ὡς ἀγαθὴ, εἴτε ὡς πονηρὰ ἠθικὴ διάθεσις τὴν ἀρνητικὴν τοῦ ΟΧΙ, ὅσον καὶ τὴν θετικὴν τοῦ ΝΑΙ μορφήν. Ἡ διαφορὰ ὅμως τῆς ὀρθότητος καὶ πλάνης ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῶν διαθέσεων ἔγκειται ὅτι ἢ μὲν ὀρθότης ἢ ἡ πλάνη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς διαγνώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀποφάνσεως, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ διάθεσις προηγείται πάσης ὀρθῆς ἢ πεπλανημένης τοιαύτης διαγνώσεως, ἢ καὶ πάσης θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς αὐτῆς ἐκδηλώσεως, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν ἐξαρτᾶται αἰέτως ἀπὸ ταύτας. Συνεπεία τούτου ἀποβαίνει ἡ ἠθικὴ διάθεσις ὀρθὴ ἢ πεπλανημένη ὡς ἐξ ἀνακλάσεως, ἐνῶ ἀγαθὴ, ἢ πονηρὸν τυγχάνει πρὸ πάσης ἀποφάνσεως· τοῦτέστιν δὲν ἀποβαίνει, ἀλλ' εἶναι ἀγαθὴ ἢ πονηρὰ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ἀνηθικότης ἀναφέρονται ἀμεσώτερον πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀποτελοῦσαι καταστάσεις τούτου, ἀπὸ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν πλάνην, αἵτινες συνδέονται μᾶλλον πρὸς τὸ quasi ὑπερβατικὸν νόημα τῆς ἀποφάνσεως.

Αἱ ἀναλύσεις αὗται ἐπιτρέπουσι νὰ διακρίνωμεν τὸ ποιὸν τῶν ἀποφάνσεων ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρα εἰς λογικόν, ἠθικόν καὶ διαγνωστικὸν ποιόν. Αἱ ἀποφάνσεις δηλαδὴ εἶναι καταφατικαὶ ἢ ἀποφατικαί, ἠθικαὶ ἢ ἀνηθικαί, ὀρθαὶ ἢ πεπλανημέναι, ἀναλόγως εἰάν τὰς κρίνωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ λογικὸν αὐτῶν ποιόν, πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ ὑποκειμένου διάθεσιν, ἢ τέλος πρὸς τὴν ἐπιτυχῆ ἢ ἀνεπιτυχῆ ἐκτίμησιν τῶν ἀξιῶν ἢ ἀπαξιῶν. Ἐπίσης εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς μελετήσωμεν καὶ ἀπὸ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν συγχρότως, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐνῶ μὲν κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως ἀποκλείεται, ὅπως μία ἀπόφάνσις εἶναι ἠθικὴ ἅμα καὶ ἀνηθικὸς, ἢ ὀρθὴ ἅμα καὶ πεπλανημένη, ἢ ἐν τέλει καταφατικὴ ἅμα καὶ ἀποφατικὴ, ἐν τούτοις ἕκαστον μέλος μιᾶς ἐκάστης τῶν ποιοτικῶν τούτων ἀντιθέσεων παρουσιάζει πλὴν τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ποιοῦ καὶ τὸ ποιὸν ἑνὸς μέλους τῶν ὑπολειπομένων δύο

ἄλλων ποιοτικῶν ἀντιθέσεων. Αἱ πεπλανημέναι, ἢ ὀρθαὶ π. χ. ἀποφάνσεις ἐμφανίζουσι, πλὴν τοῦ ἴδιου αὐτῶν ποιοῦ, καὶ ἠθικὸν ἅμα καὶ λογικὸν ποιόν, εἶναι δηλαδὴ ἠθικαὶ ἢ ἀνηθικαί, καταφατικαὶ ἢ ἀποφατικαί. Λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν μίαν ἐκάστην τῶν ποιοτικῶν τούτων ἀντιθέσεων, παρέχομεν κατωτέρω εἰκόνα τῶν δυνατῶν ποιοτικῶν ἀποφάνσεων ἐκάστου μέλους τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ μέλη τῶν ἄλλων ἀντιθέσεων :

Ἐάν ἐν τῇ προηγουμένη παραγράφῳ εἴπομεν ὅτι τὸ λογικὸν ποιὸν τῶν ἀποφάνσεων ὑφίσταται ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῆς διαθέσεως, ὑπὸ τὴν διατύπωσιν ταύτην ἐνοούσαμεν μόνον ὅτι τόσον ἡ ἀγαθὴ, ὅσον καὶ ἡ πονηρὰ διάθεσις δύναται νὰ ἐκδηλωθῶσιν εἴτε διὰ καταφάσεως εἴτε δι' ἀρνήσεως. Τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην ὠρίσαμεν ὡς σχετικὴν μόνον, καθόσον ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς ἠθικῆς διαθέσεως καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν ἀξιολογικῶν δεδομένων πηγάζει ὁ τρόπος τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἠθικοῦ συνειδότητος πρὸς τὰ δεδομένα

αὐτοῦ. Συγκεκριμένως: Τὸ λογικὸν ποιὸν τῶν ἀποφάνσεων σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ ἠθικὸν ποιὸν τῶν διαθέσεων καὶ τὸ ἀξιολογικὸν ποιὸν τῶν δεδομένων τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος. Μετοξὺ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν—ὄχι βεβαίως ὡς μεταλογικῶν ὄντων, ἀλλὰ μόνον ὡς δεδομένων τοῦ τὰ δεδομένα ταῦτα ἐρμηνεύοντος ἠθικοῦ συνειδότος—καὶ τῆς ἠθικῆς διαθέσεως ὑφίσταται μία ἐκ τῆς οὐσίας τῆς τελευταίας κυρίως ἐξαρτωμένη ἐσωτερικὴ ἀναγκαία σχέσις (wesensnotwendige Beziehung), ἕνεκα τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον ἢ μὲν ἀγαθὴ διάθεσις νὰ μὴ τείνη—ἰδίᾳ εἰς τὰς ἐπιτακτικὰς καθ' ἕκαστον περιπτώσεις—πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐκλαμβάνει ὡς ἀξίαν καὶ νὰ μὴ ἀποστρέφεται πᾶν ὅ,τι φέρει τὸν ἀρνητικὸν τόνον τῆς ἀπαξίας, ἢ δὲ ἀνήθικος πονηρὰ διάθεσις νὰ μὴ λαμβάνη τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν ἠθικὴν διάθεσιν στάσιν. Εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον νόμον ἀντίκεινται φαινομενικῶς αἱ ἰδιότυποι περιπτώσεις τῆς ἠθικῆς βίας καὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ὑποκρισίας.⁵⁾ Πλὴν ὅμως μετὰ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς

5) Εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς βίας καὶ τῆς ὑποκρισίας παρατηρεῖται ῥῆξις τις, ὑφισταμένη μετὰ τῆς ἠθικῆς διαθέσεως καὶ τῶν ἐκδηλώσεων ταύτης. Φρονοῦμεν ἐντούτοις ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις αὗται εἶναι καθαρῶς ἐπιφανειακαί, συνιστάμεναι ἰδίᾳ εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς βίας εἰς ἐξωτερικὰ μόνον δειγμάτια ὑποταγῆς. Αἰρουμένων τῶν ὄρων τῆς ἐλευθερίας ἀνατρέπονται φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκ τῆς προϋποθέσεως ταύτης τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς ἀπορρέουσαι λογικαὶ καὶ ἠθικαὶ συνέπειαι. Οἷαν σημασίαν ἔχει ὁ χρόνος καὶ ὁ χρόνος διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς μετὰ τούτων ἰσχύοντας φυσικοὺς νόμους, τοιαύτην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ ἐλευθερία δι' ὅλας ἐν γένει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος, ὁ κόσμος τοῦ ὁποίου ὀρθῶς ἀποκαλεῖται κόσμος τῆς ἐλευθερίας. Μεταφέρεται ὅθεν ἐπ' ἄλλου θέματος ἢ συζήτησις, ὅταν, ἀποκλειομένης τῆς ἐλευθερίας, ἀμφισβητῶνται αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς αὐτονομίας δι' ἐπιχειρημάτων ἀντλουμένων ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἑτερονομίας. Ταῦτα πάντα δὲν σημαίνουσιν ὅμως, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ὄρια εἰς τὴν ἀνοχὴν τῆς βίας, ἰδίᾳ ὅταν αὕτη θίγῃ αὐτὴν ταύτην τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ προσώπου καὶ ἐνῶ ὑπάρχει τρόπος ν' ἀντιταχθῇ τις κατ' αὐτῆς, οὐ μόνον δὲν ἀντιτάσσεται, ἀλλὰ δειλιῶν ὑποκύπτει ἀδιαμαρτυρητῶς εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν περιπτώσιν ταύτην ἀποβαίνει ἡ ἠθικὴ βία ἀπλοῦν μόνον πρόσχημα μιᾶς ἠθικῆς ἢ ἀμφιβόλου διαθέσεως. Ὄρθῶς λοιπὸν παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐλαφρυντικῶν περιπτώσεων ὅτι «τὰ αἴσχιθ' ὑπομῖναι ἐπὶ μηδενὶ καλῶ ἢ μετρίῳ, φάυλου. Γενικώτερον: περὶ βίας δύναται νὰ γίνῃ μόνον τότε λόγος, ὅταν περιστάσεις καὶ συνθήκαι συμφωνῶσι πρὸς τὸν ὀρισμὸν, τὸν ὁποῖον περὶ τῆς βίας ἔδωκεν ὁ Ἀριστοτέλης: «ἔοικε τὸ βλαίον εἶναι, οὐ ἔξωθεν ἢ ἀρχῇ, μηδὲν συμβαλλομένου τοῦ βιασθέντος» (Ἠθικὰ

ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀφορώντων τὴν ψυχολογικὴν ὑφὴν (Struktur) καὶ τοὺς χαρακτηριστικοὺς ὄρους συγκεκριμένων τινῶν ἀνθρωπίνων τύπων δὲν δυνάμεθα πέραν τῶν παρασχεθεῖσων ἐπεξηγήσεων εἰς τὰς ὑποσημειώσεις νὰ ἐπεκταθῶμεν.

Ὅμοίως ἢ μερικὴ ἐξάρτησις τοῦ λογικοῦ ποιοῦ ἐκ τοῦ διαγνωστικοῦ τοιαύτου θίγει γενικώτερα γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀφορῶντα τὴν σχέσιν τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν πρὸς τὸ ἀτομικὸν συνειδός. Τὸ μεταλογικὸν καὶ γνωσιολογικὸν ὅμως πρόβλημα τῆς σχέσεως ταύτης, ὑφισταμένης οὐχὶ πλέον ἐν τῷ ὑφ' ἡμῶν ἐρευνομένῳ διαστήματι, τῷ κειμένῳ μετὰ τῆς περιοχῆς τοῦ διακείσθαι καὶ τῆς ἐνδοσυνειδητῆς (immanent) περιοχῆς τοῦ ἀντικείσθαι, ἀλλὰ μετὰ τῆς τελευταίας καὶ τῶν μεταλογικῶν ἀξιῶν, τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς συνειδητοποιήσεως τῶν ἀξιῶν καὶ τὸ σχετιζόμενον πρὸς τοῦτο πρόβλημα τῆς δυνατότητος τῆς πλάνης δὲν δύναται ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐνταῦθα. Ἡ ἐρευνά μας στηρίζεται ἐπὶ δεδομένων ἀπολύτως θετικῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἐρμηνείαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποφεύγει, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκτυλίσσηται ἀνεξαρτήτως γνωσιολογικῶν καὶ κοσμοθεωρητικῶν προϋποθέσεων.

Νικομ., βιβλ. III, Κερ. Α). Ὡς πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς θὰ περιορισθῶμεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι μόνον ἐὰν ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς καθαρῶς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις των θὰ φανῶσιν εἰς ἡμᾶς οὔτοι, ὡς ἐὰν, παρὰ τὴν ἀνήθικόν των ὑπόστασιν κατέφρασκον τὴν ἀξίαν ἢ ἀπεστρέφοντο τὴν ἀπαξίαν· πράγματι οὔτοι ἀμαρτάνουσι συνεχῶς ἐναντι τῶν περισσοτέρων ἀξιῶν καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἰδίου αὐτῶν προσώπου. Διὰ τοῦτο λοιπὸν τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ στηριζόμενα ἐπὶ τῆς φαινομενικῆς τῶν ὑποκριτῶν ἠθικότητος, ἦτις παρ' αὐτοῖς ὑποβιβάζεται εἰς ἀπλοῦν ἀπατηλὸν μέσον, ὑφείλουσι νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν βασιζομένων ἐπὶ τῆς πραγματικῆς των ἀνηθικότητος. Ἡ προέλευσις τῆς ὑποκριτικῆς δεξιότητος ὀφείλεται εἰς ἠθικὴν τινα ἀνάπηρίαν, ἦτις δυσχεραίνει τὴν ὁμαλὴν προσαρμογὴν πρὸς τοὺς ὄρους, οὓς τίθειν ἐν ἠθικὸν περιβάλλον. Τὸ περιβάλλον τοῦτο δύναται ἀπ' ἠθικῆς ἀπόψεως νὰ εἶναι ἀνώτερον ἢ κατώτερον τοῦ ὑποκρινομένου προσώπου· διότι ὑποκρίνεται, νομίζομεν, συχνάκις καὶ ὁ σχετικῶς ἀνώτερος ἀνθρώπος, ὅστις ὅμως αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀνίσχυρον ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἠθικῶς (ἢ καὶ πνευματικῶς) κατωτέρου περιβάλλοντός του. Ἄλλ' ἤδη διὰ τοῦτον τὸν λόγον δὲν εἶναι βεβαίως πράγματι ἀνώτερος ἀνθρώπος! Τοῦτο ὅμως δὲν ἀναιρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ὑπόκρισις τελουσα ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ὡς καὶ τοιαύτη—καὶ δὴ συνηθεστέρα—ἀντιστρόφου ὅπως φερέται.

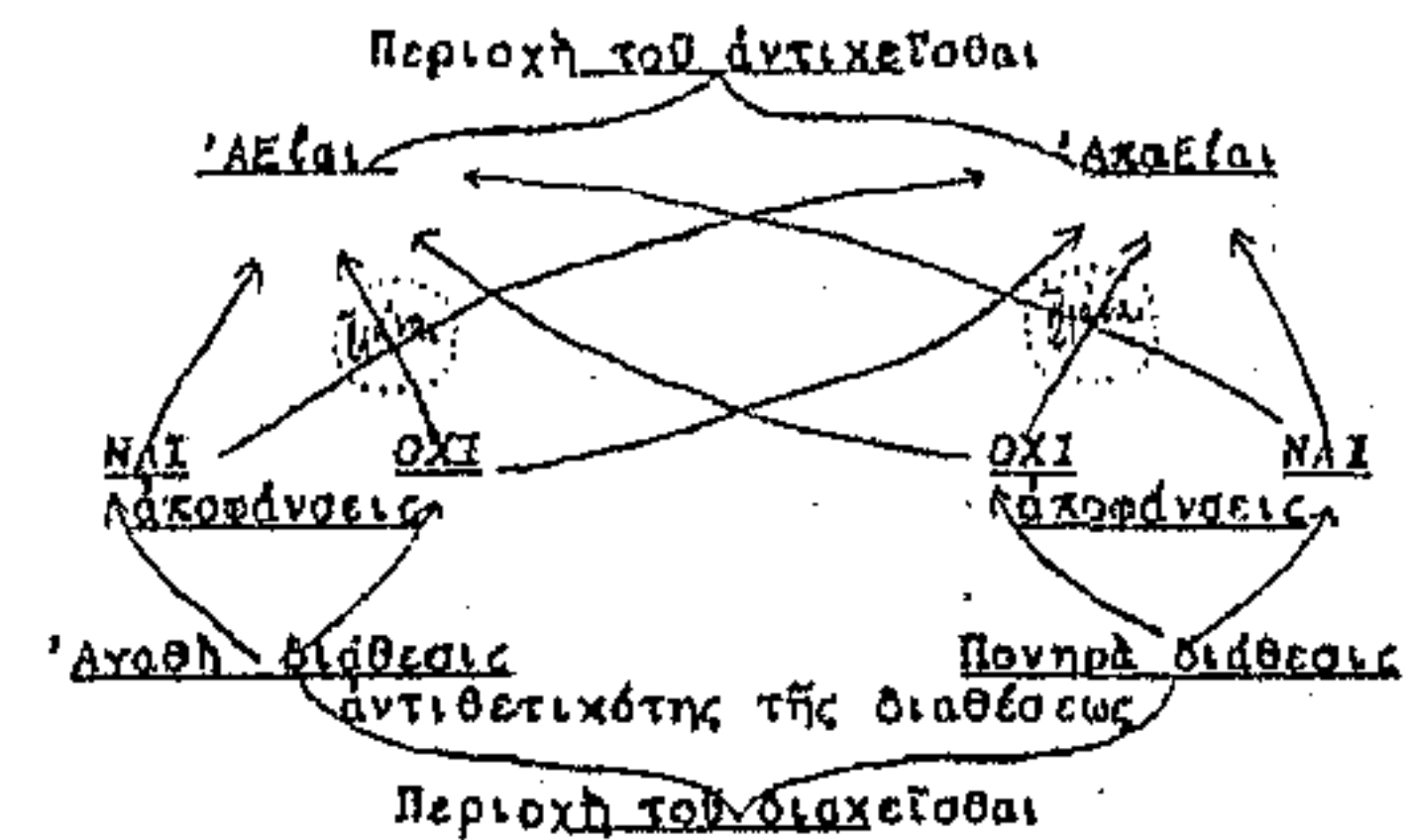
Παρ' ὅλον ὅτι ἀφήνομεν ἐκκρεμῆ τὰ προβλήματα ταῦτα, θὰ δυνηθῶμεν, νομίζομεν, νὰ διακρίνωμεν ἄνευ δυσκολίας τὸ ποιὸν τοῦ ἀξιολογικοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τοῦ ποιοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει τοῦτο ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ περιοχῇ τῆς διαγνώσεως· θὰ δυνηθῶμεν δηλαδὴ νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀξιολογικὸν ποιὸν αὐτῶν τούτων τῶν ἀξιών, τὸ ἐπιτρέπον τὴν διαίρεσίν των εἰς θετικὰς καὶ ἀρνητικὰς, ἀπὸ τοῦ διαγνωστικοῦ των ποιοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνουσι αἱ ἀξίαι ἔξωτερικῶς μόνον λόγῳ τῆς ὀρθῆς ἢ πεπλανημένης αὐτῶν διαγνώσεως ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ διαγνωστικὸν ποιὸν εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, προῖόν τῆς ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος πραγματοποιηθείσης ἐρμηνείας (ἢ παρερμηνείας) τοῦ ποιοῦ — θετικοῦ ἢ ἀρνητικοῦ — τῶν ἀξιολογικῶν ἀντικειμένων. Μόνον τὰ τελευταῖα ταῦτα καθιστῶσι δυνατὸν τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς ὀρθότητος ἢ τῆς πλάνης τῶν ἐπὶ προηγηθείσης διαγνώσεως στηριζομένων ἠθικῶν ἀποφάνσεων. (6) Ἀκόμη καὶ ἔρευνα, ἔχουσαι πλαίσιον ψυχολογικὸν καὶ ἐμπειρικόν, (7) ὀφείλουσι, ἐὰν θελήσωσι ν' ἀποφύγῃσι τὴν εἰς φαῦλον κύκλον περιστροφὴν, νὰ θέσωσιν ὡς σταθερὸν σημεῖον τοῦ πρασανατολισμοῦ των τὴν ἀπὸ τῆς σχετικότητος τοῦ ἀτομικοῦ συνειδότος ἀνεξίτητον ὀντότητα τοῦ καθ' ἑαυτὸ «ἀγαθοῦ», διαστέλλουσαι τὴν ἔννοιαν τούτου ἀπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ, ἢ ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τῷ «φαινομένῳ» ἀγαθοῦ. Εἰς τὰς διακρίσεις ταύτας προβαίνομεν ὀλιγώτερον λόγῳ πολεμικῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν σχετικισμόν, ὅσον ἵνα ὑποδείξωμεν ὅτι αἱ ἀποφάνσεις δύνανται νὰ κριθῶσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν σχέσει πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ ποιὸν τοῦ ἀξιολογικοῦ ἀντικειμένου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸ διαγνωστικὸν ποιὸν, ἥτοι τὸ ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ ἠθικοῦ συνειδότος ἠρμηνευμένον ἀξιολογικὸν ποιὸν. (8) Μόνον ὅταν κριθῶσιν ὡς πρὸς τὸ ἀπόλυτον ἀντικείμενον, γίνονται καταφανεῖς αἱ περιπτώσεις τῆς ὀρθό-

6) Περὶ τῆς σχέσεως ταύτης τῆς διαγνώσεως πρὸς τὰς ἀποφάνσεις ἴδε κατωτέρω.

7) Ἴδε π.χ. Ἀριστοτέλους: Ἠθικά Νικομάχεια, ἢ Franz Brentano: Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis.

8) Τὸ πρὸς τὸ διαγνωστικὸν ποιὸν ἀνταποκρινόμενον νόημα, ἀποτελεῖ κατωτέραν ἀξιολογικὴν βαθμίδα, κατὰ πολλὰ ὑπενθυμίζουσαν τὴν ὑπὸ τοῦ E. Lask ὑποστηριζομένην τριπλῆν διαβάθμισιν τοῦ νοήματος, ἐκάστη τοῦ ὁποῖου ἀνωτέρα βαθμὶς ἀποτελεῖ κριτήριον τῆς ἀμέσως κατωτέρας βαθμίδος.

τητος καὶ τῆς πλάνης καὶ μόνον ἐπειδὴ τὸ διαγνωστικὸν ποιὸν δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ ἀξιολογικὸν ποιὸν, ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἠθικὸν συνειδὸς ἀντιδρᾷ πάντοτε ἐν ἀπολύτῳ συνεπέῳ πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὸ διαγνωστικὸν τῶν δεδομένων τοῦ ποιόν, μόνον δὲ οὕτως ἐξηγεῖται ἢ λόγῳ πλάνης κατάφασις π.χ. μιᾶς ἀπαξίας ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ διακειμένου ἠθικοῦ συνειδότος. Ἡ τοιαύτη ἐκ πλάνης κατάφασις δὲν θὰ διεκρίνετο τῆς ἐκ κακῆς προαιρέσεως καταφάσεως, ἐὰν αἱ ἀποφάνσεις αὗται δὲν προήρχοντο ἐκ διαφόρων ἠθικῶν ὑποστρωμάτων. Ἡ προέλευσις αὕτη λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ κατωτέρῳ σχήματι, ἐφ' οὗ παριστάνονται αἱ δυνατὰι σχέσεις τῶν ὑπὸ τῶν ἀποφάνσεων διττῶς διεσπασμένων ἠθικῶν διαθέσεων πρὸς τὸ ἐπίσης ἀντιθετικῶς διεσπασμένον ἀξιολογικὸν ἀντικείμενον, τοῦ ὁποῖου ἡ διάγνωσις ὡς ὀρθὴ ἢ πεπλανημένη προὑποτίθεται. Δεδομένου ὅτι αἱ ἀποφάνσεις, ἔξεταζόμεναι ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ λογικὸν των ποιόν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ διάφορον ἠθικὸν των ποιόν, εἶναι τέσσαρες ἥτοι ἀνὰ δύο θετικαὶ καὶ ἀρνητικαὶ, αἱ δυνατὰι σχέσεις τούτων πρὸς τὰς ἀξίας καὶ ἀπαξίας εἶναι ὀκτώ: τέσσαρες ὀρθοῦ καὶ τέσσαρες πεπλανημένου διαγνωστικοῦ ποιοῦ:

Ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου σχήματος, ἐφ' οὗ ἀπεικονίζονται αἱ σχέσεις τῆς περιοχῆς τοῦ διακρίσθαι πρὸς ἐκείνην τοῦ ἀντικεῖσθαι, δὲν διασπῶμεν τὰς θετικὰς, ἢ ἀρνητικὰς ἀποφάνσεις τῶν ἠθικῶν διαθέσεων εἰς ὀρθὰς καὶ πεπλανημένας, καθόσον τοιαύτην διάσπασιν δὲν ἐμφανίζει πράγματι ἡ περιοχὴ τοῦ ἠθικῶς διακρίσθαι. Ἐν ταύτῃ συναντῶμεν μόνον τὰς πραγματικὰς καταστάσεις τῶν ἠθικῶν διαθέσεων καὶ τὰς

ἐκ τούτων ἀμέσως ἐξαρτωμένας θετικάς, ἢ ἀρνητικάς ἀποφάνσεις. Τοῦναντίον ἢ ὀρθότης καὶ ἢ πλάνη, μὴ ἀποτελοῦσαι καταστάσεις ἢ ἰδιαίτερα τινὰ ἐνεργήματα τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος, ἀφορῶσιν ἀποκλειστικῶς τὰς σχέσεις τοῦ κρίνοντος ἢ γινώσκοντος συνειδότος πρὸς τὰ ἀξιολογικὰ αὐτοῦ δεδομένα (τυγχάνουσι δηλαδή ἀπάρροια τῶν ἐνεργημάτων τούτου). Τῆς ἠθικῆς στάσεως προηγείται ἢ διάγνωσις (ἢ ἔστω ἢ ἀπλῆ λήψις γνώσεως) τῶν δεδομένων τούτων, ἣτις ὡς ὀρθή, ἢ πεπλανημένη διάγνωσις συνδέεται κατὰ τρόπον ἄμεσον πρὸς τὰς θεωρητικάς ἀποφάνσεις. Ἀποφάνσεις ἐν τῷ θεωρητικῷ πεδίῳ σημαίνει γνῶσιν, ἣτις actu συμπίπτει πρὸς τὴν κρίσιν. Ἐὰν τῆς κρίσεως προηγῆτο ἢ γνῶσις, τὸ ἐνέργημα τῆς κρίσεως θὰ ἐπερίττειεν. Γνῶσις εἶναι κρίσις, καὶ κρίσις εἶναι ἢ ὀρθή ἢ πεπλανημένη ἀπόδοσις τοῦ θετικοῦ, ἢ ἀρνητικοῦ ποιοῦ εἰς τὰ τὸ ποῖον τοῦτο ἐμφανίζοντα δεδομένα τοῦ θεωρητικοῦ συνειδότος. Τὰ δεδομένα ταῦτα δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην λογικὰ δεδομένα. Ἀντικείμενον γνώσεως δύνανται νὰ γίνωσι τόσον τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ὅσων καὶ τῶν συναισθημάτων. Ἡ ὀρθή ὁμως, ἢ πεπλανημένη διάγνωσις τῶν δεδομένων τούτων δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν ἐπακολουθοῦσαν τῆς διαγνώσεως ταύτης ἠθικὴν στάσιν τοῦ ὑποκειμένου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ ἠθικαὶ ἀποφάνσεις ὡς τοιαῦται δὲν συνιστῶσι τὸ νόημα τοῦ αντικειμένου αὐτῶν. Εἰς τοῦτο οὔτε προσθέτουσιν, ἀλλ' οὔτε ἀφαιροῦσι τι. Τοῦναντίον παραλαμβάνεται ὑπ' αὐτῶν, καθ' ὃν τρόπον ἔχει διαμορφωθῆ ὑπὸ τῶν θεωρητικῶν ἀποφάνσεων, ἢ ὅπως παρέχεται τῷ συνειδῶτι δι' ἀμέσου διαισθήσεως. Ἀλλοίωσιν ὑφίσταται τὸ αντικειμενικὸν νόημα μόνον ὑπὸ τῆς διαγνώσεως, ἢ τῆς ἑλλιποῦς διαισθήσεως καὶ δὴ οὐχὶ πέραν τῆς περιοχῆς τῆς διαγνώσεως, ἢ τῆς διαισθήσεως. Τοιαύτην ὁμως ἐπιπρόσθετον ἀλλοίωσιν δὲν ὑφίσταται τὸ αντικειμενικὸν νόημα ὑπὸ τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων. Ἡ ἀξία παραμένει ἀξία, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πλαισίῳ τοῦ ἠθικοῦ ἐνεργήματος. Ἡ ἀξία παραμένει ἀξία καὶ ἐν τῷ νοήματι τῆς ἀνηθίκου π.χ. ἀποφάνσεως περὶ μιᾶς ἀξίας. Τὸ «ὄχι» τῶν ἠθικῶν ἀποφάνσεων δὲν σημαίνει τὸ ποπ—α τῶν θεωρητικῶν ἀποφάνσεων. Ἡ ἠθικὴ ἀρνήσις δὲν ἀναιρεῖ τὸ α ὡς α. Τὸ «ὄχι» ὑποδηλοῖ μόνον τὴν ἀρνητικὴν ἔναντι τοῦ α στάσιν τοῦ ὑποκειμένου. Δὲν συνιστᾷ τὴν ἀρνητικὴν τοῦ

α φύσιν, ἀλλὰ ἐκφράζει μόνον τὴν ἀρνητικὴν ἔναντι τοῦ α διάθεσιν. Αἱ ἠθικαὶ λοιπὸν ἀποφάνσεις δὲν συνιστῶσι τὸ διαγνωστικὸν ποῖον τοῦ αντικειμένου αὐτῶν παρ' ὅλον ὅτι ἐξαρτῶνται, ὡς εἴπομεν, τόσον παρ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῶν διαθέσεων.

Λόγῳ τῆς δυνατότητος τῆς πλάνης οὐδόλως δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἀσφαλῆ πορίσματα ἐπὶ τοῦ καθ' ἑαυτὸ ποιοῦ τῶν ἀξιολογικῶν αντικειμένων, ἐκκινουῦντες ἐκ τοῦ λογικοῦ ποιοῦ τῶν ἀποφάνσεων καὶ τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τοῦ ὑποστρώματος τῶν ἠθικῶν διαθέσεων. Τὸ ποιναlet consequentia τοῦτο ἰσχύει ἐντούτοις μόνον ὡς πρὸς τὸ ἀξιολογικὸν ποῖον ἀντιθέτως τὸ διαγνωστικὸν ποῖον—τὸ ὁποῖον φαινομενολογικῶς ἐξεταζόμενον δὲν ἐκφράζει ὀρθότητα ἢ πλάνην, ἀλλὰ τὸ διὰ τούτων διερχόμενον καὶ ἠρμηνευμένον ἀξιολογικὸν ποῖον—ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ λογικοῦ ποιοῦ αὐστηρὰν συνάρτησιν, εἰς τρόπον ὅστε, δεδομένων δύο τῶν ποιοτικῶν τούτων ἀποχρώσεων, χωροῦσιν ἀσφαλῆ συμπεράσματα ἐπὶ τῆς θετικότητος ἢ ἀρνητικότητος τοῦ τρίτου ποιοτικοῦ στοιχείου.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ἡ ἠθικότης εὐρίσκεται συνυφασμένη πρὸς δύο κριτήρια: πρὸς τὸ κριτήριον τῶν ἀξιών καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἠθικῆς διαθέσεως. Δὲν ἀρκεῖ νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἓν καὶ νὰ ἀδιαφορῶμεν διὰ τὸ ἕτερον. Αἱ ἀξίαι ἀποβαίνουν κυρίως τὸ λογικὸν κριτήριον τῆς ὀρθότητος ἢ τῆς πλάνης, ἢ δὲ ἠθικὴ διάθεσις γνώμων τοῦ ἠθικοῦ ποιοῦ τῶν ἀποφάνσεων. Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι δύο αἱ δικαστικαὶ ἀρχαὶ—διαφόρου δικαιοδοσίας—αἱ ἀποφαινόμεναι περὶ τῆς ἠθικότητος (ἢ ἀνηθικότητος), οἷα σδήποτε ἠθικῆς ἐκδηλίσεως, διὰ τοῦτο, μόνον ὅταν αἱ δικαστικαὶ τούτων ἀποφάνσεις συμπίπτωσιν ἀπολύτως πρὸς ἀλλήλας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀντιμετωπίζομεν ὑπὸ μορφῆν γνησίαν καὶ σύμπληρωμένην τὴν ἠθικότητα ἢ ἀντιστοίχως τὴν ἀνηθικότητα ἐνὸς προσώπου. Τὸ τοιοῦτον λέγεται τόσον περὶ τῆς ὑποκρίσεως, ὅσον καὶ περὶ τῆς πλάνης, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ἀμφοτέραι μίαν ψυχικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναπηρίαν. Εἰς πλάνας περιπίπτουσιν ἰδίᾳ ὅσων τὸ αἰσθητήριον τῆς ἠθικότητος λειτουργεῖ ἐλαττωματικῶς. Ἐἰ ψυχικὴ ἀγαθότης καὶ ἢ καλωσύνη—ὄχι βεβαίως αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς βλακείας ἢ τῆς ἀδυναμίας τῆς βουλήσεως—καθιστῶσι τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν προσωπικότητα δεκτικὴν

δι' ανωτέρας ηθικῆς ἀξίας καὶ ἀπομακρύνουσι σχεδὸν πλήρως τοὺς κινδύνους τῆς ηθικῆς πλάνης, εἰς ἣν περιπίπτουσιν οἱ ἀμφίβολοι καὶ ἀσαφεῖς χαρακτῆρες. Βεβαίως δὲν ἀποφεύγει πάντοτε καὶ ἡ ὑψηλὴ ηθικὴ προσωπικότης τὴν πλάνην ἢ τὴν ἀμφιβολίαν. Διανοίγουσα νέους δρόμους, ἀντιμετωπίζουσα νέα ηθικὰ προβλήματα περιπίπτει εἰς μεγαλύτερα συχνάκις σφάλματα ἀπὸ τὸν μικρόψυχον ἐν στενωτάτῳ ἠθικῷ πλαισίῳ κινούμενον ἄνθρωπον. Αἱ πλάναι ὅμως αὗται ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς πλάνας τῆς μεγαλοφυΐας, αἵτινες ἀξίζουν σχεδὸν πάντοτε περισσότερον τῶν μικρῶν καὶ τειριμμένων ἀληθειῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζουσι γὰρ ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ πολλοί. Αἱ μεγάλαι πλάναι προάγωσι τὴν ἀνθρωπότητα ὅχι ὀλιγώτερον τῶν μεγάλων ἀληθειῶν· διότι διὰ τῶν πλάνων ὀδεύομεν συνήθως πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἡ πλάνη μένει πάντοτε πλάνη καὶ ἡ ἀπόφασις μιᾶς ἀξίας, ἔστω καὶ ὀφειλομένη εἰς πλάνην, ἀποτελεῖ ἐνέργειαν στερουμένην ηθικοῦ κύρους. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὅταν δὲν ἱκανοποιῶνται ἀμφότερα τὰ κριτήρια τῆς ηθικότητος, ὅταν αἱ δικαστικαὶ ταύτων ἀποφάσεις συγκρούονται πρὸς ἀλλήλας, τοῦ ἐνὸς καταγγέλοντος τὸ γεγονὸς τῆς πλάνης, τοῦ ἑτέρου ὑποστηρίζοντος τὸ γεγονὸς τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως ἔχομεν τὰς μικτὰς ηθικὰς περιπτώσεις, ἐφ' ὧν ἡ κρίσις δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερής. Διότι ἡ μὲν πλανομένη ἀγαθὴ, ἡ πονηρὰ διάθεσις παραμένει τοιαύτη ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπακολουθουσῶν καλῶν ἢ κακῶν συνεπειῶν, ἡ δὲ ἐκ πλάνης π.χ. κατάφασις μιᾶς ἀξίας ὑπὸ τῆς ηθικῆς ὡς πονηρᾶς κρινομένης διαθέσεως ἀποτελεῖ πάντως μίαν κατάφασιν μιᾶς ἀξίας, ἡ ὁποία ὡς τοιαύτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν θετικὴν ἀξίαν συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην δμάδα τῶν ὑπὸ τοῦ Max Scheler⁹⁾ διατυπωθέντων ἀξιωματῶν δυνάμει τῶν ὁποίων:

- 1) ἡ ὑπαρξις μιᾶς θετικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια μία θετικὴ ἀξία.
- 2) ἡ μὴ ὑπαρξις μιᾶς θετικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια μία ἀρνητικὴ ἀξία.
- 3) ἡ ὑπαρξις μιᾶς ἀρνητικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια μία ἀρνητικὴ ἀξία.
- 4) ἡ μὴ ὑπαρξις μιᾶς ἀρνητικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια μία θετικὴ ἀξία.

Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἰσχύουσιν ἀπολύτως, ἐφ' ὅσον δὲν καταφύγωμεν καὶ εἰς τὸ ἕτερον κριτήριον, τὸ κριτήριον τῆς ηθικῆς διαθέσεως.

9) Max Scheler: Der Formalismus i. d. Ethik u. d. materiale Wertethik σελίς 21.

Ὁ Max Scheler, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων διττὴν τῆς περιοχῆς τοῦ ηθικῶς διακεῖσθαι διάσπασιν καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ηθικῆς πλάνης, περιορίζεται εἰς δύο μόνον ἀξιώματα περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς βουλήσεως, ἐξαρτῶν τὸ μὲν ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς θετικῆς ἀξίας, τὸ δὲ ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀρνητικῆς ἀξίας. Ὑπολογιζόμενων ὅλων τῶν δυνατοτήτων τούτων προκύπτουσιν αἱ κάτωθι διαβαθμίσεις καὶ περιπτώσεις τῆς ηθικῆς διαγωγῆς, ἐξαρτωμένης ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῆς ὀρθῆς, ἢ πεπλανημένης καταφάσεως, ἢ ἀποφάσεως τῶν ἀξιῶν ἢ τῶν ἀπαξιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ ηθικοῦ ποιοῦ τῶν διαθέσεων:

I) Ἡθικὴ ὀρθὴ διαγωγή:

- α) κατάφασις μιᾶς ἀξίας ὀρθῶς διαγιγνωσκομένης ὡς τοιαύτης.
- β) ἀπόφασις ἀπαξίας » » » » » »

II) Ἡθικὴ πεπλανημένη διαγωγή:

- α) κατάφασις μιᾶς ἀπαξίας ἐκλαμβανομένης ὡς ἀξίας.
- β) ἀπόφασις ἀξίας » » ἀπαξίας.

III) Ἀνήθικος μὴ πεπλανημένη διαγωγή:

- α) κατάφασις μιᾶς ἀπαξίας ὀρθῶς διαγιγνωσκομένης ὡς τοιαύτης.
- β) ἀπόφασις ἀξίας » » » » » »

IV) Ἀνήθικος πεπλανημένη διαγωγή:

- α) κατάφασις μιᾶς ἀξίας ἐκλαμβανομένης ὡς ἀπαξίας.
- β) ἀπόφασις ἀπαξίας » » ἀξίας.

Αἱ δυνατότητες αὗται τῆς ηθικῆς διαγωγῆς, αἵτινες προκύπτουσι καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου ἡμῶν σχήματος περὶ τῶν δυνατῶν σχέσεων τῶν ἀποφάσεων πρὸς τὰ ἀξιολογικὰ δεδομένα, ἐμφανίζουσι δύο μόνον περιπτώσεις μιᾶς ὀρθῆς ὄντως ηθικῆς διαγωγῆς (I). Αἱ λοιπαὶ περιπτώσεις (II—IV) ἀπέχουσιν ἀπασαί τοῦ διττοῦ κριτηρίου τῆς ηθικότητος: εἶναι ἀνήθικοι, ἢ περιέχουσι τοῦλάχιστον τὸ σπέρμα τῆς ἀνηθικότητος.

Ἐπέκτασις τῶν προβλημάτων.

Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς παρούσης μελέτης εἶπομεν ἐπιγραμματικῶς ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ διακεῖσθαι προϋποθέτει τὴν περιοχὴν τοῦ ἀντικεῖσθαι, τὸ ἀντικείμενον δηλαδή ἐναντι τοῦ ὁποίου λαμβάνει ἀποφασιστικὴν στάσιν τὸ ὑποκείμενον. Διάκειμαι σημαίνει διάκειμαι πρὸς τι. Διάκειμαι δὲ συμφώνως τῇ ἰδίᾳ μου φύσει, ἀλλὰ καὶ συμφώνως τῇ φύ-

σει τοῦ ἀξιολογικοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ μετὰ τῆς ἀτομικῆς μου διαπλάσεως καὶ χαρακτηρολογικῆς μου ὑφῆς συγκαθορίζει τὸν ἐκάστατε διάφορον καὶ ἰδιάζοντα τρόπον τῶν ἀντιδράσεων μου. Τὸ τοιοῦτον ὅμως σημαίνει ὑπ' ἄλλην διατύπωσιν, ὅτι ὁ τρόπος τοῦ διακεῖσθαι διαφέρει σημαντικῶς ἀπ' ἀξίας εἰς ἀξίαν, τῆς διαφορᾶς ὀφειλομένης οὐ μόνον εἰς τὰς ἀτομικὰς διαφοροποιήσεις τῆς ὑποκειμενικότητος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀπ' ἀπόψεως καθαρῶ περιεχομένου ποικίλλον ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως. Τὰς μὲν λοιπὸν ἀτομικὰς παραλλαγὰς, λόγῳ τῆς τυπικότητος τῆς ἐρεῦνης μας, ἠδυνήθημεν νὰ παρίδωμεν, ἀναγαγόντες αὐτὰς εἰς τὰς γενικὰς καὶ ἐν παντὶ προσώπῳ συναντωμένας μορφὰς τῶν ἠθικῶν διαθέσεων καὶ τῶν ἐνεργημάτων αὐτῶν· τὰς δὲ ἀξιολογικὰς διαφορὰς ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀντικεῖσθαι συνωψίσαμεν ὑπὸ τὴν γενικὴν ποιοτικὴν διάκρισιν τῆς θετικότητος καὶ τῆς ἀρνητικότητος. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην μεθοδολογικὴν ἀφαίρεσιν μᾶς ἐπετράπη νὰ προβῶμεν, διότι ἠρευνήσαμεν τὰς ἀπλουστεράς τῶν ἠθικῶν περιπτώσεων, καθ' ὅς ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ ἠθικοῦ συνειδότητος ἐμφανίζεται μία καὶ μόνη ἀξία (θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ), ἣ ὅποια λόγῳ τῆς ἀπομονώσεώς της καὶ διότι δὲν ὑφίσταται τὸν ἀνταγωνισμόν ἄλλης ἀξίας, ἣ ἔστω καὶ οἰουδήποτε ἄλλου προτιμωμένου ἀντικειμένου, δὲν θέτει τὸ ὑποκείμενον πρὸ τοῦ προβλήματος νὰ ἐκλέξη μεταξὺ ταύτης καὶ μιᾶς ἄλλης ἀξίας ἢ ἄλλου ἀξιολογικῶς ἀδιαφόρου ἀντικειμένου. Βεβαίως καὶ εἰς τὰς ἀπλουστεράς τῶν περιπτώσεων τούτων δὲν ἀπουσιάζει τὸ φαινόμενον τῆς ἐκλογῆς, ταύτης λαμβανούσης χώραν μεταξὺ τοῦ εἶναι, ἢ μὴ εἶναι μιᾶς ἀξίας, ἢ ἀπαξίας· πάντως ὅμως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς αἱ ἀπλούστεραι μορφαὶ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς καὶ νὰ παραλληλισθῶσι πρὸς τὰ λεγόμενα «ἀπλᾶ» βουλευτικὰ φαινόμενα, ἅτινα ἐμφανίζουσιν ἐν μόνον ἐλατήριον, διεγείρον τὴν βούλησιν. Ὅταν ὅμως τὸ ὑποκείμενον ὑποχρεοῦται νὰ ἐκλέξη μεταξὺ τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐλατηρίων ἔχομεν τὰς περιπτώσεις τῶν ὑπὸ τῆς ψυχολογίας καλουμένων «συνθέτων» βουλευτικῶν φαινομένων, τῶν ὁποίων τὰς ἀντιστοιχοῦς μορφὰς ἐν τῇ ἠθικῇ σφαίρᾳ ὀφείλομεν πλέον νὰ μελετήσωμεν.

Ὡς προσέκομεν ἢ τυπικότης τῆς ἐρεῦνης μας δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐκάστοτε ποικιλοῦσας ἐκδηλώσεις τῆς

ἠθικῆς διαθέσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐκάστατε διάφορον περιεχόμενον τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἠθικῆς ἀποφάνσεως. Ἐπειδὴ ὅμως θὰ ἐξισοῦντο οὕτω πῶς πρὸς ἀλλήλας ἀπασαί αἱ ἀξίαι (καὶ ἀντιστοιχῶς αἱ ἀπαξίαι) — διότι θὰ ἤρκει, ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ταύτην, ὅπως π. χ. μία βιολογικὴ ἀξία ἔφερε τὸν τόνον τῆς θετικότητος, ἵνα, τυπικῶς τοῦλάχιστον, καταστῆ ἢ διάκρισις της ἀδύνατος ἀπὸ μιᾶς τὸ αὐτὸ ποιὸν ἐχούσης πνευματικῆς ἀξίας—διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ν' ἀναζητήσωμεν ἕτερον, μὴ πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν σχετιζόμενον, διακριτικόν των γνώρισμα, συνδεόμενον ὅμως πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς προτιμήσεως καὶ ἐκλογῆς. Τὸ γνώρισμα τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον, οὐδὲ χρησιμεύει ὡς ἀπλοῦν ὑποκατάστατον τοῦ περιεχομένου τῶν ἀξιῶν, διότι ἐρμηνεύει, ἐν ὄχι ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς προτιμήσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς, πάντως ὅμως τὰ φαινόμενα τῆς «ἠθικῆς» προτιμήσεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι πᾶσα πιστοποιουμένη διαφορὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ διακεῖσθαι ἀνταποκρίνεται κατὰ τινα τρόπον εἰς διαφορὰς, ὑφισταμένας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀντικεῖσθαι, εὐρίσκομεν ὅτι εἰς τὸ γεγονός τῆς προτιμήσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει τὸ ὑποκείμενον ἐναντι τῶν ἀξιῶν, ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν περιοχὴν τούτων ἡ ἱεραρχία τῆς διαβαθμίσεώς των, ἣς ἔνεκα αἱ ἀξίαι βιοῦνται οὐ μόνον ὡς θετικαὶ ἢ ἀρνητικαί, ἀλλ' ἐπίσης ὡς ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι. Παρ' ὅλον ὅτι κατὰ τὴν γνώμην μας αἱ ἀξίαι δὲν ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖον ἱεραρχικὸν σύστημα, ἀλλὰ πλείονα τοιαῦτα, ἅτινα εὐρίσκονται πρὸς ἄλληλα πιθανῶς εἰς ἄλλας πάλιν ἱεραρχικὰς σχέσεις καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἐπομένως τὸ ἱεραρχικὸν ὕψος δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ δείκτην τοῦ περιεχομένου, εἰς τρόπον ὥστε ὄρισμένον ἱεραρχικὸν ὕψος ν' ἀνταποκρίνηται εἰς ὄρισμένον περιεχόμενον, δυνάμεθα, χάριν τοῦ ἐπιδιωκομένου μας σκοποῦ, νὰ παρίδωμεν τὴν ἀπ' ἀπόψεως καθαρῶ περιεχομένου ποικίλλουσαν ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰν τῶν ἀξιῶν καὶ ν' ἀντικαταστήσωμεν ταύτην διὰ τοῦ ἱεραρχικοῦ των ὕψους, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλονται ἰδιαίτερος τὰ φαινόμενα τῆς ἠθικῆς προτιμήσεως.

Ἀπὸ δυνητικῆς ἀπόψεως—μὴ ὑπολογιζομένων τῶν δυνατοτήτων τῆς πλάνης—ἡ ἐκλογή δύναται νὰ λάβῃ χώραν: μεταξὺ ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν, μεταξὺ ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιῶν, τέλος δὲ μεταξὺ ἀπαξιῶν διαφόρου ἀρνητικοῦ ὕψους. Διὰ τῶν περιπτώσεων τούτων

περιορίζεται ἔτι περισσότερο ἢ ἰσχύς τῶν ἀξιωμάτων 1—4 τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου καθόσον, ἐάν ἀπὸ τῆς ἀπολύτου σκοπιᾶς τῶν ἀξιών ἰσοδυναμῆ ἅσα κατάφασις μιᾶς ἀξίας καὶ πᾶσα ἀπόφασις μιᾶς ἀπαξίας πρὸς μίαν θετικὴν ἀξίαν, τὸ τοιοῦτον (καθὼς καὶ αἱ ἀντίθετοι περιπτώσεις τῶν ἀξιωμάτων 2 καὶ 3) εἶναι ἀληθές, ἐφ' ὅσον ἀποκλείεται ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων. Τούτου ὑφισταμένου δὲν δύναται νὰ κριθῆ ἡ ἠθικὴ διαγωγή ἐκ τῆς καταφάσεως ἢ ἀποφάσεως μιᾶς οἰαδήποτε ἀξίας ἢ ἀπαξίας, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐκ τῆς τυχούσης προτιμήσεως οἰασδήποτε ἀνωτέρας ἀξίας πρὸ οἰασδήποτε ἀπαξίας ἢ κατωτέρας ἀξίας. Εἶναι πάντοτε ἡ σχετικῶς ἀνωτέρα, ὅπερ δηλοῖ: οὐχὶ οἰασδήποτε ἀνωτέρα, ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε εἰδικῶν συνθηκῶν ἐπιβαλλομένη ἀνωτέρα ἀξία, ἣτις καταφασκομένη προσδίδει θετικὴν ἀξίαν εἰς πᾶσαν ἠθικὴν ἐκδήλωσιν· ἐπίσης εἶναι πάντοτε ἡ προτίμησις μιᾶς θετικῆς κατωτέρας ἀξίας, (ἀφήομεν κατὰ μέρος ὅταν πρόκειται περὶ ἀπαξίας) ἣτις καθιστᾷ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον πονηράν, ἢ ἠθικῶς κατωτέραν τὴν διαγωγὴν ἡμῶν.

Κατόπιν τῶν ἐξηγήσεων τούτων δυνάμεθα, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἱεραρχικῆς διαβαθμίσεως τῶν ἀξιών καὶ τῆς εἰς ταύτην ὀφειλομένης προτιμήσεως, νὰ διαιτυπώσωμεν τὰ ἀκόλουθα ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνομεν ἐλαφρῶς τροποποιημένα ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ Max Scheler ¹⁾:

1) ἀγαθὴ εἶναι ἡ βούλησις, ἡ συνδεομένη πρὸς τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς ἀνωτέρας (ἀνωτάτης) ἀξίας.

2) πονηρὰ εἶναι ἡ βούλησις, ἡ συνδεομένη πρὸς τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς κατωτέρας ἀξίας (ἢ ἀπαξίας).

Κατὰ τὸ δεύτερον ἀξίωμα ἰσοδυναμεῖ ἡ προτίμησις μιᾶς κατωτέρας ἀξίας—ἡ προτίμησις δὲ προϋποθέτει συνήθως τὸ γεγονὸς τῆς ἐκλογῆς—πρὸς τὴν κατάφασιν μιᾶς ἀπαξίας. Ὄντως, ὁσάκις τίθεται ζήτημα ἐκλογῆς μεταξὺ δύο θετικῶν ἀξιών, ἀπεχουσῶν ἱεραρχικῶς ἀρκούντως ἀπ' ἀλλήλων, βιοῦται ἡ σχετικῶς κατωτέρα ἀξία ὡς ἀρνητικὴ ἀξία, ἡ δὲ προτίμησις τῆς κρίνεται ὡς δεῖγμα ἠθικῆς κατωτερότητας. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας

ὑφίσταται ἡ κατωτέρα ἀξία πράγματι μείωσιν, ἢ ὅτι ὑπ' ἄλλας συνθήκας δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἀγαθῆς προτιμήσεως. Ἡ θετικὴ ἀξία, εἴτε ἀνωτέρα, εἴτε κατωτέρα εἶναι αὕτη διατηρεῖ ἀνεξαρτήτως πάσης προτιμήσεως ἢ ὑποτιμήσεως τὸ ποῖόν τῆς θετικότητος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἀρνητικοῦ ποιοῦ τῶν ἀπαξιών, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι αὗται δὲν δύναται ποιεῖ ν' ἀποκτήσωσι τὸν τόνον τῆς θετικότητος, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐν τῇ συγκεκριμένῃ περιπτώσει θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προτιμηθῆ ἡ μία ἔτι κατωτέρα ἀπαξία. Ἡ προτιμωμένη ὀλιγώτερον αἰσχροῦ πρᾶξις πρὸ μιᾶς ἔτι αἰσχροτέρας δὲν καθιστᾷ, ὑφ' οἰασδήποτε συνθήκας, ἐπαινετὴν τὴν πρώτην. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχή, ἡ διδάσκουσα «τὸ μὴ χεῖρον βέλτιστον» δύναται νὰ ἔχη πολὺ περιορισμένην ἐφαρμογὴν ἐν τῇ ἠθικῇ, φαίνεται δὲ ν' ἀφορᾷ μᾶλλον τὴν σκοπιμότητα ἢ τὴν ἠθικότητα μιᾶς πράξεως.

Ἡ εἰς τὰ φαινόμενα τῆς προτιμήσεως ὀφειλομένη ἐντύπωσις τῆς ἀρνητικότητος τῶν σχετικῶς κατωτέρων ἀξιών ἐρμηνεύει ἐν μέρει, διατὶ αὗται, ἰδίᾳ εἰς ἐποχὰς ἀσκητικῶν κοσμοθεωρητικῶν κατευθύνσεων, ἐθεωρήθησαν ἀπαξίαι, καὶ δὴ ὅχι μόνον εἰς τὰς ἐπιτακτικὰς καθ' ἕκαστον περιπτώσεις τῆς ἠθικῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς τότε ἐπιβαλλομένης προτιμήσεως τῆς σχετικῶς ἀνωτέρας ἀξίας πρὸ τῆς κατωτέρας, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ζήτημα τοιοῦτον ἐκλογῆς δὲν ἐτίθετο, τῆς κατωτέρας ἀξίας προβαλλούσης ἀσυναγωνίστου ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ ἠθικοῦ συνειδήτους. Ἡ κατασκευαστικὴ αὕτη τῶν κατωτέρων ἀξιών δὲν στηρίζεται ἴσως μόνον εἰς ἠθικὴν παρανόησιν· πιθανὸν νὰ ἐπεδιώκετο διὰ ταύτης ἡ προσέλκυσις πρὸς τὰς ἀνωτέρας ἀξίας, ἢ ἐπιδίωξις τῶν ὁποίων διακρίνει καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ζώων καὶ φυτῶν. Αἱ κατώτεροι τάσεις, μάλιστα χίρην τῆς συνοδεύουσας αὐτὰς εὐκόλως πραγματοποιησίμου ἡδονῆς, ἀποτελοῦσιν ἴσως φυσικὰς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιδίωξις εἶναι προσιτὴ εἰς πάντας. Τοῦναντίον ἡ στροφή πρὸς τὸ ἀνώτερον συνδέεται πάντοτε πρὸς μίαν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν ὁ καθεὶς δὲν δύναται ἢ καὶ ἀποφεύγει νὰ καταβάλλῃ. Βεβαίως συνοδεύει καὶ τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς λειτουργίας ἢ ἡδονή, ἢ ὁποῖα μάλιστα, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «τελειοῖ» αὐτάς. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἡ ἡδονή, ἢ ὁποῖα ὀποτελεῖ τὸ δέλεαρ, καὶ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἴδιος φιλόσοφος ὅτι «εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἔπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέ-

1) Max Scheler: ἐνθ. ἀν. σελίς 22.

ρει· ἐλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα, καὶ εἰ μὴ γένοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν ἡδονή.²⁾ Τὸ τοιοῦτον προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, εἰάν τὸ ἀγαθὸν συνεδέετο ἀναγκαιῶς πρὸς τὸ εὐχάριστον, τὸ δὲ κακὸν πρὸς τὸ δυσάρεστον, δὲν θὰ ὑπῆρχον, διὰ λόγους ἀπλῆς σκοπιμότητος καὶ καθαροῦ ἡδονισμοῦ, κακοὶ ἄνθρωποι. Ἡ κατῆχουσις λοιπὸν τῶν κατωτέρων πρὸ τῶν ἀνωτέρων λειτουργιῶν, ἰδίᾳ λόγῳ τῆς εὐχερείας τῆς πραγματοποιήσεως τῶν πρώτων, δημιουργεῖ πολλοὺς πρὸς τὸ ἐν γένει ἦθος τοῦ ἀνθρώπου συνδραμένους κινδύνους· διότι καὶ μὲν ἰσοδυναμεῖ ἢ σχετικῶς κατωτέρα ἀξία μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς προτιμήσεως πρὸς ἀπαξίαν, καθ' ἑαυτὴν δὲ λαμβανομένη παραμένει ἀξία, διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας—ἐν ἀντιθέσει πρὸς πᾶσαν ἀπαξίαν—οὐδὲν ἠθικὸν κώλυμα ὑφίσταται, ἐντούτοις, ἐπειδὴ διὰ τῆς κατισχύσεως τῶν κατωτέρων τάσεων περιορίζεται ἡ ἐκανότης καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ὑποχρεώσεως διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρων ἀξιών, διὰ τοῦτο δικαιολογεῖται κἄπω· ἡ τόση πολεμικὴ τῶν ἠθικολόγων, τὴν ὁποίαν κατὰ τῶν τάσεων τούτων παλαιόθεν διεξάγουσι.

Τώρα πλέον ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὄχι ἡ ἀξία, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ἡμῶν ὑπόστασις ὑφίσταται μείωσιν, ὅσάκις ἡ κατωτέρα ἀξία γίνῃ ἀντικείμενον προτιμήσεως πρὸ τῆς ἀνωτέρας· τοῦτο δὲ διότι ἡ τοιαύτη προτιμήσις ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀρνησιν μιᾶς ἀνωτέρας ἀξίας. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἀρνησις μιᾶς θετικῆς ἀξίας, κατὰ τὸ δεύτερον ἀξίωμα τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, ἰσοδυναμεῖ ἢ ἰδίᾳ πρὸς μίαν ἀρνητικὴν ἀξίαν, τὴν ἀρνητικὴν δ' ἀξίαν ταύτην προσκτῶ τὸ ἐσώτερον ἠθικὸν ἡμῶν εἶναι ἔπεται ὅτι ἡ προτιμήσις μιᾶς κατωτέρας ἀξίας ἀποτελεῖ δείκτην τοῦ ἀρνητικοῦ ποιοῦ τῆς ἠθικῆς ἡμῶν διαθέσεως, πάντως δὲ σύμπτωμα τῆς ἐν γένει κατωτερότητός μας. Εἰς τὴν σοφιστικὴν παρατήρησιν ὅτι καὶ ὅταν προτιμῶμεν μίαν ἀνωτέραν ἀξίαν διακείμεθα ἀρνητικῶς πρὸς μίαν κατωτέραν ἀξίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀρνησις, ὡς ἀρνησις μιᾶς θετικῆς ἀξίας, καθιστῶ ἠθικῶς ἀρνητικὴν τὴν διάθεσιν ἡμῶν, ἀπαντῶμεν ὅτι ἀφ' ἑνὸς τὸ τοιοῦτον δὲν ἀποδεικνύεται φαινομενολογικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐκλογῆς ἀμαρτάνομεν πάντα μόνον ἔναντι τῆς ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένης ἀνωτέρας ἀξίας, οὐδέποτε δ' ἔναντι τῆς μὴ ἐπιβαλλομένης, ἢ καὶ ἀπαγορευομέ-

2) Ἀριστοτέλους: ἠθικὰ Νικομ. Βιβλίον 10, κεφ. III.

νης κατωτέρας ἀξίας. Ποία ὁμως εἶναι ἡ ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένη ἀξία τοῦτο δύναται νὰ προκύψῃ μόνον ἐκ τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀνωτέρα ἀξία παίζει ὄλον ἀνάλογον πρὸς τὸ πλησιέστερον γένος (genus proximum) ἐν τῷ λογικῷ ὄρισμῳ. Ποῖον τὸ γένος τοῦτο, ἐξαρτᾶται ἐκάστοτε ἀπὸ τὸ ὄριστέον εἶδος· ποία ἡ ἐπιβαλλομένη ἀνωτέρα ἀξία, ἀπὸ τὴν ὑπὸ ταύτην ὑπακτέαν συγκεκριμένην περίπτωσιν. Μόνον οὕτω μετατρέπεται τὸ ἀπόλυτον κῦρος, ἢ ἀπεριόριστος ἰσχύς τῆς ἀξίας εἰς συγκεκριμένον καὶ καθωρισμένον δέον. Πλὴν ὁμως, ἐπειδὴ τὰ προβλήματα ταῦτα—ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τῷ ἐπιλόγῳ—δὲν εἶναι ἐν τῇ στενωτέρῳ σημασίᾳ τῆς λέξεως «λογικά» προβλήματα, ἀν καὶ ἀποδεικνύονται ἐπιδεικτικὰ «λογικῆς ἀναλύσεως», δὲν δύναται νὰ περιληφθῶσιν εἰς μίαν «λογικὴν» τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ στενωτέρα αὕτη λογικὴ ἔρευνα δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ διὰ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ φαινόμενα τῆς προτιμήσεως καὶ ἐκλογῆς, ἐγένετο ἤδη φανερόν ὅτι ἡ λέξις «προτιμήσις» δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἄλλη ὀνομασία τῶν ἐνεργημάτων τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος, ἐκφράζουσα μόνον πληρέστερον τὴν ἄμεσον τούτων σχέσιν πρὸς τὸ ποῖον τῶν διαθέσεων καὶ τῶν ἀξιολογικῶν δεδομένων, ἐκ τοῦ ποιοῦ ἀμφοτέρων—ὡς εἶδομεν—ἐξαρτᾶται ἀμέσως τὸ θετικόν, ἢ ἀρνητικὸν ποῖον τῶν ἀποφάνσεων. Ἐννοήσαντες πλέον τὰς ἀποφάνσεις ἀπὸ τῆς γενικωτέρας ἀπόψεως, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει τὸ φαινόμενον τῆς προτιμήσεως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ προτιμήσεις εἶναι ἡ γενικωτέρα μορφή, περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰς ἀπλουστερας τῶν ἠθικῶν ἐκδηλώσεων, καθ' ἃς τὸ ἠθικὸν συνειδὸς ἀποφαίνεται ἐπὶ τοῦ εἶναι, ἢ μὴ—εἶναι μιᾶς ἀξίας ἢ ἀπαξίας καὶ καθ' ἃς

- α) τὸ εἶναι μιᾶς ἀξίας ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ μὴ εἶναι μιᾶς ἀπαξίας,
- β) » » » ἀπαξίας » » » » » ἀξίας,
- γ) τὸ μὴ εἶναι μιᾶς ἀπαξίας ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι μιᾶς ἀξίας,
- δ) » » » ἀξίας » » » » ἀπαξίας,

Τὰ ἰσοδύναμα ταῦτα δὲν σημαίνουν τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι μιᾶς ἀξίας πρὸς τὸ μὴ εἶναι τῆς ἀντιστοίχου ἀκριβῶς ἐναντίας ἀπαξίας, ἢ τοῦ μὴ εἶναι τῆς ἀπαξίας πρὸς τὸ εἶναι τῆς ἀντιστοίχου ἐναντίας ἀξίας· διότι τὸ εἶναι τῆς θετικῆς ἀξίας ἀποκλείει μὲν τὸ εἶναι

τῆς ἀκριβῶς ἐναντίου ἀπαξίας, δὲν συμπίπτει ὅμως πρὸς τὸ μὴ εἶναι τῆς τελευταίας· ὁμοίως τὸ μὴ εἶναι τῆς ἀξίας ἀποκλείει τὸ εἶναι αὐτῆς, δὲν συνεπάγεται ὅμως ἀναγκαστῶς τὸ εἶναι τῆς ἀπαξίας. Διὰ τοῦτο δὲν λέγομεν ὅτι τὸ εἶναι ταυτίζεται πρὸς τὸ μὴ εἶναι τοῦ ἐναντίου, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἰσοδυναμεῖ πρὸς αὐτό. Προσεγγίζει ὅμως τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι τῆς ἀξίας μᾶλλον πρὸς τὸ μὴ εἶναι ἢ εἶναι τῆς ἀπαξίας, ἢ ὅσον τὸ μὴ εἶναι ἢ εἶναι τῆς τελευταίας πρὸς τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι τῆς ἀξίας.

Αἱ ἀπλούστεραι αὗται μορφαὶ τῶν ἀποφάνσεων περιλαμβάνουσι τὸ στοιχεῖον τῆς προτιμῆσεως, ὅπως καὶ αἱ συνθετικώτεραι, ἐν αἷς ἡ ἐκλογή διενεργεῖται μεταξὺ τῆς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας ἀξίας, μὴ εὐρισκομένων εἰς αὐστηρὴν σχέσιν ἐναντιώσεως. Εἰς τὰς πρώτας περιπτώσεις παίζει τὸν ῥόλον τοῦ ἀνωτέρου· τὸ εἶναι τῆς ἀξίας ἢ τὸ μὴ εἶναι τῆς ἀπαξίας ἐναντι τοῦ μὴ εἶναι τῆς ἀξίας ἢ τοῦ εἶναι τῆς ἀπαξίας. Χωρὶς τὸ τοιοῦτον ν' ἀναιρῆται εἰς τὰς συνθετικώτερας μορφάς, ἐπεκτείνεται ἐν τούτοις ἡ περὶ τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι στρεφόμενη προτιμῆσις καὶ ἐπὶ ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν διαφόρου περιεχομένου, ὧν τὸ εἶναι τῶν μὲν δὲν ἰσοδυναμεῖ ἀναγκαστῶς πρὸς τὸ μὴ εἶναι τῶν δὲ καὶ αἵτινες δὲν εὐρίσκονται ἐν ἄλλῃ ἐναντιώσει πρὸς ἀλλήλας, εἰμὴ ὡς πρὸς τὸ ἱεραρχικὸν τῶν ὕψος. Τὸ χαρακτηριστικὸν νέαν στοιχεῖον εἰς τὰς προτιμῆσεις ταύτας ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐκλογή διενεργεῖται μεταξὺ ἀξιῶν μὴ εὐρισκομένων εἰς σχέσιν λογικῆς ἐναντιώσεως. Ἡ προτιμῆσις π. χ. τῆς ἀνωτέρας ἀξίας Α ἀποκλείει οὐ μόνον τὸ ποῖν-Α, ἢ τὴν ἐναντίαν τοῦ Α ἀπαξίαν, ὡς τὴν εἴπωμεν, -Α, (διάβαζε: πλὴν Α) ἀλλ' ἐνδεχομένως τὸ εἶναι τῆς Β. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὸ εἶναι τοῦ Α δὲν ἀποκλείει κατ' ἀνάγκην τὸ Β, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ποῖν-Α καὶ τὸ—Α· διὰ τοῦτο καὶ μόνον λέγομεν ὅτι «ἐνδεχομένως» τὸ ἀποκλείει. Ἐνταῦθα, ἐνθα ἐξετιάζομεν τὸ φαινόμενον τῆς προτιμῆσεως, δὲν μελετῶμεν τὰς περιπτώσεις, καθ' ὡς π. χ. τὸ εἶναι τοῦ Α προϋποθέτει τὸ εἶναι τοῦ Β, ἀλλὰ καθ' ὡς τιθέμεθα πρὸ τῆς ἐκλογῆς νὰ προτιμήσωμεν τὸ Α πρὸ τοῦ Β. (*)

β) Τὸ Α λοιπὸν περιλαμβάνει πιθανῶς καὶ ἄλλας ἐν συναρτήσει πρὸς αὐτὸ εὐρισκομένας ἀξίας, ἢ ἀξιολογικοὺς παράγοντας. Λέγοντες ὅθεν Α, ἢ ὁμιλοῦντες γενικῶς περὶ ἀξιῶν συν-ἐννοῦμεν καὶ τὰς συναρτήσεις τούτων. Ἡ

Αἱ μᾶλλον ἀπλούστεραι ἐκ τῶν συνθέτων τούτων μορφῶν παρουσιάζονται ὡς ἑξῆς :

I) Ἐκλογή μεταξὺ θετικότητος καὶ ἀρνητικότητος :

α) ἡ προτιμῆσις τῆς θετικῆς ἀξίας Α πρὸ τῆς ἀρνητικῆς Β ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς Β.

β) ἡ προτιμῆσις τῆς ἀρνητικῆς ἀξίας Β πρὸ τῆς θετικῆς Α ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς Α.

II) Ἐκλογή μεταξὺ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θετικότητος :

α) ἡ προτιμῆσις τῆς ἀνωτέρας ἀξίας Α πρὸ τῆς κατωτέρας α ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς α.

β) ἡ προτιμῆσις τῆς κατωτέρας ἀξίας α πρὸ τῆς ἀνωτέρας Α ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς Α.

III) Ἐκλογή τοῦ ἀνωτέρου πρὸ τοῦ κατωτέρου ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἀρνητικότητος :

α) ἡ προτιμῆσις τῆς ἀνωτέρας ἀπαξίας Β πρὸ τῆς κατωτέρας β ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς β.

β) ἡ προτιμῆσις τῆς κατωτέρας ἀπαξίας β πρὸ τῆς ἀνωτέρας Β ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ εἶναι τῆς πρώτης καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς Β.

Αἱ περιπτώσεις αὗται εἶναι ἐκ τῶν συνθέτων αἱ ἀπλούστεραι· αἱ περιπλοκώτεραι θὰ προκύψωσιν ἐκ προσεχοῦς μας ἐπὶ τῆς ἠθικότητος καὶ σκοπιμότητος μελέτης.

Χάριν τῆς γενικεύσεως τοῦ φαινομένου τῆς προτιμῆσεως—τὸ ὁποῖον δὲν χαρακτηρίζει μόνον τὰς ἠθικὰς ἐκδηλώσεις, πλὴν ὅμως συνδέεται ἀνακοσπαστῶς πρὸς αὐτάς—καὶ τῆς ἀμέσου οὗτου ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ ποιοῦ τῶν διαθέσεων καὶ τῶν δεδομένων τοῦ ἠθικοῦ συνειδήτου δύνανται πλέον τὰ πορίσματα τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου νὰ τύχωσιν ἀμέσου ἐφαρμογῆς ἐπὶ τῶν ἐκτεθέντων ἐν τῷ παρόντι. Ἡ δῆλωσις αὕτη δὲν ἔχει τὴν σημασίαν ὅτι δὲν ἐκερδίσαμεν τίποτε διὰ

δικαιοσύνη π. χ. προϋποθέτει ἐν πλασίον τάξεως κτλ. καταφάσκοντες τὴν πρώτην δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὴν δευτέραν. Τὴν τοιαύτην τοῦ Α συναρτησίαν πρὸς ἄλλους παράγοντας (εἴτε ἀξιολογικοὺς, εἴτε καὶ μὴ τοιοῦτους) ἀποκαλοῦμεν περιληπτικῶς Α. Περὶ τῶν δυνατῶν προτιμῆσεων ἐν ταῖς συναρτήσεσι ταύταις δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα, ἀρκούμεθα δὲ νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι αὗται στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἠθικοῦ ἀθροιστικοῦ ὄλου (ethisches Summierungsprinzip) τὸ ὁποῖον διετύπωσεν ὁ Franz Brentano: Vom Ursprung sittl. Erkenntnis, 1934.

τῆς εἰσχωρήσεως τῆς ἐννοίας τῆς προτιμήσεως ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐρεῦνης μας· τοῦναντίον μάλιστα ἡ χρησιμοποίησις τῆς ηὔρυνε τὰ ὅρια αὐτῆς καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν δεόντως. Ἡ συμπλήρωσις πραγματοποιεῖται κυρίως ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἀρνητικότητος, τὸ ὁποῖον ὡς εἶδομεν, παρουσιάζουσι καὶ αἱ κατώτεροι ἀξίαι εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς προτιμήσεως. Διὰ τοῦ φαινομένου τούτου—ἐπὶ τοῦ ὁποῖου δὲν ἐπεξετάθημεν δεόντως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ὄλη καιτεύθουσις τῆς μελέτης μας, ὑποχρεοῖ ἡμᾶς ν' ἀφήσωμεν ταύτην κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον φαινομενολογικῶς ἀπροσανατόλιστον—παρέχονται ἡμῖν νέαι δυνατότητες πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων καὶ διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ὅμως ὑπερβαίνουσι τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Λογικῆς. Ἐπίσης ἐπεκτείνονται οὕτω καὶ αἱ δυνατότητες τῆς πλάνης, ἵτις σὺν τοῖς ἄλλοις δὲν περιορίζεται πλέον μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς παραγνωρίσεως μιᾶς ἀξίας, ἢ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπαξία καὶ ἀντιστρόφως προκειμένου περὶ ἀπαξίας—περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι καθ' ἡμᾶς εἶναι μᾶλλον σπάνιαι, σπανιώτεραι τῶν περιπτώσεων τῆς ἀγνοίας—ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῆς μὴ ἠρθῆς βιώσεως τῆς προσηκούσης θέσεως καὶ τάξεως, εἰς ἃς ἀνήκουσιν αἱ βιούμεναι ἀξίαι. Ἐν τέλει διὰ τῆς ἐπελίθουσης ἐπεκτάσεως τῶν προβλημάτων ἕλπιεται περισσότερον φῶς ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, ἵτις δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ κρίνηται ἀπὸ τῆς ἀπολύτου σκοπιᾶς τῆς καταφάσεως ἢ τῆς ἀποφάσεως εἰσαδῆποτε ἀξίας ἢ ἀπαξίας—δεδομένου ὅτι τὸν ὅλον τῶν τελευταίων δύνανται ν' ἀναλάβωσι δι' ὑποκαταστάσεως καὶ αἱ κατώτεροι ἀξίαι—ἀλλὰ πρέπει πλέον νὰ μετῶται βάσει τοῦ γνώμονος, τὸν ὁποῖον παρέχουσιν ἡμῖν τὰ δύο ἀξιώματα τῆς ἠθικῆς προτιμήσεως.

5. Ἐ π ἰ λ ο γ ο ς.

Παρατίθοντες τὴν μελέτην μας, δὲν μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ φαινομένου τῆς προτιμήσεως πρὸς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν διεσπίασαμεν τὸ αὐστηρὸν πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐπρόκειτο νὰ κινηθῶμεν· καὶ τοῦτο διότι ἡ συγκεκριμένη περίπτωσις δὲν ἐνεῖχε παρ' ἡμῖν θέσιν λογικοῦ παραδείγματος, ἀλλ' ὑπεδήλου τὴν ὑπαρξίν παραγόντων, τοὺς ὁποῖους ἡ λογικὴ ἔρευνα,

ἐὰν ἠθέλεν αὕτη νὰ διατηρήσῃ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς προορισμόν, ὄφειλε ν' ἀποκλείσῃ ἐκ τοῦ πλαισίου αὐτῆς. Τὸ ὅτι τὸ τοιοῦτον ἀπέβη ἀδύνατον ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ἡ ἔξοδος, τὴν ὁποῖαν ἐπαχειρήσαμεν ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς λογικῆς ἐρεῦνης, ὑπῆρξε μὲν ἴσως μεθοδολογικῶς ὄχι θεμιτή, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀναγκαῖα λόγῳ τῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἠθικῶν φαινομένων πρὸς εὐρύτατον σύνολον. Γνωρίζομεν καλῶς καὶ τὸ εἴπομεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὰ ἠθικὰ προβλήματα δὲν δύνανται νὰ τύχωσιν ἐπιλύσεως διὰ τῆς λογικῆς αὐτῶν μόνον μελέτης· καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἔχει εἰμὴ προπαρασκευαστικὸν δι' ἐκεῖνα προορισμόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν δὲν παρερμηνεύεται ὁ σκοπὸς μας, συνταυτιζομένης τῆς λογικῆς πλευρᾶς τῶν ἠθικῶν προβλημάτων πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικὰ προβλήματα, δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον, διατί εἰς ὠρισμένον σημεῖον τῆς λογικῆς μας ἐρεῦνης προκύπτει ἡ ἀνεπάρκεια αὐτῆς διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἠθικοῦ φαινομένου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὰ πολὺ εὐρύτερα προβλήματα τῆς ἀναφορᾶς τῶν ἀξιῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀναγκαζόμεθα ἐν τῇ παρουσίᾳ μὲν μελέτῃ ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα ἡ λογικὴ διερεύνησις μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἐξαγάγωμεν, ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ἄλλῃ πραγματείᾳ ἀπὸ εὐρυτέρας φαινομενολογικῆς πλευρᾶς τὸ φαινόμενον τῆς προτιμήσεως ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀξίας, ἀλλὰ πρωτίστως ἀναφορικῶς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν· παρατηροῦμεν δ' ἀπὸ τοῦδε ὅτι καὶ ἡ φαινομενολογία οὐχὶ περισσότερον τῆς λογικῆς θὰ δυνηθῇ νὰ λύσῃ, ἀλλὰ μόνον νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων καὶ νὰ συντείνῃ εἰς τὴν κατανόησιν των.

ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΗΘΙΚΟ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Υ Π Ο

JOS. GOTTF. GREINER

Εἰς τὴν προηγουμένην διάλεξίν μου¹⁾ εἶχα ἤδη ὑποδείξει ὅτι ἡ λαϊκὴ ἰδέα εἶχε γίνει ἡ κυριαρχοῦσα εἰς τὴν νέαν Γερμανίαν κεντρικὴ ἰδέα χωρὶς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ἡ ἀρξαμένη τὴν σήμερον μεταστροφή εἰς τὰ θεμελιώδη ἠθικο-παιδαγωγικά προβλήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ εἶνε ἀναγκαῖον, πρὶν ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τῶν τελευταίων τούτων, νὰ ἐρευνήσωμεν προσεκτικώτερον αὐτὴν ταύτην τὴν λαϊκὴν ἰδέαν, ἰδέαν ποὺ τόσον πολὺ ἀκόμη παρεξηγεῖται, καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐξέχουσαν τῆς σπουδαιότητος τόσον διὰ τὸ παρὸν ὅσον καὶ διὰ τὸ μέλλον τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Οἱ ξένοι ποὺ ἠτύχησαν ἴσως νὰ ἔχουν ὡς πατρίδα κράτη λαϊκῶς καὶ ἔθνικῶς ἀπὸ πολλοῦ μονιμοποιήμενα καὶ στερεωμένα ἀποροῦν πολλὰς μετὰ τὴν μανίαν καὶ τὸ πάθος μετὰ τὰ ὁποῖα ἐργάζονται σήμερον εἰς τὴν Γερμανίαν διὰ τὴν παρακολούθησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς λαϊκῆς ἰδέας. Τὸ τοιοῦτον θὰ τὸ ἐννοήσωμεν μόνον ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὴν ἰδιαιτέραν θέσιν τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν ἰδιόχουσαν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς. Τὸ γεγονὸς τῆς «γενέσεως εἰς λαὸν» τὸ ὁποῖον φθάνει ἕως εἰς τὰ βάθη τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως, πραγματοποιεῖται διαφοροτρόπως ἀναλόγως τῶν διαφορῶν λαῶν. Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ Γερμανία εἶνε ἡ χώρα ἐκείνη τῆς Εὐρώπης ἡ ὁποία εὐρέθῃ ἠναγκασμένη νὰ ἀγωνισθῇ τόσον πεισματωδῶς καὶ μετὰ τόσην ἐγκαρτέρησιν διὰ νὰ γίνῃ πράγματι λαός, ἐξ οὗ καὶ τὸ γεγονός ὅτι πούθεν ἄλλοῦ ἢ λαχτάρει διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τού-

του δὲν ἔλαβε τόσον δραματικὰς διαστάσεις, οὔτε καὶ τὸ στάδιον τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματοποιήσεώς της δὲν τὸ ἐξῆσαν ἄλλοῦ μετὰ τόσην διζυκότητα ὅσον ἐδῶ. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας αἱ γερμανικαὶ φυλαὶ ἐτηρήθησαν εἰς κατάστασιν ἀποξενώσεως ὑπὸ μιᾶς πολιτικῆς ἐμπνεομένης ὑπὸ μόνων τῶν ποικιλομόρφων δυναστικῶν συμφερόντων. Τὸ ἔργον τοῦτο τὸ συνεπλήρωσε ἡ κατυστρεπτικὴ ἔρις, ποὺ καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν ἔχει σταματήσει, τῶν διαφορῶν θρησκευμάτων καὶ κατώρθωσε νὰ ἀνεγείρῃ ἰδίως φύσεως ἐμπόδια μεταξὺ τῶν καθ' ἕνα στοιχείων τοῦ λαοῦ. Καὶ οὕτω βλέπομεν ὅτι ὁ γερμανὸς εἶχε ἤδη ἀποκτήσει καθωρισμένην φύσιν ἀπὸ ἀπόψεως δυναστικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἀτομικῆς πρὶν ἀκόμη τοῦ δοθῆ ἡ δυνατότης νὰ γίνῃ γερμανὸς καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδιότητά του ταύτην κατὰ τρόπον ὑπερδυναστικόν, ὑπερθρησκευτικόν καὶ ὑπερατομικόν. Οὕτω ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἕτερον γεγονός ὅτι μόλις σήμερον εἶπε εἰς θέσιν ἡ Γερμανία νὰ σκεφθῇ νὰ μορφώσῃ καὶ ἀναδείξῃ ἕνα Ἰ ὑ π ο ν τοῦ γερμανοῦ ὅπως ἔχει οὗτος διαμορφωθῇ πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἢ τὴν Γαλλίαν.

Ὅρθόν εἶνε νὰ παρατηρήσωμεν ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ διαμόρφωσις ἐνὸς τοιοῦτου γερμανικοῦ τύπου ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ οὐσιωδέστερα ἠθικο-παιδαγωγικά προβλήματα τῆς νεωτέρας Γερμανίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πρόβλημα ποὺ συνεπάγεται τὰς περισσοτέρας εὐθύναις. Βεβαίως ἀνέδειξαν οἱ γερμανοὶ μεγάλας καὶ δημιουργικὰς προσωπικότητας ἀπὸ ἀπόψεως καλλιέργειας (kultur), δὲν παρήγαγον ὅμως κανένα ἔθνικο-πολιτικῶς διαμορφωμένον τύπον. Εἰς κανένα ἄλλον πολιτισμὸν δὲν ἔλειπε ποτὲ τόσον πολὺ ἡ ἐθνικοπολιτικὴ θεμελίωσις ὅσον εἰς τὸν γερμανικόν, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατόν εἰς τὸν Nietzsche, τὸν μέγαν κριτικὸν τῶν γερμανῶν, νὰ ἀποτολήσῃ νὰ διατυκώσῃ τὴν ἀρχὴν ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ὑπῆρξε κανὸν ποτὲ γερμανικὴ καλλιέργεια (kultur). Καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν λέγει ἀκολούθως τὰ ἐξῆς: «Ἐναντίον τῆς ἀρχῆς μου ταύτης δὲν ἀποτελεῖ ἀντίρρηση τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν ὑπῆρξαν μεγάλοι Μοναχοὶ (ὁ Goethe ἐπὶ παραδείγματι)· διότι αὐτοὶ εἶχον ἕκαστος τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ καλλιέργειαν (kultur). Ἀκριβῶς γύρω ἀπὸ αὐτούς, οἶνον γύρω ἀπὸ μεγάλους, σκυθρωπούς καὶ μεμονωμένως ὀιγμένους βράχους, ἔκειτο ὁλόκληρος ὁ ὑπόλοιπος γερμανισμὸς ὡς ἡ ἀντίθεσις αὐτῶν, δηλαδή ὡς ἕνα μαλακόν, τελ-

1) Ἴδε Ἀρχ. Φιλοσ. ἔτος Ζ'. τεύχος 4ον σελ. 431.

ματώδες και άσταθές έδαφος, επί του οποίου κάθε βήμα και πάτημα του έξωτερικού έκαμεν «ένιύπωσιν» και έδημιούργει «μορφάς»: ή γερμανική μόρφωσις ήτο κάτι τι χωρίς χαρακτηρα, ένα είδος άπειρορίστου ύποχωρητικότητας.

Καθό η χώρα του κέντρου της Εύρώπης, η Γερμανία ήτο ανέκαθεν από όλα τα μέρη άνοικτη εις τας έπιρροάς ξένων πολιτισμών πράγμα που άπετέλει συγχρόνως μεγάλον κίνδυνον και πρόκλησιν και τα δύο αυτά απέληγον πάντοτε προς όφελος μόνον έξεχουσών και δημιουργικών προσωπικοτήτων που ήσαν εις θέσιν με τεραστίαν κοινωνικήν δύναμιν να μετασχηματίσουν κατ' ίδιον τρόπον και να άφομοιώσουν τα έξωθεν ληφθέντα. Η μεγάλη όμως μάζα του λαού έμενεν όπισω, άμφιταλαντευομένη και άναποφάσιτος, μεταξύ των έπερχομένων ξένων προς αυτήν κατά το ύψος και την παιδείαν κόσμων, εις παραδόξως άτιλή κατάστασιν, χωρίς ιδίαν εις αυτήν καθωρισμένην κατεύθυνσιν, που μόνη θα ήτο εις θέσιν να οδηγήση τον λαόν αυτόν έξω από την άκαταστασίαν και από την άβεβαιότητα. Όλοι οι μεγάλοι γερμανοί έβλεπαν την κατάστασιν αυτήν του λαού των και έλυπούντο δι' αυτήν. Έπέρασεν όμως πολυς καιρός πριν να πραγματοποιηθούν αι προϋποθέσεις που θα επέτρεπον εις τον γερμανικόν λαόν να τεθίη εις κίνησιν με κατεύθυνσιν τον έαυτόν του. Και σήμερα ακόμη ευρισκόμεθα έντελώς εις την άρχήν της κινήσεως αυτής· δια τουτο μās ειπε έτι μάλλον έπιβεβλημένον να στρέψωμεν άλλην μίαν φοράν τα βλέμματά μας εις το παρελθόν και να επικαλεσθώμεν το πνεύμα εκείνων των γερμανών οι οποίοι ειχον ήδη αναγνωρίσει σαφέστατα το λαϊκόν πρόβλημα χωρίς όμως και να ειπε εις θέσιν να πραγματοποιήσουν την λύσιν του. Έκτιάκτως διαφωτιστικός ειπε ο τρόπος με τον όποιον έξεφράσθη επί του ζητήματος τούτου ο Jean Paul: «Λαοί του άκρου βορρά, όπως ειπε οι Σοιηδοί ή άλλοι όπωσδήποτε έντελώς άποχωρισμένοι, αναπαύονται αιώνας όλοκλήρους επί της λεοντής και όμως τους ειπε δυνατόν να έγείρονται πάλιν ως λέοντες. Η θερμότερα όμως Γερμανία, την όποια δέν βοηθεϊ ή σκληρότης των πάγων και την όποιαν από παντοϋ λύχουν θερμοι γλώσσαι, έχει ανάγκην να κινείται έναντίον παγτός ξένου εάν δέν θέλει να ζδη αναλυομένους τους παγώνας της εις την έπαφήν με τον περιβάλλοντα αυτήν θερμόν νό-

τον. "Ας μās συγχωρηθίη ή χοήσις μιās εικόνας: ή λίμνη της Βιθσαϊδάς έθεράπευε μόνον όταν έταράσσετο· οι ευαίσθητοι καρποι δέν παγώνουν επί των κλάδων οι όποιοι κινούνται. "Ο χρόνος μās εκίνησε». Με καταπληκτικήν σαφήνειαν προβάλλει εκ των λόγων τούτων του Jean Paul όλόκληρον το πρόβλημα της Γερμανίας: διαρκώς να άναζητή την ιδίαν έαυτής· έσωτερικήν φύσιν, και πάντοτε να διατρέχη τον κίνδυνον να ύπακύψη εις τον ξένον κόσμον· αυτό ειπε πράγματι το πεπρωμένον της Γερμανίας από την πίεσιν του όποιου κανείς μας δέν ειπε εις θέσιν να εκφύγη.

Και όμως εις την έπαφήν αυτήν με τον ξένον κόσμον χρεωστοϋν οι γερμανοί τα μεγαλείτερα των δημιουργήματα. Διότι πως θα ήτο ποτε δυνατόν να δημιουργηθίη ο Καβαλλάρης εκείνος του Bamberg με το «άχρονον εκείνο και προς το μακρυνόν μέλλον έστραμμένον και έμψυχωμένον βλέμμα του» αν δέν ειχεν αισθανθίη επάνω εις το σώμα του της ζεσιές γλώσσες του νότου;

Φαίνεται ότι η γερμανική φύσις είναι ικανή, εις τας άνωτάτας αυτής δυνατότητας να πραγματοποιήση μίαν συμπλήρωσιν του έαυτού της με τα ξένα στοιχεία τα όποια όχι μόνον δέν εξαφανίζει, αλλά τουναντίον τα άνυψώνει από την στενότητα μιās αποκλειστικώς γερμανικής μορφής εις μίαν μορφήν παγκοσμίου κύρους και ευρύτητος. Το να ευρη το όρθόν μέτρον μεταξύ μιās υπερβολικά περιορισμένης στενότητας και μιās εύκόλου παραδόσεως εις το ξένον, ίδου τι άποτελεϊ το κλασικόν πρόβλημα το όποιον ειπε εις θέσιν και να καταπιέση τον γερμανόν άνθρωπον αλλά και να του δώση πτερά. Το δύσκολον πρόβλημα που διαρκώς θέτει ένώπιόν μας το πεπρωμένον μας ειπε να καταστήσωμεν γόνιμον την αντίθεσιν μεταξύ του ιδιαιτέρου μας και του ξένου κόσμου. "Ω; εκ τούτου και ο σφιγμός της Εύρώπης ειπε ίσω; περισσότερον από άλλου αισθητός εις την χώραν ταύτην του Μέσου, αφού έδώ ακριβώς συναντώνται με έπηυξημένην έντασιν αι έπιρροαι του Βορρά και του Νότου, της Ανατολής και της Δύσεως. "Ο Jean Paul λέγει ότι ο χρόνος μας εκίνησεν, άλλ' έξ ίσου μās αναγκάζει και ή έν τω χώρῳ θέσις μας να είμεθα εις διαρκή άγώνα με τας κοσμοθεωρητικās άπόψεις του περιβάλλοντός μας, καταγινόμενοι εις το να ευρωμεν τον έαυτόν μας. Ητο ανάγκη να διανύ-

σωμεν πρώτον ένα μακρόν «δρόμον τοῦ πόνου» πού ὠδηγοῦσε διὰ μέσου πολλῶν σταθμῶν κινδύνου καὶ ἀμαθείας, πρὶν νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γίνῃ κατ' ἀρχὴν ἀπόπειρα νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐκ νέου αἱ πρωταρχικαὶ ἴδιαι τοῦ λαοῦ τούτου ἀξίαι, νὰ κληθῇ τὸ ἔθνος νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν πραγματικὴν ἔνωσιν ὅλων τῶν μελῶν του καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν διαρκῆ πῆσιν τῶν ξένων.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐνθυμηθοῦμε μὲ συγκίνησιν ἰδιαιτέρως ἐνὸς ἀνδρὸς ὁ ὁποῖος, περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς μίαν μοιραίαν διὰ τὴν Γερμανίαν ἐποχὴν, εἶχεν ἤδη, μὲ σπανίαν διαύγειαν, συνείδησιν τῶν μειονεκτημάτων πού ἐπρόκειτο νὰ ἀποδειχθοῦν καταστρεπτικὰ δι' ἡμᾶς, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε ζωηροτάτην παράστασιν τῆς ὁδοῦ πού ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ἔθνος, ἂν ἤθελε νὰ ἐπανεύρῃ ἑαυτό. Ἐγνωστοῦμεν τὸν Paul de Lagarde πού ὄλην του τὴν ζωὴν δὲν ἀπέκαμνε νὰ ὑψώσῃ φωνὴν παραινέσεως, φωνὴν ἢ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη ἀξίζει νὰ ἀκουσθῇ διότι ὄχι σπανίως ὑψοῦται μέχρι καταπληκτικῆς πολιτικῆς προβλέψεως. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1878 γράφει οὗτος τὰ ἑξῆς, μεταξὺ ἄλλων, περὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ εἰς τὴν Γερμανίαν: «Τὸ κυβερνητικὸν κόμμα εἰς τὴν σημερινὴν Γερμανίαν ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα πού ὑπηρεσιᾶς τὰ προσφωνοῦμε μὲ τὸν τίτλον: «εὐγενέστατοι». Εἰς τὸ κόμμα δὲ τοῦτο ἐμβάλλον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀποτελεῖ τὸν γερμανικὸν λαόν. Ἰδῶ εἶνε ἢ ἴζα τῆς δυστυχίας μας. Ὁ λαός, μὲ τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἔπρεπε κατ' οὐσίαν νὰ ἔχῃ νὰ κάμῃ ἢ κυβερνήσις, καὶ ὁ ὁποῖος εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς φθάνει πολλαχῶς ἀρκετὰ βαθειὰ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐπισήμων τούτων «εὐγενεστάτων», δὲν λαμβάνεται καθ' ὅλου ὑπ' ὄψιν. Ὁ πραγματικὸς αὐτὸς λαὸς φέρει τὰ ἴχνη τῆς μακρᾶς καὶ ἐπὶ τόσους αἰῶνας διαρκούσης κακοτυχίας μας: εἶνε ὅμως τόσον πρόθυμος καὶ ἱκανὸς πού εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐπιθυμήσῃ κανεὶς καλλίτερον λαόν ἀπ' αὐτόν. Εἰς αὐτὸν λοιπὸν τὸν λαόν, ὡς εἰς τὸν κύριον παράγοντα, εἶνε ἠναγκασμένοι εἰς ὅλας τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς νὰ καταφύγουν καὶ αἱ κυβερνήσεις. Ἀπαιτῶ νὰ εὕρῃ ἢ ἀλήθεια τὸ δίκαιόν της εἰς τὴν Γερμανίαν, δηλαδὴ νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ λαὸς εἶνε μόνον ἐκεῖ ὅπου εἰς ἡμέρας κινδύνου τὸν ἀναζητοῦν ὅλοι χωρὶς κανένα δισταγμὸν καὶ νὰ μὴ φαίνεται πλέον ὅτι τίθεται τὸ

κέντρον τῆς βαρύτητος ἐκεῖ ὅπου δὲν εὐρίσκεται αὐτὸ τὸ κέντρον καθόλου, δηλαδὴ εἰς τοὺς σήμερον λεγομένους πεπαιδευμένους: νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι διὰ τῆς διαρκοῦς εὐρύσεως τοῦ κύκλου τῆς ψευδοῦς αὐτῆς παιδείας εὐρύνεται ἀπλῶς ἢ δυστυχία τῆς πατρίδος καὶ δυσχεραίνεται ἢ ἴσσις της: νὰ ὁμολογηθῇ εἰλικρινῶς ὅτι πρὸς τὸ παρὸν δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν Γερμανίαν ἢ δυνατότης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως, ὅτι πρὸς τὸ παρὸν ὑπάρχει μόνον διοίκησις: ἀντὶ τούτων ὅμως νὰ κατοβληθῇ σοβαρὰ προσπάθεια, διὰ τῆς παροχῆς πραγματικῆς παιδείας εἰς ὀλίγους ἐκλεγμένους ὄχι ἀναλόγως τῆς γεννήσεώς των ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν ἱκανότητος, νὰ διαμορφωθῇ μία τάξις ἢ ὁποία ὡς ἐντεταλμένη ἀπὸ τὸν λαόν τοῦτον καὶ ὡς ἐργαζομένη διὰ τὸν λαόν τοῦτον νὰ ἔχῃ κύρος ἀκριβῶς λόγῳ τῆς αὐτοπροαιρέτου αὐτῆς ἐργασίας καὶ συμπληρουμένη ἐλευθέρως ἀπὸ τὸ βάθος νὰ καταστῇ ἱκανὴ νὰ λάβῃ ἐκεῖνη εἰς τὰς χεῖρας της τὴν αὐτοδιοίκησιν. Ἀπαιτῶ νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὴν φλυαρίαν ἀνισχύρων κοινοβουλίων τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸν λαόν, ἀλλὰ ἐκλέγονται κατ' ἐπιταγὴν τῶν προφητῶν ξένων θεῶν: τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ οὐλτραμοντανισμοῦ.

«Ἐκεῖνο πού μᾶς λείπει εἶνε μία Κυβέρνησις ἢ ὁποία νὰ ἀποβλέπῃ ὄχι εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἓνα κυβερνητικὸν κόμμα ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ τάξιν ἱκανὴν πρὸς αὐτοδιοίκησιν, τουτέστι νὰ δημιουργήσῃ λαόν ἔχοντα συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρὸ πανιὸς εἶνε αὐτὸς ὁ ἐπιδιωκτέος σκοπὸς καὶ δὲν βλέπω οὔτε τὴν ἐλαχίστην ἔνδειξιν ὅτι γίνεται τοιοῦτον τι. Ὁ σκοπὸς οὗτος εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οἱ κυβερνῶντες θὰ ἐπίστευον ἀκραδίαντως εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν ἠθικῶν δυνάμεων, τίποτε ὅμως δὲν εὐρίσκεται μακρότερον τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως ἀπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν! ἠ θέλομεν ἐλευθερίαν ὄχι ὅμως φιλελευθερισμόν: θέλομεν Γερμανίαν καὶ ὄχι ἕβραϊοκελτικὰ θεωρήματα περὶ Γερμανίας, εὐσέβειαν ὄχι ὅμως δογματικὴν καὶ Πολιτείαν ἢ ὁποία θὰ εἶνε Κράτος μόνον καθ' ὃ μέτρον τὸ ἔθνος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς κρατικὴν μορφήν! !

«Νόμους κάτεσκευάσαμε μὲ τὸ παραπάνω νόμους οἱ ὁποῖοι μὸλις ἔθιγον καὶ ἐχρωμάτιζον τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ἐκύνταζαν μετὰ προσοχῆς

νά αποφύγουν ὅτι σοβαρὸν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ἰδίως τὸν ἄνθρωπον, ἢ τὸ πολὺ ἐπετύγγανον νά πλήξουν τοὺς καλλιτέρους φίλους τῆς γερμανικῆς ψυχῆς. Ἐνας μόνον νόμος εἶνε κοινὸς εἰς ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ θεοῦ· τίποτε εἰς τὸν κόσμον δὲν εἶνε δυνατόν νά γίνῃ κατ' ἄλλο παρὰ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νά γίνῃ, παρὰ ἐκεῖνο ποὺ ἔγκειται εἰς τὸν προορισμὸν του. Διὰ τοῦτο κυβερνᾶν σημαίνει τὸ νά θέτῃ κανεῖς ἐκποδῶν τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα παρακωλύουν τὸν προορισμὸν τοῦτον τῶν Ἑθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων, τὸ νά δημιουργῇ καὶ νά διατηρῇ ἐκεῖνας τὸς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας νά εἶνε εἰς θέσιν νά ἀναπτυχθῇ ἡ ζωὴ. Εὐσέβεια εἶνε, ὅπως διὰ τὸν καθ' ἕνα ἄνθρωπον οὕτω καὶ διὰ ἕνα λαόν, ἡ συνείδησις ὅτι προοδεύει τόσον ὑπὸ τὴν θύελλαν καὶ τὸν ἄνεμον ὅσον ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ τὴν θαλασσίνην, καὶ ὅτι δι' ὅλων τούτων ὠριμάζει εἰς τὴν τελειότητα, εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέλος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἔθνος ὅπως καὶ εἰς τὸν καθ' ἕνα ἄνθρωπον: ἡ εὐσέβεια εἶνε ἡ συνείδησις ὑψίστης ὑγείας».

«Ἡ Γερμανία εἶνε εἰς θέσιν ἐν μέσῳ δεκάτῳ ἐννάτῳ αἰῶνι καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα ὅλων . . . νά ζήσῃ μίαν περίοδον τῆς ζωῆς της τὴν ὁποίαν ἄλλα ἔθνη διανύουν ἐν ἀπολύτῳ οἰωπῇ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν νεότητα: εἶνε εἰς θέσιν δηλαδὴ νά ἐκτελέσῃ ἡρωϊκὴν προᾶξιν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ χριστονομίσματος καὶ τῆς γενικευμένης παιδείας. Ἡ ἀσθένειά μας ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελέσωμεν εἰς τὰ 1878 ὅ,τι ἔπροσπεν νά εἴχε γίνῃ εἰς τὰ 878. Τὸ πρόβλημα δὲν τίθεται βέβαια διὰ νά μὴ λυθῇ: πάντως τὸ πρῶτον βῆμα διὰ νά τὸ ὑπερνικήσωμεν θὰ εἶνε νά τὸ ἀναγνωρίσωμεν, αὐτὸ καὶ τὰς δυσκολίας του».

Ἄνεφερα αὐτολεξεῖ τοὺς λόγους τούτους τοῦ Lagarde, καθόσον νομίζω ὅτι εἰς ὅλην τὴν γερμανικὴν φιλολογίαν δὲν ὑπάρχει τίποτε ποὺ νά εἶνε τόσον κατάλληλον διὰ νά χρησιμεύσῃ ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ὅσον ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ τοῦ Lagarde ποὺ ἀσκεῖ οὕτως μὲ ἀξιοθαύμαστον βλέμμα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐπὶ τῶν συγχρόνων του. Εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν περίοδον τῆς Γερμανίας κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δ.ευθύνοῦσα τάξις τῶν «εὐγεσταίων», ὅπως παρατηρεῖ μὲ δεικτικὴν εἰρωνείαν ὁ Lagarde, ἐφέρετο πρὸς ἐπικίνδυνον ἀλλαξονομίαν νομίζουσα ὅτι ἦτο δυνατόν νά ἐπανορθώσῃ μὲ ἕνα

«ἐπιπόλαιον βερνίκωμα τῶν μαζῶν» μίαν ἀνυπόφορον κατάστασιν ποὺ πολὺ γρήγορα ἐπρόκειτο νά ἐμφανισθῇ εἰς ὅλον τῆς τὸ γιγαντῶδες μέγεθος, εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην λέγομεν ἔβλεπεν ἤδη ὁ Lagarde καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ βάθος τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα τῶν ἡμερῶν μας καὶ εἶχεν ἤδη ἔτοιμη τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐπὶ βάσεως λαϊκῆς. «Μόνον διὰ κοινῆς ἐργασίας» λέγει εἰς ἄλλο χωρίον «εἶνε δυνατόν νά ἐνωθῇ ἡ Γερμανία, ὑπὸ τὴν μόνην προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ ἀπασχολήσῃ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Διότι μόνον ἡ τριαύτη ἐργασία θὰ διεγείρει ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ θὰ ἀποβάλλῃ ὅλα τὰ ξένα ὕλικα ποὺ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν τῶν γερμανῶν ἀλλ' ἐπεκάθησαν ἐπ' αὐτῶν συνεπείᾳ πρωτοφανοῦς ἀτυχίας. Ἔργον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας εἶνε νά προμηθεύσουν εἰς τοὺς γερμανοὺς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν καὶ νά διατηρήσουν ὑπὲρ αὐτῶν τὴν δυνατότητα νά ἐκτελέσουν οὕτοι τὴν ἐργασίαν ταύτην». Εἶνε ἀληθὲς ὅτι οἱ ἡγεμόνες δὲν ἐφάνησαν ὅτι ἦσαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἔργου τούτου, ἴσως καὶ ἡ ἐποχὴ νά μὴ ἦτο ἀκόμη ὠριμος πρὸς τοῦτο. Τὸ κύμα τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ κατέκλυσε τὴν Γερμανίαν, τὸ χάσμα εἰς τὸ κοινωνικὸν συγκρότημα τοῦ λαοῦ ἐγένετο ὁλονὲν καταστρεπτικότερον καὶ ἤγαγε τέλος πρὸς ἕνα πεισματώδη ἀγῶνα μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν, μεταξὺ ἀντικειμένων καὶ ὑποκειμένων τῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ἡ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασις τοῦ μίσους μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἦτο συνεπῶς ἀπαραίτητος ἀνάγκη νά δοθῇ νέα ἐννοια εἰς τὴν ἐργασίαν ποὺ ἐκινδύνευεν νά καταποντισθῇ τελείως εἰς τὴν ἀσύνητον πλειοψηφίαν τῆς ὠμῆς ἐπιδιώξεως τοῦ κέρδους, τῆς ἀποκτήσεως τοῦ χρήματος πάσῃ θυσίᾳ, καὶ νά προσδοθῇ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐργασίαν, ἐν τῇ ὁλότῃ της, σημασία ὑπερατομικὴ, προᾶγμα ποὺ θὰ ἐπιτυγχάνετο μόνον ἐὰν ἀνεφέρετο πλέον αὐτὴ εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ ἔθνους, προσλαμβάνουσα οὕτω ἕνα κανονιστικὸν γνώμονα ὁ ὁποῖος καθίστα αὐτὴν ὄχι μόνον οἰκονομικῶς ἀναγκαίαν ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολύτιμον ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Μὲ τὴν λαϊκὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐφαρμοζομένην οὕτω ἐπὶ τῆς ἐργασίας ἐτίθεντο τόσον οἱ ἐργοδοταὶ ὅσον καὶ οἱ ἐργάται ὑπὸ μίαν ἀνωτέραν ἀξιολογικὴν δωσιδικίαν ἢ ὁποῖα περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ συγχρόνως καὶ τὴν δυνατότητα τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέσεων.

Ἡ λαϊκὴ ἰδέα δὲν ἦτο δυνατόν φυσιολογικῶς νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν Γερμανίαν παρὰ μόνον ἀφοῦ κατ' ἀρχὴν θὰ ἐπειυγχάνετο ἡ συγκρότησις λαοῦ ἔχοντος συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ διαδικασίᾳ αὕτη τῆς ὀλικῆς λαϊκοποιήσεως ὑπεβοηθήθη σημαντικώτατα ὑπὸ τῆς φοβεραῆς κοινῆς δυστυχίας καὶ τῆς πίεσεως τὴν ὁποίαν ὑφίστατο καὶ ὑφίσταται ἀπὸ ὅλας τὰς κατευθύνσεις ἡ Γερμανία ἀπὸ μέρους τοῦ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διακειμένου ἑξωτερικοῦ. Ἡ πικρὰ πείρα ποὺ ἔλαβεν τοῦ δυσμενῶς πρὸς αὐτὴν διακειμένου περιβάλλοντος κόσμου ἤνωσε βιαίως τὸ ἔθνος καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὸ τέλος πάντων τὸν βαθμὸν ἐκείνιον τῆς πυκνότητος καὶ ἐπιθετικότητος τοῦ ὁποίου εἶχε στερηθῆ ἔτι τόσον πολὺν χρόνον. Κάθε λαϊκοποίησις εἶνε ὄχι μόνον ἓνα ὀργανικο—βιολογικὸν γεγονός ἀλλὰ καὶ εἰς ὑπέροχτον βαθμὸν ἱστορικὸν τοιοῦτον, οἱ δὲ ἰδιαιτέραι ἐκάστοτε ἱστορικαὶ συνθήκαι εἶνε εἰς θέσιν τόσον νὰ παρεμποδίσουν ὅσον καὶ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν διαμόρφωσιν τῆς λαϊκῆς κοινωνίας.

Διὰ τῆς συγκρούσεως καὶ τῆς ἀντιδράσεως πρὸς ἓνα ξένον πρὸς αὐτοὺς πολιτισμόν, ὁποῖος ἦτο ὁ ῥωμαϊκός, προσέλαβον τὸ πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι γερμανοὶ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτοῦ ἰδιοτυπίαν. Ἀνυπέροβλητος εἶνε ἡ χάρις τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων ἐρευνῶν αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπιρροιῶν ἐνὸς ξένου κόσμου ἰδεῶν ἐπὶ ἰδιοτύπων λαῶν καὶ τοῦ ἰδιατέρου τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀντιδρῶν ἐπὶ τῶν πρώτων. Εἰς τὴν μελέτην του «Ὁ Ἴππεὺς τοῦ Möjebro» ἐκθέτει παραστατικώτατα ὁ Hans Naumann ποίαν μεταβολὴν ὑπέστη ὁ ἀνάγλυφος Ἴππεὺς τῶν ῥωμαίων ποὺ συνήθως συναντῶμεν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ῥωμαίων πολεμιστῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τῶν γερμανῶν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ. «Ὁ Ἴππος τοῦ ῥωμαίου ὁ ὁποῖος κατὰ παράδοσιν λαμβάνει στάσιν πηδήματος», οὕτω ἐκφράζεται ὁ Naumann, «λαμβάνει εἰς τοὺς γερμανοὺς στάσιν σταθεροῦ καὶ θαρραλέου βηματισμοῦ. Τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σώματος κυριαρχεῖται ἀπὸ ἀκατάσχετον καὶ πρὸς τὰ πρόσω ὠθηθεὶς δύναντιν». «Ὁ πατροπαράδοτος δούλος μὲ τὰ ὄπλα στὰ χέρια, ποὺ ἐφαίνεται πάντοτε εἰς τὸ βάθος τῶν ῥωμαϊκῶν ἀναγλύφων δὲν παρουσιάζεται ποτὲ εἰς τὰ ἀνάγλυφα τῶν γερμανῶν τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἐξ ἴσου πατροπαράδοτον ἠττημένον ποὺ εἶνε ἐξηπλωμένος ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἀνα-

πηδόντος Ἴππου, ἔτοιμος νὰ δεχθῆ τὸ θανάσιμον πλήγμα». «Ἡ ῥωμαϊκὴ εἰκὼν δὲν ἀνῆκει πλέον εἰς τὴν ζωσαν τέχνην, εἶνε μηχανικὴ τέχνη, ἔτοιμη, τελειωμένη, ἀπολιθωμένη. Ἡ γερμανικὴ παράστασις εἶνε μία ἀρχή, ἓνα πρόπλασμα. Ἡ τελευταία ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ συνέπεσε πρὸς τὴν πρώτην γερμανικὴν. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ μηχανοποιήτου ὑπεισῆλθε πάλιν τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος τοῦ πηδήματος ἐν τῷ χώρῳ».

Ἐπὶ τοιοῦτου εἴδους παραδειγμάτων ἀναγνωρίζομεν μὲ οἶονεὶ χειροπιαστὴν ζωηρότητα πῶς μόνον διὰ τῆς ἐλαφῆς πρὸς τὸ ξένον ἀναπηδᾷ ἡ ἰδία ἡμῶν δημιουργικὴ ἐργασία ἡ ὁποία δὲν μιμεῖται μηχανικῶς τὸ ξένον ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὸ μόνον ὡς ὄρηθηρίον διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς δημιουργικότητα. Ἡ ἐπαφὴ καὶ ἡ προστριβὴ ἀναμεταξύ των τῶν λαῶν καὶ τῶν ἰδεῶν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποβῆ ἐξ ἴσου καταστρεπτικὴ ὅσον ἀφ' ἑτέρου καὶ γόνιμος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶνε γεγονός ἐπιβεβαιούμενον χιλιάκις ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὅτι οἱ ἰδιότυποι λαοὶ ἔχουν εἰς τὴν διάθεσίν των ἓνα ἰδιάζοντα εἰς αὐτοὺς δημιουργικὸν τρόπον ἀντιδράσεως ἐπὶ τοῦ ὁποίου μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ μελετήσωμεν τὸν χαρακτῆρα των, εἰς τὰ βάθη τοῦ ὁποίου μᾶς εἶνε κατὰ τὰ λοιπὰ ἀδύνατον νὰ διεισδύσωμεν. Οἱ λαοὶ ὅπως καὶ τὰ ἄτομα ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα των, εἶνε φυσικαὶ ἀποκαλύψεις κάποιου ὑπερφυσικοῦ καὶ ἐκδηλώνουν τὴν φύσιν τῆς Θεότητος κατὰ τρόπον ἰδιαιτέρον εἰς αὐτοὺς μὴ ἐπιδεκτικὸν περαιτέρω ἀναλύσεως. Προηγουμένως εἶπομεν ὅτι ἐκάστη λαϊκοποίησις ἐξαρτᾶται ἐκ βιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν συνθηκῶν ἤδη εἶνε ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτον τινὰ ὄρον καθόσον κάθε μία λαϊκοποίησις ἔχει καὶ ἓνα ἀ—λογικόν, ἓνα μεταφυσικὸν λόγον ὑπάρξεως ὁ ὁποῖος ὡς τοιοῦτος μένει πάντοτε κρυμμένος ἀπὸ ἡμᾶς. Τὸ ὅτι ὁ τρόπος τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ἐλλήνων ἦτο διάφορος τοῦ τῶν ῥωμαίων καὶ ὁ τῶν τελευταίων εἶνε διάφορος τοῦ τῶν γερμανῶν, τὸ ὅτι οἱ μὲν προσέλαβον τὴν μίαν μορφήν ἐνῶ οἱ δὲ προσέλαβον τὴν ἄλλην εἶνε πράγματα ἀνεπίδεκτα ἐξηγήσεως καὶ μᾶς ὀδηγοῦν, ὅσάκις παρατηροῦμεν τοὺς λαοὺς, ὅλον ἐν βαθύτερον εἰς τὸ μυστήριον τῆς πρωτορχικῆς αὐτῶν φύσεως. Βεβαίως ὅλοι μαζ εἴμεθα αἰχμάλωτοι τοῦ αἰνιγματώδους λόγου ἐκ τοῦ ὁποίου προήλθομεν,

μᾶς εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπαφήν μεταξὺ μας, ὅπως δὲ ὑπάρχουν συγγένειαι ἐκλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων καθ' ὅμοιον τρόπον ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν αἱ δυνατότητες μιᾶς τοιαύτης ἐκλεκτικῆς συγγενείας, δυνατότητες ποὺ εἶνε δυνατόν νὰ σημαίνουν ὄχι ἀντίθεσιν ἀλλ' ὁλοκλήρως τῆς φύσεώς μας, καὶ εἶνε εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσουν ἀνωτέρας ἐνότητος. Εἶνα ἀληθὲς ὅτι διὰ τὴν σημερινὴν Εὐρώπην ἡ ὁδὸς αὐτὴ εἶνε ἀπίρως κοπιώδης—ὄχι κυρίως διότι αἱ μεταξὺ τῶν λαῶν ἀντιθέσεις εἶνε ἀγεφύρωτοι ἀλλὰ διότι πολιτικαὶ θεωρίαι καὶ ἰσχυρότατα συμφέροντα ἐμποδίζουν τοὺς λαοὺς νὰ παρατηρήσουν ἀλλήλους ἀνεπηρέαστοι, πρόσωπον μὲ πρόσωπον καὶ νὰ γνωρισθοῦν μεταξὺ τῶν κατὰ τὸν μόνον ἀποτελεσματικόν, ἀνθρώπινον τρόπον, ὅπως τὸ πράττουν ἀπλοῖ ἀπροσποίητοι ἄνθρωποι ὅταν θέλουν νὰ συνεννοηθοῦν. Ὁ γερμανὸς ποιητὴς Rilke εἶπε κάποτε: «Ὅλοι ἡμεῖς οἱ ζῶντες ὑποπίπτομεν εἰς τὸ σφάλμα νὰ κίμνωμεν πάρα πολλὰς διακρίσεις». Εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα φαίνεται ὅτι ὑποπίπτουν καὶ οἱ λαοὶ ὅταν νομίζουν ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ κατανοήσουν τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τῶν γειτόνων τῶν μὲ εὐκόλα καὶ κενὰ σύμβολα χωρὶς νὰ προσπαθήσουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν οὐσίαν ὅπου καὶ μόνον ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ κατανόησις καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ πλέον ξένου. Μέσα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς κρύπτεται καὶ τὸ Ἀπόλυτον, ὅσον δὲ περισσότερον πλησιάζομεν πρὸς αὐτὸ τόσο περισσότερον ἐξαφανίζονται καὶ αἱ σχετικαὶ διαφοραὶ αἱ ὁποῖαι μᾶς χωρίζουν.

Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὅποιον αὐτὴν τὴν στιγμήν, εἰς ἡμᾶς εἰς τὴν Γερμανίαν, εὐρίσκειται ἐν ἐξελίξει (καὶ βεβαίως ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς χθὲς!) θὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν καλλίτερον ἀποκαλοῦντες αὐτὸ «λαϊκὸν ἐθνικὸν κράτος». Εἰς τὴν ἔκφρασιν αὐτὴν συναντιῶνται αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ: Λαός, Ἔθνος καὶ Κράτος, εἰς μίαν πραγματικὴν ἐνότητα ποὺ εἶνε τώρα ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον. Ἀνεκάνθεν φιλονεικοῦν ἀναμεταξύ τῶν οἱ σοφοὶ διὰ τὸν ἀκριβῆ ὄρισμόν καὶ ἀφορισμόν τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν. Καίτοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφανίζεται τὸ πρᾶγμα ὡς ἐὰν νὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῆ ἡ σπουδαιότερα δυσχερῆ εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Κράτους, εἰς ἡμᾶς φαίνεται μᾶλλον ὅτι τὸ κατ' οὐσίαν ἀνεπίδεκτον ἐρεῦνης εἶνε ἡ ἐννοια τοῦ λαοῦ. Καθόσον ὁ Λαός (ὅπως τοῦτο καταφαίνεται ἤδη ἐκ

τῶν προηγουμένως ἐκτεθέντων) εἶνε τὸ πρωταρχικὸν καὶ μὴ δυνάμενον νὰ συναχθῆ ἄλλοθεν, τὸ πρωταρχικὸν δεδομένον· δι' αὐτὸ καὶ ὁ Fichte ὁμιλεῖ περὶ «πρωταρχικοῦ λαοῦ» ὁ ὁποῖος ἀναμφισβητήτως προηγείται πάσης διαμορφώσεως ἔθνους ἢ κράτους ὄχι μόνον κατ' ἐννοίαν ἀλλὰ καὶ χρονολογικῶς. ¹⁾ Ὁ λαὸς ἀντιπροσωπεύει ἐκαστοτε τὴν πραγματικὴν οὐσίαν· τὸ Ἔθνος καὶ τὸ Κράτος εἶνε ἀπλῶς αἱ μορφαὶ ποὺ προσλαμβάνει ὁ λαὸς εἰς μίαν ὠρισμένην βαθμίδα τῆς ἐξελίξεώς του. Ὁ «λόγος» τοῦ «ἀρχηγόνου λαοῦ», ἐὰν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφρασθῶ τοιουτοτρόπως, ἔχει ἤδη ἀποτελεσθῆ ὑπὸ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ Μύθου: τὰ δύο αὐτὰ εἶνε τὰ κυρίως πρωταρχικὰ δημιουργήματα, ἐκδηλώσεις ἐλεύθεραι ἀνατρέχουσαι εἰς μίαν ἀναπαλλοτρίωτον ὑφὴν τοῦ εἶναι, διὰ τῶν ὁποίων ἐξωτερικεύεται ἡ φύσις ἐνὸς λαοῦ. Βεβαίως δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅλοι οἱ σημερινοὶ λαοὶ οἱ ὀργανωμένοι εἰς πολιτικῶς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων κράτη εἶνε ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτῇ ἓνας «πρωταρχικὸς λαός», ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἀποτελοῦν τμήματα ποὺ διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἀπεσπᾶσθησαν μὲν ἀπὸ ἓνα πρωταρχικὸν λαὸν διατηρήσαντα οὐχ ἥττον τὴν ἰκανότητα νὰ διαμορφωθοῦν εἰς ἀνεξαρτήτους ἐθνικότητας, τὰ ὁποῖα ὅμως, κατὰ τὰ πρωταρχικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης καὶ τοῦ μύθου, ἐξακολουθοῦν κατὰ τελευταῖον λόγον νὰ παραμένουν ἐξηρητημένα ἀπὸ ἓνα ἢ πλειστότερους πρωταρχικοὺς λαοὺς.

Ἡ διαμόρφωσις εἰς Ἔθνος καὶ Κράτος πραγματοποιεῖται τὸ πρῶτον διὰ τῶν μεταναστεύσεων τῶν λαῶν, τουτέστι διὰ τῆς συγκρούσεως πρωταρχικῶν λαῶν εὐρισκομένων εἰς διαφόρους βαθμίδας τῶν ἐξελίξεων τῶν, εἶνε δὲ ἐντελῶς προϊόντα ἱστορικῶν συμβεβηκότων. Ἔθνος καὶ Κράτος ἀποτελοῦν τὰς μορφὰς ἐκείνας ποὺ ἀναγκάζονται νὰ προσλάβουν οἱ λαοὶ μόνον ὅταν τὸ ἀπαιτήσῃ ἡ ἐπαφὴ αὐτῶν πρὸς ξένους κόσμους πρὸς τὸν σκοπὸν ἀκριβεστεροῦ ἀφορισμοῦ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν καὶ διατηρήσεως τοῦ λαϊκοῦ αὐτῶν χαρακτήρος. Μόνον ὅταν οἱ λαοὶ φθάσουν εἰς τὴν βαθμίδα αὐτὴν καὶ τακτοποιηθοῦν εἰς ἔθνη καὶ εἰς κράτη ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἡ πολιτικὴ ὡς ἡ θεωρητικὴ δυναμικὴ τῶν

1) Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα εἰς τὰς δημοκρατίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ὁ Canova εἶπε: Τὴν Ἰταλίαν τὴν ἐδημιουργήσαμεν, τώρα δὲν μᾶς ἀπομένει πλέον παρὰ γὰ κατασκευάσωμεν καὶ τοὺς Ἰταλοὺς.

κρατικοποιημένων λαῶν. Διὰ τοὺς πρωταρχικοὺς λαοὺς ποὺ δὲν εἰσῆλθον ἀκόμη εἰς τὴν ἱστορίαν δὲν ὑπάρχει πολιτικὴ ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Τὸ λεγόμενον πολιτικὸν συμφέρον ἔξυπνᾷ μόνον ὅταν ὁ λαὸς λαμβάνει συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ιδιότητος κατὰ τὴν σύγκρουσίν τῆς πρὸς τὸ ξένον. Εἰς τὴν ἀρχὴν λοιπὸν καλύπτονται τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ πρωταρχικὸν συμφέρον. Προϊούσης ὅμως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ἰδίᾳ λόγῳ τῆς ἀξανανομένης ἀνάγκης πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ εὔρυσσιν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, χωρίζεται τὸ πολιτικὸν ἀπὸ τὸ λαϊκὸν συμφέρον, καὶ γενιᾶται ἡ τάσις νὰ περιλάβῃ τὸ λαϊκὸν σῶμα ἐν ἑαυτῷ ξένους κόσμους καὶ νὰ προβῆ εἰς συνδέσμους μὴ φυσικοὺς οἱ ὅποιοι ὀδηγοῦν εἰς ἀτελευτήτους περιπλοκάς καὶ ἀγῶνας. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν διαφόρων καθ' ἕκαστον ἔθνικῶν καὶ κρατικῶν μορφῶν πραγματοποιεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἤδη ὑπὸ τὸ κράτος ὠρισμένων πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν συνδυασμῶν, καὶ εὐρίσκειται καθωρισμένη κατὰ πολλοστημόριον μόνον ὑπὸ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πρωταρχικοῦ λαοῦ ὁ ὅποιος πληροῖ τὰς μορφάς. Ἡ διαμόρφωσις τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶνε ἐκ παραδόσεως δεδομένη, ὑπαιγορεύεται μᾶλλον ὑπὸ λογικῶν ἀπόψεων καὶ ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τῆς καταλληλοτέρας ἀρχῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς προόδου τοῦ συνόλου. Ἡ διαμόρφωσις ὅμως τοῦ ἔθνικου χαρακτήρος εἶνε κατὰ τὴν φύσιν τῆς σύνθεσις τοῦ πνεύματος, ἀφορᾷ ζωτικὴν ἀρχὴν καὶ εἶνε πολὺ πλέον κεκρυμμένη ἀπὸ τὴν μορφήν τοῦ Κράτους ἢ ὅποια εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξεχθῇ δι' ἀναλύσεως. Κατὰ τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ ἔθνικου στοιχείου πρόκειται κυρίως οἷον νὰ διαμορφωθῇ ἐπὶ τῇ βάσει βιολογικῶς καὶ φυλετικῶς πολυμόρφου κολλίικης λαϊκῆς φύσεως (οὐσίας) ὁ συνθετικὸς χαρακτήρ αὐτῆς, δηλαδή νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ καθ' ἕκαστον φορεῖς τῆς οὐσίας εἰς μίαν πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς ἐνιαίως ἐκπεφρασμένην ὁλόγητα ἐτοιμὴν πολιτικῶς πρὸς δράσιν. Διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη τὸ ἔθνικὸν στοιχεῖον νὰ εἶνε θεμελιωμένον εἰς μίαν Ἰδέαν ἢ ὅποια ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ εἶνε ἀρκούντως εὐρεῖα διὰ νὰ περιλαμβάνῃ ὅλας τὰς ἀντιθέσεις ἐνὶ τῆς λαϊκῆς οὐσίας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως νὰ εἶνε ἀρκετὰ συγκεντρωμένη καὶ σαφῶς ἀφωρισμένη διὰ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἔναυσμα καὶ νὰ παρασύρῃ τὰ πλήθη.

Ἐὰν σήμερον εἰς τὸ διαμορφούμενον «λαϊκὸν ἔθνικὸν κράτος» θέτομεν τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἐντελῶς ἐπὶ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου, τουτέστι ἐπὶ τῆς πρωταρχικῆς οὐσίας τοῦ λαοῦ μας, τὸ πράττομεν ἀφ' ὠρισμένης ἀπόψεως πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστῇ φανερὸν τὸ ἔθνος κατὰ τρόπον ἴσον τὸ δυνατόν ἰσχυρότερον καὶ πλαστικώτερον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀρνούμεθα νὰ περιλάβωμεν ἐντὸς ἡμῶν φυλετικῶς ξένους λαοὺς ἢ νὰ ὑποτάξωμεν τοιούτους. Ἐξ ἄλλου ὅμως θέλομεν νὰ ἀνανεώσωμεν τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους μας ἐκ τῶν ἰδίων λαϊκῶν πηγῶν, καὶ νὰ δώσωμεν οὕτω εἰς αὐτὸ τὴν κινητικὴν ἐκείνην δύναμιν τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκη διὰ νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ διατηρηθῇ ὅταν προσβάλλεται ὑπὸ ξένων δυνάμεων. Συγχρόνως ὅμως μὲ τὰς διαδικασίας ταύτας, λαμβάνουν χώρα εἰς τὸν τόπον μας ἀλλοιώσεις ἀνατρεπτικαὶ μεγίστης σπουδαιότητος, αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶνε φυσικόν, ἔχουν ἰδιαίτερος ἰσχυρὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ πεδίου καθ' ὅσον ἐκεῖ ἀκριβῶς εὐρίσκειται τὸ νεῦρον τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἀναπτύξωμεν καὶ θὰ ἐξηγήσωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

* * *

Ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ εἶνε τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ ὅποιον προῆλθον ἐντελῶς αἱ κοσμοθεωρητικαὶ ἀπόψεις τοῦ ἔθνικοσοσιαλισμοῦ εἰς τρόπον ὥστε ἡ λαϊκὴ ἰδέα ἔγινε συγχρόνως καὶ κέντρον τῆς ἔθνικῆς ζωῆς καὶ κατευθυντήριος γραμμὴ τῶν κρατικῶν θεσμῶν. Ὁ Ἐγγελοσ εἰς τὴν φιλοσοφίαν του περὶ τῆς πολιτείας, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν του τὸ πρωσσικὸν Κράτος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐτοποθέτει τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἐντελῶς εἰς τὸ Κράτος, τὸ ὅποιον ἀντελαμβάνετο οἷον ὡς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Ἀπολύτου εἰς τὸν κύκλον τῆς πολιτικῆς, ὡς τὴν ἀντιπροσώπευσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀπαγωγικῶς, εἶποντο ὅλα τὰ ἄλλα, δηλονότι ἡ ὑποχρέωσις τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων ὡς καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἔθνικῆς ζωῆς σήμερον, τοῦναντίον, εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἀνωτάτης ἀρχῆς, δηλαδή τοῦ Κράτους, τίθεται κατὰ τὸ ἀλογικόν, ἡ λαϊκὴ Ἰδέα, ἢ ὅποια τὸ πρῶτον προσδίδει περιεχόμενον καὶ ἔννοιαν εἰς τὰς μορφάς τοῦ Κράτους, καὶ ἡ ὅποια κατὰ τοσοῦτον μόνον ἔχει ἀνάγκη αὐτοῦ τοῦ Κράτους καθ' ὅσον τοῦτο παρέχει τὸν ἀπαραίτητον καὶ στερεὸν σκελετὸν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους, χωρὶς νὰ ἀποτελῇ ἰδίαν αὐτοτελῆ

ἄξιαν αὐτοτελῶς λειτουργοῦσαν. Οὕτω ἐσκέπτετο καὶ ὁ Lagarde, ὑπὸ ἐντελῶς λαϊκὸν καὶ ἀντι-ἑγελιανὸν πνεῦμα, ὅταν κάποτε παρετήρει ὅτι ἓνα ἔθνος εἶνε τοσοῦτον περισσότερον εὐτυχές, καθὼς πῶς γεμᾶτο ἀπὸ ζωῆς καὶ ἐνεργῶν δυνάμιν, ὅσον ὀλιγώτερον ἀνακατῶνεται εἰς αὐτὸ τὸ Κράτος. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἐγέλου ἡ ἀτομικὴ θέλησις τοῦ καθ' ἕκαστον πολίτου ἐθραύετο οἷον εἰς τὴν Γενικὴν θέλησιν τοῦ Κράτους κατόπιν δὲ τὸ ἄτομον, οἷον εἰς τὴν πίεσιν τῆς καταθλιπτικῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου, ἀνήρχετο ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας εἰς τὴν σφαιρὰν ἀντικειμενικῶς ἰσχύοντος οὐσιαστικοῦ περιεχομένου. Ὅσον τελειότερον κατῴρθωνε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν γενικεύσιν τῆς περιορισμένης αὐτοῦ ἀτομικῆς θελήσεως τόσον σπουδαιότερά καθίστατο ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Κράτους καὶ εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Ἡ περὶ Κράτους ἰδέα τοῦ Ἐγέλου ἦτο ἓνα ἰδεῶδες τοῦ Λόγου τὸ ὁποῖον πολιτικῶς μόνον καθορίζετο ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ Κράτους. Ἡ ἰδέα τοῦ Κράτους εἶχε τὴν ἰδίαν ἐαυτῆς ἐσωτερικὴν νομιμότητα πού προσέκλυπεν ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου καὶ προώριζετο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρώτη ἀφετηρία διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία ζωὴ, κατὰ τὸν Ἐγελον, μόνον εἰς τὸ Κράτος καὶ διὰ τοῦ Κράτους ἦτο κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ. Τὸ Κράτος ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ φωνὴ τῆς λογικῆς πού ἐπρεπε νὰ ἀποκτήσῃ κῦρος ἐναντι τοῦ πολυφώνου χοροῦ τῶν γνωμῶν. «Ἐντὸς τοῦ Κράτους», λέγει ὁ Ἐγελος, «δὲν πρέπει νὰ θέλῃ κανεὶς τίποτε ἄλλο παρὰ ἐκείνο πού εἶνε ἔκφρασις τῆς λογικότητος». Ὅπως λοιπὸν ἡ λογικὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε παρὰ μία καὶ ὡς τοιαύτη ἀδιαίρετος, καθ' ὅμοιον τρόπον ἀντελαμβάνετο ὁ Ἐγελος τὸ Κράτος ὡς ἀδιαίρετον ἐνότητα τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ ἐπίσης καὶ τὴν ἰδεότητα (Idealität) τοῦ Κράτους. Ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ Κράτους ἀντίληψις ἦτο τοιαύτη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἄτομον, πρὸς ἓνα ἑαυτά, πρὸς ἓνα πρόσωπον. Τὸ Κράτος ἦτο τὸ ἐγὼ ἀνωτέρου βαθμοῦ, τὸ ἐγὼ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει συγχρόνως τόσον τὸ ἀτομικώτατον ὅσον καὶ τὸ γενικώτατον.

Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Ἐγέλου περὶ Κράτους ἀντιτίθεται χαρακτηριστικώτατα ἡ λαϊκὴ ἀποψις. Τὸ λαϊκὸν Κράτος δὲν καθορίζεται πρωταρχικῶς ἀπὸ τὸν Λόγον, ὁ ὁποῖος καθὼς θέλησις τῆς Ὀλό-

τητος εὐρίσκεται ὑπεράνω τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ἀπὸ τὸν «Θυμὸν» τοῦ λαοῦ τοῦ ὁποῦ ἡ πραγματικὴ οὐσία ὑπάρχει καὶ ὑφίσταται προγενέστερον ἀπὸ τὸ Κράτος. Αἱ πρωταρχικαὶ ἰδιότητες τοῦ λαοῦ εἶνε τὰ κρίσιμα στοιχεῖα διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Κράτους. Ἐξ ἑαυτοῦ δὲν γνωρίζει τὸ Κράτος τί τοῦ εἶνε ὠφέλιμον ἀλλὰ πληροφορεῖται αὐτὸ οἷον εἰς τῆς ζώσης κοινωνίας πού πρόκειται νὰ ὀργανωθῇ ἐντὸς αὐτοῦ. Εἶνε ἀληθές ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀναγνωρίζομεν ὅτι εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Κράτους συνεργοῦν παράγοντες εἰς μέγαν βαθμὸν ἀ-λογικοί. Τὸ Κράτος ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴν ὅλην λαϊκὴν ζωὴν δὲν ἀποτελεῖ πλέον τὸ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον γεγονός ἀλλὰ εἰσέρχεται καὶ αὐτὸ εἰς τὴν ἔσθῃ τῶν συμβαινόντων, ἀποκτᾷ πλέον συγκεκριμένον καὶ ζωντανὸν χαρακτήρα μεταβαλλόμενον οἷον εἰς ἄμβυσον ἀναπνευστικὸν ὄργανον αὐτοῦ τοῦ λαοῦ.

Τὰ μεγάλα ὀρθολογιστικὰ συστήματα συνηθείζουσι νὰ ἐπικαλοῦνται ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸν «ὑγιᾶ ἀνθρώπινον νοῦν» ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται ἰδιαίτερος εἰς τὸ βάθος τοῦ συστήματος τοῦ Kant ὡς μὴ ῥητῶς ἐκπεφρασμένος κανὼν, ἐνῶ τοῦναντίον τὸ λαϊκὸν Κράτος φαίνεται ὅτι θέλει νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸ «ὑγιᾶ συναίσθημα» τοῦ λαοῦ μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀνεύρῃ ἐκεῖ τὴν πρωταρχικὴν πηγὴν ἡ ὁποία καθιστᾷ τὸ πρῶτον δυνατὴν τὴν διάπλασιν τοῦ Κράτους καὶ τοῦ δικαίου τοῦ λαοῦ. Μετατίθεται συνεπῶς διὰ τῆς πράξεως ταύτης τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἀπὸ τῆς καθαρᾶς γνώσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ χαρακτήρος τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ πράξει ἐκδηλουμένην διάθεσιν τοῦ καθ' ἕκαστον ἀτόμου. Ἡ ἰδιότητα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ πίστις τοῦ λαοῦ τούτου εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν ἀνώτερον αὐτοῦ προορισμὸν καθίστανται οὕτω ἀποφασιστικοὶ παράγοντες διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Κράτους του. Ἀποφασίζει πλέον οὐχὶ ὁ Λόγος ἀλλὰ τὸ λαϊκὸν ἦθος, αὐτὸ τοῦτο ὅμως τὸ ἦθος εἶνε ἀνάγκη νὰ τὸ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν πρωταρχικὸν «Θυμὸν» τοῦ λαοῦ, εἰς τὸ Δαιμόνιον του, εἰς τὸ εἶδος τῆς ζωῆς του, εἰς τὸν ἰδιαίτερον τρόπον τῆς ἀναπνοῆς του. Ἐνῶ κατὰ τὸν Ἐγελον ὀφείλει ἡ ὑποκειμενικὴ θέλησις τοῦ καθ' ἕκαστον νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Κράτους καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς αὐτήν, τώρα, τοῦναντίον, πρόκειται αὐτὴ αὕτη ἡ μορφή τοῦ Κράτους νὰ προσαρμοσθῇ, ὅχι βέβαια

πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον ὡς ἄτομον, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ ὡς ἀντιπρόσωπον ἑνὸς λαϊκοῦ ὄλου πρωταρχικῶς καὶ στερεῶς ἐν αὐτῷ θεμελιωμένου. Ἐὰν δὲ ἀφ' ἑτέρου κατέστη δυνατόν εἰς ἓνα ἀπολυταρχικῶς κυβερνῶντα μονάρχην νὰ εἶπη περὶ τοῦ Κράτους «l'état c'est moi»—θὰ εἶνε ἐξ ἴσου δυνατόν εἰς ἓνα λαϊκὸν Κράτος νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ κράτους «τ ο υ» δηλαδή περὶ τοῦ κράτους τὸ ὁποῖον ἔχει κατασκευασθῆ εἰς τὰ μέτρα του.

Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι εἰς ἓνα πολιτειακὸν συγκρότημα ὅπου αὐταὶ αὐταὶ αἱ ζωτικαὶ δυνάμεις τοῦ λαοῦ ἐπιστρατεύονται ἀμέσως διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Κράτους ἐκεῖ καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Κράτους θὰ πρέπει νὰ εἶνε σημαντικῶς ζωηροτέρα καὶ ἐμπαθεστέρα παρὰ ἐκεῖ ὅπου τὸ Κράτος εἶνε βουτηγμένον εἰς κανένα ψυχρὸν «Γενικὸν Λόγον» ἢ εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν μιᾶς δυναστικῆς φιλοδοξίας. Εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τοῦ λαϊκοῦ Κράτους ὑπάρχει τὸ ὅτι ὁ λαὸς θὰ λάβει ὁ ἴδιος ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Κράτους του, ὅτι θὰ γίνῃ συγχρόνως ἐργοδότης καὶ ἐργάτης. Καὶ οὕτω ὑπερνικᾶται ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κράτος εὐρίσκεται μακρὰν τῆς ζωῆς, ἰδέα καὶ φόβος ποὺ καταλαμβάνουν τὸν λαὸν εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς περιπτώσεις ὅπου τὸν μεταχειρίζονται, ἢ μᾶλλον καταχρῶνται αὐτοῦ, ὡς μέσον διὰ κρατικῶν σκοποῦς. Εἰς τὸ λαϊκὸν κράτος πρόκειται τὸ κράτος νὰ ὑπηρετῇ τὸν λαόν, καὶ μόνον διὰ τοῦ τρόπου τούτου δικαιολογεῖται ἡ ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ εἰς τὸ Κράτος ἠθικῶς καὶ ἀνέρχεται αὕτη εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας. Ἐπι τοῦ λόγου τούτου στηριζόμενον τὸ λαϊκὸν Κράτος διακηρύττει τὴν «εὐγένειαν τῆς ἐργασίας». Ἡ ἐργασία ἐξευγενίζεται μὲ τὸ νὰ γίνῃ ἐλευθέρη, γίνεται δὲ ἐλευθέρη μὲ τὸ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν καθαρῶς οικονομικὴν ἀποψιν τῆς ὑπηρεσίας, τῆς μισθώσεως καὶ τοῦ ἀνταλλάγματος, καὶ νὰ προσλάβῃ ἠθικὴν σημασίαν ὡς ὑπηρεσία παρεχομένη εἰς τὸν λαόν. Ἡθικῶς ὑπάρχει θεμελιώδης διαφορὰ μεταξὺ τοῦ εἶναι ἓνας λαὸς «ζῆ» μὲ τὴν «ὄρμην» (élan) τοῦ ταξικῶς μίσους ἢ εἶναι ζῆ μὲ τὴν περιχαρῆ θέλησιν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λαϊκοῦ ἔργου.

Ἐδῶ συναντῶμεν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη ἐκεῖνα κοινωνικο-ἠθικὰ προβλήματα τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ποὺ ἐνδιαφέρουν ὅλους τοὺς λαούς, προβλήματα διὰ τὰ ὁποῖα ἕκαστος λαὸς ἀνάγκη νὰ ἐναζητήσῃ τὴν

κατάλληλον λύσιν, εἰάν δὲν θέλει νὰ ἐκθέσῃ τὸν πολιτειακὸν του δεσμὸν εἰς σοβαρωτάτους κλονισμούς. Τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικοποιήσεως τῶν μαζῶν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτῶν ἀπὸ μιᾶς ἠθικῶς διεστραμμένης καταστάσεως πρὸς μιὰν ἠθικῶς ἀξιόλογον κατάστασιν κατέστη φλέγον καὶ πρὸς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τούτου, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπὸ τὰς δμάδας τῶν εἰδικῶν ζητημάτων μας, θὰ στραφῶμεν τώρα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ συγχρόνως τὴν γέφυραν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ σήμερον ἐν Γερμανίᾳ ἐπικρατοῦντος ἠθικοῦ καθῶς καὶ τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὰ θεμελιώδη ζητήματα τὰ ὁποῖα κατόπιν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἔχομεν νὰ ἀναπτύξωμεν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν ἀποκαλοῦμεν «μάζαν» (λαϊκὴν) δὲν εἶχε ἀποτελέσει πρόβλημα καθ' ὄλον τὸν Μεσαίωνα. Ἡ Παπικὴ ἐξουσία καὶ ἡ Αὐτοκρατορία, ὅσον καὶ εἰάν ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν Ἰδέαν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν των, ἦσαν μὲν ταῦτα ἀπὸ ἠθικο-πολιτικῆς ἀπόψεως ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτώμενα καίτοι κατὰ διάφορον τρόπον ὑποχρεοῦσαι δυνάμεις· ἀπὸ δὲ τῆς ἱερᾶς ὁωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας γερμανικῆς «ἐθνικότητος» ἐξεχύνετο ἐπάνω εἰς ὅλους τοὺς λαούς καὶ ὅλα τὰ καθ' ἕκαστον ἄτομα μιὰ ἱερότης φθάνουσα πολλάκις καὶ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς μαγείας, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν τὸ πλῆθος δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκφύγῃ. Ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐπισημότης περὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν μεσαίωνα ἦτο ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας κάθε ἄλλο παρὰ κενὸς τύπος· δι' αὐτῆς ἐπληροῦντο μᾶλλον αἱ θρησκευτικοὶ καὶ μεταφυσικαὶ ἀνάγκαι τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἦσαν οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι χρόνοι πίστεως ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἀφοῦ τὰ περιεχόμενα τῆς πίστεως ἀπεικονίζοντο διὰ τὴν ζωὴν ὡς μεταφυσικῶς δεμεύοντα καὶ ἠθικῶς ἐνεργά. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ὑπερβάλλουσαν τὰ πάντα ἐπιρροὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως τῆς ὁποίας τὰ ὑπερβατικὰ προβλήματα ἀπασχολοῦν σοβαρῶς τὸν δημόσιον βίον τῆς ἐποχῆς. Τὸ Corpus mysticum Christi, δὲν ἔσταμάτα πρὸ τῶν ὁρίων ποὺ ἔθετον αἱ κοσμικαὶ ἀρχαὶ ἀλλὰ εἰσέδνε ἐξ ἴσου καὶ διέχεε ὀλόκληρον τὴν αἰσθηματικὴν ζωὴν τῶν λαῶν μέχρι καὶ τῆς τελευταίας καλύβης, καὶ εἶχε ἐτοιμὴν τὴν λύσιν δι' ὅλα τὰ αἰνίγματα καὶ ὅλας τὰς θλίψεις τῆς Ὑπάρξεως, λύσιν τελειωτικὴν ὀρωμένην ἐκ τῆς αἰωνιότητος καὶ

πρὸς αὐτὴν πάλιν ἐπιστρέφουσιν. Ὁ κόσμος οὗτος ὁ ὅποιος παρ' ὅλον τὸν ποικιλόμορφόν του χαρακτήρα εἶχε συναρμολογηθῆ εἰς μίαν κοσμοθεωρητικὴν ἐνότητα ὑπὸ μιᾶς πίστεως ἀποβλεπούσης εἰς καθολικὴν ἐπικράτησιν, ὁ κόσμος οὗτος, λέγομεν, ὑπέστη τὸν πρῶτον αὐτοῦ μεγάλον κλονισμόν ὅταν ἡ αἰετοτε ἐνεργὸς διατηρηθεῖσα κληρονομία τῆς ἀρχαίας Καλλιέργειας διέσπασε κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τὸν χριστιανικὸν κλοιόν, ἔδωκε νέαν ζωὴν εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ ἔδῳ κόσμου καὶ ἐδημιούργησε μίαν «νέαν ἐπιστήμην», τῆς ὁποίας ἐπακόλουθα ἦσαν μία ἀνήκουστος καὶ ἀνέλπιστος ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καθὼς καὶ μία ῥιζικὴ μεταβολὴ τῆς μεσαιωνικῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ὅταν δὲ ἐπὶ πλέον ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Μεταρρύθμισις καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Λουθήρου ἀσκηθεῖσα κριτικὴ ἐπὶ τῆς ὑφισταμένης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καταστάσεως κατώρθωσαν νὰ ἐπιφέρουν διαίρεσιν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν χριστιανικὸν κόσμον, εἶχε προετοιμασθῆ τὸ ἔδαφος διὰ ἐκτεταμένης ἀνατροπᾶς καὶ αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς συγκροτήσεως τῶν λαῶν. Αἱ κοσμοθεωρίαι ἐδιαφοροποιούντο ἤδη ὅλον ἐν περισσότερον, ἡ ἐκλαίκευσις τοῦ δημοσίου καὶ πολιτικοῦ βίου εἶχον ἀρχίσει καὶ ἤδη εὗρισκετο ἐπὶ θύραις ὁ αἰὼν τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ὅποιος διεκήρυξε τὴν χειραφέτησιν τοῦ ἀνθρώπου Λόγου καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς ἐξ ἀπακαλύψεως πίστεως. Τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶχον ἀρχίσει νὰ κλονίζονται καὶ ἡ φιλοσοφία ἐπελήφθη κατ' ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν τρόπον τῆς ἐρεῦνης τῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς διὰ νὰ ἐξαντλήσῃ αὐτὰ μέχρι τῶν τελευταίων δυνατοτήτων. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις ὑπέστη οὕτω μίαν οἶονε ἀποκέντρωσιν καὶ ἐξητμίζετο ὅλον ἐν περισσότερον εἰς τὰς λεπτότητας τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν· χάρις εἰς τὴν δημιουργικὴν ἰδιοτυπίαν μεγαλοφυῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν προσελάμβανε μορφὰς ἀτομικὰς αἱ ὁποῖαι καίτοι καθ' ἑαυτὰς μεγαλειώδεις καὶ ἐμβριθεῖς, δὲν ἦσαν μολαταῦτα κατάλληλοι νὰ ἀναπτύξουν δύναμιν ἱκανὴν νὰ διαμορφώσῃ κοινωνίαν. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο μία πολὺ ἐπικίνδυνος κατάστασις. Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε χαλαρωθῆ καὶ ὑποστῆ σύγχυσιν τὸ ἐπὶ τόσους αἰῶνας παραδεδεγμένον περιεχόμενον τῆς πίστεως τῶν λαῶν, καὶ τοῦτο ὡς ἐκ τῶν ποικιλομόρφων κοσμοθεωρητικῶν διαφοροποιήσεων μιᾶς ἀνεπτυγμένης ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, χωρὶς συγχρόνως νὰ ὑπάρχῃ καὶ

καμμία δυνατότης νὰ τεθῆ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐλαττουμένης δυνάμεως τῆς πίστεως τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἓνα νέον ἰσάξιον λαϊκὸν καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον καθολικὸν στοιχεῖον πίστεως. Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ λεπτὸν στρώμα τῶν μορφωμένων ἀπεχωρίζετο ὅλον ἐν περισσότερον ἀπὸ τὴν εἰς ἀδράνειαν περιπίπτουσαν ζωὴν τοῦ λαοῦ, συνέπεια τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις ἐκείνη ποὺ περιγράφει ὁ Nietzsche: Δὲν ὑπῆρχον παρὰ μεμονομένοι Μεγάλοι· αὐτοὶ εἶχον ἕκαστος τὴν «ἰδίαν ἑαυτοῦ Καλλιέργειαν», εἴτε διότι ἐκινούντο ἐν κῶ «κενῷ χώρῳ» τοῦ κλασικισμοῦ, εἴτε διότι ἐπλαττον διὰ τῆς φαντασίας των μίαν καθαρωτέραν, πλέον πρωταρχικὴν «ἀρκαδικὴν φύσιν», ἢ καὶ διότι κατεσκεύαζον τὰ φιλοσοφικὰ αὐτῶν οἰκοδομήματα πρὸς ἰδίαν ἑαυτῶν χρῆσιν. Τὴν δέσμευσιν ποὺ εἶχε καθολικὸν κῦρος, ἀλλὰ ποὺ εἶχε χαθῆ, ἐπεζήτησαν νὰ ἀντικαταστήσουν δι' ἄλλων προσωπικῶν καὶ ἀτομικῶν δεσμεύσεων. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ λαὸς παρουσίαζεν ὅλον ἐν «μαλακώτερον», «τελματωδέστερον» καὶ «ὑποχωρητικώτερον» ἔδαφος διὰ παντὸς εἶδους ξένας ἐντυπώσεις, ἐφθασεν τελικῶς εἰς ἀνίτησιν ὁ ἀτομικισμὸς ἐκεῖνος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐκείνη ἡ «γερμανικὴ μόρφωσις» τὴν ὁποῖαν ὁ Nietzsche ἀποκαλεῖ «πρᾶγμα χωρὶς χαρακτήρα»..

Καθ' ὃν χρόνον λοιπὸν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἐξηπλοῦντο ὅλον ἐν περισσότερον ἢ ἑξατομίκευσις καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς καὶ παρήγε προΐοντα ποικίλων μορφῶν καὶ ἀξιῶν, προσετέθη καὶ ἄλλη κίνησις, ἀπὸ ἐντελῶς διέφορον κατεύθυνσιν προερχομένη, κίνησις ἡ ὁποία διεδραμάτησε ἀποφασιστικὸν μέρος εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ διάλυσιν τοῦ λαϊκοῦ σώματος. Ἡ τεχνικοποίησις, ἡ βιομηχανοποίησις καὶ κεφαλαιοποίησις τοῦ νεωτέρου κόσμου—φαινόμενα ποὺ δὲν τὰ εἶχαν προσέξει οὔτε εἶχαν ἀναγνωρίσει τὴν σπουδαιότητά των—εἶχε κάμει διαρκῶς μεγαλειτέρας προόδους καὶ ἤδη ἐχρησίμευεν ὡς ἀφρητοῖα μιᾶς κινήσεως τῶν ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ποὺ εὗρισκοντο προσδεδεμένοι εἰς τὸ γιγαντιούμενον ἔργον τῆς παραγωγῆς, κινήσεως ποὺ παρουσιάζετο ὑπὸ ἐκτάκτως ἀπροσδόκητον καὶ εἰς τὰς ἀτομικτικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς λίαν ἀνεπιθύμητον κολλεκτιβιστικὴν μορφήν. Τώρα μόλις προσλαμβάνει ἡ ἔννοια τῆς «Μάζης» τὸν ἰδιαιτέρον καὶ σπουδαῖον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον του καθορισμὸν αὐτῆς. Ὁ λαός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀφαιρέσει τὴν παλαιὰν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πίστεως παρεχομένην

ασφάλειαν, ἐστερημένος ἀπὸ προσιτὰ εἰς αὐτὸν ἰδανικὰ καὶ τελείως ἀπογοητευμένος, δὲν ἠσθάνετο πλέον τὸν ἑαυτὸν του παρὰ ὡς μίαν μᾶζαν ὁνθρώπων ποὺ τοὺς περιμένει ἡ ἴδια τύχη, καταδικασμένων εἰς τὴν αὐτὴν δουλείαν, οἱ ὅποιοι φθιάσαντες πλέον εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀπελπισίας ἐζήτουν νὰ στρέψουν τὰ ὄπλα καὶ νὰ ἁρπάσουν τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τοὺς κεφαλαιοκράτας ἐκμεταλλευτὰς των διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ ἀποκεφαλοποιήσεως τῶν βιομηχανιῶν. Καὶ οὕτω παρήχθη ὁ «ἄνθρωπος τῆς μάζης» (Massenmensch), χωρὶς «ἀτομικότητα» καὶ χωρὶς «ἀθάνατον ἀτομικὴν ψυχὴν», κυνικός, σκεπτικιστής, ἐπιζητῶν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἰσχύος, καιόμενος ἀπὸ τὴν θερμὴν ἀναπνοὴν τῆς ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς προλεταρίους συντρόφους του· ἐξ αὐτοῦ δὲ ἀνεπτύχθη κατόπιν μίᾳ ἀκατάσχετος, καὶ ἐν εἴδει μέθης, ὁρμὴ πρὸς κατάκτησιν τοῦ κόσμου, ποὺ εὗρηκε τέλος τὴν ἐπίσπειρῖν τῆς εἰς τὴν καθίδρυσιν τοῦ ὁωστικοῦ σοβιετικοῦ Κράτους τὸ ὅποιον ἀποβλέπει εἰς τὴν δικτατορίαν τοῦ παγκοσμίου προλεταριάτου.

Τοιοιτοτρόπως ἀπεμακρύνοντο ὅλον ἐν περισσότερον ἀλλήλων αἱ κυριαρχοῦσαι κοσμοθεωρίαι. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δημοκραταὶ τῆς Δύσεως ἀνέπτυξαν τὸν ἀτομικισμόν καὶ τὸν φιλελευθερισμόν μέχρι τῶν τελευταίων αὐτοῦ συνεπειῶν ὅπου ἤρχιζεν οὗτος νὰ καθίσταται προβληματικὸς δι' αὐτὸν τὸν ἑαυτὸν του. Τὸ Κράτος θεωρούμενον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὡς «κοινωνικὸν συνάλλαγμα» ἔχει ὡς ἔργον του νὰ διατηρῇ τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐημερίαν τῶν καθ' ἕνα ἄτομων. Βεβαίως ὅλοι μας ὑφιστάμεθα χάριν τοῦ Κράτους ὠρισμένας, ἀναγκαίας θυσίας· δεχόμεθα π. χ. ἐκουσίως νὰ περιορισθῇ ἡ προσωπικὴ μας ἐλευθερία, δι' ὅλα ὅμως τὰ λοιπὰ ζητήματα θέλομεν νὰ μᾶς ἀφήνῃ ἡσύχους τὸ Κράτος διὰ νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ θεραπεύσωμεν τὴν ἀτομικότητά μας καθὼς καὶ τὰ προσωπικά μας συμφέροντα. Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας λαμβάνεται ἐδῶ μὲ τὴν σημασίαν τῆς κατὰ τὸ δυνατόν ἀκωλύτου ἀναπτύξεως καὶ ἐκδηλώσεως τῆς προσωπικότητος. Ὅπου λοιπὸν ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου δὲν φθάνει πέραν τῶν φροντίδων διὰ τὸν καθημερινὸν βίον ἐκεῖ ἀναπτύσσεται τὸ ἰδανικὸν τοῦ εὐχαριστημένου καὶ ἱκανοποιημένου μικροαστοῦ, ὁ ὅποιος προτιμᾷ μίαν μετριόφρονα ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς ἀπὸ κάθε δημοσίαν, πολιτικὴν ἢ κρατικὴν δρα-

σιν· τὴν τελευταίαν αὐτὴν τὴν ἀφίνει οὗτος εἰς ὠρισμένα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐκλεγόμενα πρόσωπα.

Πρὸς τὴν δυτικο-εὐρωπαϊκὴν αὐτὴν νοστοροπλίαν εὐρίσκεται εἰς ἕκ διαμέτρου ἀντίθεσιν ἡ κολλεκτιβιστικὴ ἀντίληψις τοῦ κομμουνισμοῦ, ἡ ὅποια ἐδημιούργησεν εἰς ἑαυτὴν ἐν τῷ ὁωστικῷ-σοβιετικῷ Κράτει τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἕνα πρῶτον ἰσχυρότατον ὄργανον κοσμοπολιτικῆς σημασίας. Αἱ θεωρίαι καὶ ἀρχαὶ ποὺ διαδίδονται ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀτομικότητος, ἀλλ' εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῆς μάζης. Τὸ Κράτος μετεβλήθη εἰς ἕνα, ἀπὸ λαϊκῆς ἀπόψεως, ἐστερημένον ἀξίας περιληπτικὸν ἄτομον, ποὺ συντηρεῖ μίαν τεραστίαν διαδικασίαν παραγωγῆς ποὺ ἀπορροφᾷ ἐν ἑαυτῷ ὅλα τὰ καθ' ἕνα ἄτομα, μὲ σκοπὸν νὰ τὰ ἐξαναγκάσῃ νὰ παρέχουν ἀπεριορίστως τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Τὸ ἐντελῶς νέον στοιχεῖον τῆς καταστάσεως ταύτης εἶνε ὅτι τὸ Κράτος δὲν ἐξετάζεται πλέον ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἰδέας, ἀναπτυσσόμενον κατόπιν ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ἀποτελεῖ μᾶλλον τὸ ὕλικόν σημεῖον ὅπου συγκεντρώνονται ὅλα τὰ συμφέροντα διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ παγκοσμίου προλεταριάτου. Τὸ Κράτος τοῦτο πράγματι «ζῆ» ἀπὸ τὸ μῖσος τῶν τάξεων, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀπομιν τῆς ἀπολύτου ἀρνήσεως, ἡ ὅποια ἀντιπροσωπεύεται πλήρως ἐδῶ. Ἐνῶ ἡ Δημοκρατία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ μίαν Κοινωνίαν διατελοῦσαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ Κράτος, τοῦναντίον, τῶν Σοβιέτ κατασκευάζει τὸν Μολόχ ἐνὸς περιληπτικοῦ-ἀτόμου, τὸ ὅποιον, μὲ τὴν ἀμετρον του ὄρεξιν νὰ ἰδιοποιηθῇ τὰ πάντα, προσπαθεῖ νὰ ἐκταθῇ ὅλον ἐν περισσότερον καὶ νὰ καταβροχθίσῃ ὅτι δῆποτε εὐρεθῇ εἰς τὸν δρόμον του. Ἐδῶ τὸ καθ' ἕνα ἄτομον ἔχει ἀποβάλλει ἐντελῶς τὴν ἀτομικὴν του ἀξίαν, ἔχει μεταβληθῇ εἰς «ὑπάλληλον» μιᾶς μάζης· ὡς ἐλατήριον δὲ τῶν πράξεων του χρησιμεύει τὸ μέχρι βαθμοῦ μέθης ἠϋξημένον πάθος τῆς παμμυξίας.

Ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀκρων, δηλ. μεταξὺ τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ φιλελευθερισμοῦ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κολλεκτιβισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, εὐρίσκεται ἡ γερμανικὴ λαϊκὴ θεωρία καὶ τοῦτο διότι περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τόσον τὸ ἀτομικὸν ὅσον καὶ τὸ κολλεκτιβιστικὸν στοιχεῖον προσπα-

θοῦσα ὅμως νὰ συνενώσῃ αὐτὰ εἰς εἰδικὴν σύνθεσιν. Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ λαϊκοῦ Κράτους δὲν πρόκειται τὸ ἄτομον νὰ στερηθῇ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἀξίας, ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς τὴν κομμουνιστικὴν διατηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν εὐθύνην αὐτοῦ, ἀλλὰ τόσον αἱ σκέψεις του ὅσον καὶ αἱ πράξεις του πρέπει νὰ ἔχουν ἔθνικο-πολιτικὸν ἐλατήριο, νὰ ἀναφέρονται ὡς ἐκ τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ λαοῦ, εἰς τὸ σύνολον καὶ δι' αὐτοῦ νὰ εἶνε ἠθικῶς δεσμευμένοι. Τὸ περιληπτικὸν σύνολον ἀφ' ἑτέρου ἐδῶ δὲν εἶνε οὔτε τὸ ἀφηρημένον Κράτος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, οὔτε τὸ ὑλικὸν σημεῖον περισυλλογῆς διεθνῶν ταξικῶν συμφερόντων, ὅπως εἰς τὸν κομμουνισμόν, ἀλλ' εἶνε τὸ ζωντανὸν ἰδιότυπον σῶμα τοῦ λαοῦ τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς ἐσωτερικούς, συμφυεῖς εἰς αὐτό, νόμους τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ καλλιέργεια τῆς λαϊκῆς ἰδέας εἶνε τὸ ἀνώτατον ἔργον καὶ καθήκον τοῦ λαϊκοῦ Κράτους, ἔργον πού εἶνε κοινὸν ὅλων τῶν γερμανῶν, ἔργον ἔθνικόν ἐν τῇ κυριολεκτικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, καὶ πού συνελπῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὕρῃσκει τὸ τέρας του εἰς τὰ τυχαῖα, πολιτικὰ σύνορα τοῦ Κράτους, ἔστω καὶ ἐάν, κατὰ φύσιν, ἐντεῦθεν τῶν κρατικῶν συνόρων ἀποκτᾷ μίαν ἔντασιν τῆς ὁποίας εἶνε ἀνάγκη νὰ παραιτηθῇ μέρος τούτων. Τὸ ἔργον τοῦτο συνίσταται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαϊκῶν δυνάμεων καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐνιαίαν συγκέντρωσιν αὐτῶν εἰς μίαν πλέον ἢ κρατικὴν λαϊκὴν κοινωνίαν. Ἐὰν ἡ Δημοκρατία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τείνει πρὸς μίαν Κοινωνίαν μίαν Société, ἡ ὁποία νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὴν καὶ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀντιπρόσωπος ἑνὸς γενικοῦ πολιτισμοῦ, ἐὼν ἀφ' ἑτέρου ὁ κομμουνισμὸς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν ἀδελφοσύνην τῶν μαζῶν αἱ ὁποῖαι οὔτω νὰ ἐνωθῶσιν εἰς ἓνα γιγαντιαῖον περιληπτικὸν—ἄτομον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὑλικῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἡ γερμανικὴ λαϊκὴ ἰδέα ἐπιζητεῖ, τοῦναντίον, τὴν ἰδρυσιν μιᾶς λαϊκῆς Κοινότητος χάριν ἀναπτύξεως τῶν πολλαπλῶν φυσικῶν, ψυχικῶν, ἠθικῶν καὶ καλλιεργητικῶν ἐνεργητικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι κείνται ἐντὸς τῆς κοινότητος αὐτῆς. Ἐὰν, ἐπὶ πλέον, ἡ φιλελευθέρα Δημοκρατικὴ πολιτεία προάγει ἀποκεντρωτικὰς τάσεις πού ἀφίρουν εἰς τὸν ἰδιαίτερον βίον τῶν πολιτῶν τους πλήρη ἐλευθερίαν, ἢ ἐάν, τοῦναντίον, ἡ κομμουνι-

στικὴ πολιτεία ἀποβλέπει εἰς τὴν ῥιζικωτέραν συγκέντρωσιν διὰ νὰ συλλάβῃ ὅλας τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ἰδιοκτησίας τοῦ ἐδάφους τῆς, τότε καὶ ἐδῶ θὰ καταλάβει τὸ λαϊκὸν Κράτος ἐνδιάμεσον πάλιν θέσιν καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀποκαταστήσῃ μίαν ὀργανικὴν σχέσιν μεταξὺ συγκεντρώσεως καὶ ἀποκεντρώσεως. Τὸ λαϊκὸν Κράτος ἔχει ἀνάγκη μίας ἐνιαίας κορυφῆς εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἀπολήγῃ ἡ ζωὴ τοῦ Κράτους ὡς εἰς ἀνώτατόν τινα γνώμονα καὶ κανόνά. Ἡ κορυφὴ αὕτη ἀνάγκη νὰ εἶνε συγχρόνως καὶ συγκεκριμένη ἐνσωμάτωσις τῆς λαϊκῆς ἰδέας μέσον τῆς ὁποίας τὸ Κράτος λαμβάνει τὸν ζωντανὸν χαρακτήρα τῆς ἐκδηλώσεώς του. Ὁ ἠγέτης λοιπὸν (Führer), ὁ ἄλλοτε ἄγνωστος στρατιώτης τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα τὸ ἐνσωματωμένον Σύμβολον τῆς λαϊκῆς ἠνωμένης Γερμανίας. Ἡ κορυφὴ ὅμως τοῦ Κράτους δὲν ἀπορροφᾷ συγκεντρωτικῶς πᾶν ὅ,τι προέρχεται ἐκ τοῦ Κράτους, ἀξίας, τουτ., ἐργασίαν, ὀργανώσεις, διαρθρώσεις κτλ. Ἐδῶ λαμβάνει μᾶλλον χώραν μίαν σχέσιν ἀμοιβαίας δοσοληψίας, μιᾶ καλῶς ζυγισμένη κατανομῇ τῶν σπουδαιότερων καὶ σοβαρωτέρων ἐνεργειῶν αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ βαδίζουσιν ἀπὸ συμφώνου καὶ ἐν ἁρμονίᾳ. Ὅπως εἰς τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν τὰ διάφορα τὴν φύσιν ὄργανα ἐκτελοῦν ποικιλοτρόπους λειτουργίας αἱ ὁποῖαι οὐχ ἥττον ὅλοι ἐργάζονται διὰ τὴν συντήρησιν ἑνὸς ἐνιαίου ὅλου, οὔτω καὶ εἰς τὸ λαϊκὸν Κράτος ἀνάγκη νὰ ἐπιδιωχθῇ μία κατὰ τὸ δυνατόν ἄνευ προστριβῶν συνεργασία πολλῶν ἑτερογενῶν καθ' ἑαυτὰ στοιχείων, μετὰ τὸν σκοπὸν νὰ διαμορφώσουν τὴν ὅλην λαϊκὴν ζωὴν ὅσον τὸ δυνατόν πλέον ἀποτελεσματικῶν.

Καθ' ἣν στιγμὴν ἔλαβε χώραν τὸ μέγα ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἰδρύσεως ἑνὸς λαϊκοῦ Κράτους εἰς τὴν Γερμανίαν—γεγονὸς πού ἐπέκρωτο νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔθνος «τὴν βάσιν πρὸς μίαν νέαν Ὑπαρξιν ἢ τὴν δυνατότητα μιᾶς νέας ἐποχῆς τῆς ζωῆς του» - ἡ κοινωνικο-ἠθικὴ κατάσταση τὴν ὁποίαν εὗρε τὸ νέον Κράτος ἦτο ἀφαντάστως δυσχερῆς καὶ περίπλοκος. Ρεύματα καὶ τάσεις ἀτομικο-φιλελευθεριστικαὶ ἔβαινον παραλλήλως πρὸς κομμουνιστικὰς τοιαύτας, τὸ δὲ νέον Κράτος ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ ἐπὶ πλειόνων μετώπων. Οἱ πεπαιδευμένοι, καίτοι δὲν ἔστεροῦντο πατριωτισμοῦ, ἦσαν ὅμως ἐν σχέσει μετὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους διηρημένοι, ἀναποφάσιστοι καὶ ἄνευ δυνάμεως. Αἱ μᾶζαι ὅμως, ἐξηρηθι-

σμέναι ἀπὸ τὴν ἀνατρεπτικὴν ἐργασίαν κομμουνιστικῶν ταραξιῶν εἶχαν χάσει κάθε ἠθικὴν δέσμευσιν καὶ ἐπιπτον θύματα μιᾶς πολιτικῆς τῆς καταστροφῆς. Τὸ πρῶτον λοιπὸν μεγάλο κοινωνικο - ἠθικὸν καὶ παιδαγωγικὸν πρόβλημα ἐτίθετο ὡς ἑξῆς : πῶς εἶνε δυνατόν, μίαν προλεταριακὴν μᾶζαν νὰ τὴν μεταβάλλῃ κανεὶς εἰς λαόν, πειθαρχημένον, μὲ πεποίθησιν εἰς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἱκανὸν νὰ ζήσῃ ; Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἦτο ἀρκετὸν τὸ νὰ κυττάξουν νὰ διορθώσουν τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἐργαζομένων τάξεων. Ἦτο ἀνάγκη νὰ εἰσέλθῃ νέα πίστις, νέα συμβολικὴ δύναμις, εἰς τὰς σκοτισμένας καρδίας τῶν ἑκατομμυρίων αὐτῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ προετοιμασθῇ μία ῥιζικὴ μεταβολή. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀνατροφῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐν γένει εἰς τὸν τόπον μας ἐδίδετο ἢ πρέπουσα προσοχὴ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀνωτέρας αὐτῆς βαθμίδας, δηλαδὴ προκειμένου περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφώσεως, τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀντιμετωπίσθη κατὰ βάσιν καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ ἐργασία τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς λαϊκῆς ἀγωγῆς. Ὡς ἀφετηρία ἐχρησίμευσεν ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ «γερμανικὴ Καλλιέργεια» θὰ εἶνε ἀναγκαίως ἓνα «πρᾶγμα χωρὶς δύνάμιν» ἐφ' ὅσον δὲν θὰ δημιουργηθοῦν αἱ εὐρεῖαι καὶ ἀσφαλεῖς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ εἶνε δυνατόν εἰς αὐτὴν νὰ οἰκοδομηθῇ χωρὶς νὰ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ φθάσῃ εἰς κενὸν ἀτμοσφαιρᾶς χώρον. Διὰ νὰ τεθοῦν ὅμως τὰ θεμέλια ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἤδη καθορισθῇ τὸ σχέδιον ἐν τῷ συνόλῳ του, καὶ τοῦ σχεδίου τούτου τὴν βάσιν, ὅπως καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως ὡς ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων, ἀπετέλει ἡ λαϊκὴ ἰδέα ὡς ἡ μόνη ποὺ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἀντικαστήσῃ ἐπιτυχῶς τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν τῶν μαζῶν. Μὲ ἀφετηρίαν τὴν ἰδέαν ἐνὸς γερμανικοῦ λαοῦ καθωρισμένου ὑπὸ τοῦ αἵματός του, τὸ ἀναληφθὲν ἔργον συνίστατο εἰς τὸ νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς διατήρησιν καὶ πρόδοτον αὐτοῦ, νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Κράτους ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς λαϊκῆς κοινότητος, νὰ περιλάβῃ ὅλας τὰς στενωτέρας κοινότητας ἐντὸς τοῦ Κράτους ὡς ἀποτελοῦντος τὴν ὑψίστην νομικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ὑψίστην μορφήν τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ. (πρβλ. Wilhelm Merk, Der Staatsgedanke im dritten Reich).

Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις τοῦ μεγάλου καὶ περι-

κτικοῦ ἠθικοπαιδαγωγικοῦ ἔργου, ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ ἀπλουστάτας, θεμελιώδεις ἰδέας τὰς ὁποίας νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ ὁ καθεὶς καὶ αἱ ὁποῖαι νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς ὅλους ὡς κρατικαὶ ἢ ἠθικαὶ ὑποχρεώσεις. Διὰ νὰ καταστῇ ποτὲ δυνατόν νὰ παραχθῇ ἓνας τύπος τοῦ γερμανοῦ ἀνθρώπου, τύπος ποὺ νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ ἐπαξίως καὶ παραστατικῶς τὸν λαόν του, ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑποβοηθηθῇ ἀντὶ τῆς μπολσεβικικῆς παμμικσίας ἡ φυλετικὴ καθαρότης τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως νὰ ἐνθαρρυνθοῦν πρῶτιστως τοιαῦται ἐνώσεις τῶν γενῶν ποὺ νὰ παρέχουν ὠρισμένα ἐχέγγυα διὰ τὴν ἀνάδειξιν ἀπογόνων φυλετικῶς ἀξίων, ὑγιῶν καὶ ἱκανῶν νὰ ζήσουν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη εἶνε παναρχαία καὶ τὴν διετύπωσαν πάντοτε ὅλοι οἱ λαοὶ ποὺ εἶχον ἱκανότητα νὰ ζήσουν, ἂν καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς πολλὰς φορὰς τὴν παρεβίασαν. Ἦδη εἰς τὰς ἠθικὰς διδασκαλίας τῶν ἀνωτέρων πυθαγορείων, πεντακόσια περίπου ἔτη πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, συναντῶμεν τὸ ἀκόλουθον χωρίον ποὺ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι νὰ ἦτο σημερινόν : «Εἶχον τοῦτέστιν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἀπὸ μίαν κακὴν ἀνάμιξιν ἀντιμαχομένην καὶ στασιάζουσαν πρὸς ἑαυτὴν μόνον κακὸς σπόρος θὰ προήρχετο. Καὶ γενικῶς ἐθεώρουν ὅτι ἦτο ἐνδεικτικὸν ἀφρονος καὶ ἀσυνέτου ἀνθρώπου ἕαν, προκειμένου νὰ φέρῃ εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἀνθρώπινα ὄντα, δὲν καταβάλλῃ ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος νὰ γεννηθῇ ὑπὸ τὰς εὐνοϊκώτερας δυνατὰς συνθήκας, ὅταν μάλιστα βλέπομεν ὅτι καὶ ὅσοι ἀγαποῦν τὰ σκυλιὰ φροντίζουν ἰδιαιτέρως νὰ παραγάγουν τοιαῦτα εἶδη ὥστε νὰ γεννηθοῦν τὰ καλλίτερα δυνατόν σκυλιὰ ἀπὸ γεννήτορας ποὺ εἶνε ὅπως πρέπει, καὶ ὅταν πρέπει, καὶ ποὺ νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν κατάστασιν ποὺ πρέπει νὰ εἶνε . . . Καὶ εἶνε ἐπίσης φανερόν ὅτι καὶ ὅσοι ἀνατρέφουν ἄλλα ζῶα καὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ νὰ παραγάγουν εὐγενῆ γένη, καταβάλλουν τὴν μέγιστην δυνατὴν ἐπιμέλειαν ὥστε ἡ σύνοδος τῶν γεννητόρων νὰ μὴ γίνῃ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε : ἐνῶ τούναντιον εἶνε φανερόν ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν σκοτίζονται καθόλου διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ ἔλθουν εἰς τὸν κόσμον οἱ ἀπόγονοὶ των, ἀλλά, ἔτσι εἰς τὴν τύχην, φέρουν εἰς τὸν κόσμον παιδιὰ μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν ἐλαφρότητα καὶ κατόπιν τρέφουν καὶ ἀνατρέφουν αὐτὰ μὲ πλήρη ἀδια-

φορίαν. Διότι προφανώς αὕτη εἶνε ἡ σπουδαιοτέρα καὶ καταφανε-
στέρα αἰτία τοῦ ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἶνε κακοὶ καὶ ἡσσο-
νος ἀξίας, ἀφοῦ ἐπὶ τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων ἡ τεκνοποιία λαμ-
βάνει χώραν ὅπως ἐπὶ τῶν ζώων εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε».

Εἶνε χαρακτηριστικὸν τοῦ λαϊκοῦ Κράτους ὅτι στρέφει τὴν προ-
σοχὴν του ἐντελῶς ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς γενικῆς καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως
ὑγείας τοῦ λαοῦ, καθόσον εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ
ζωὴ τοῦ ἔθνους δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ στηριχθῆ παρὰ μόνον ἐπὶ τῶν
θεμελίων τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς γενικῆς ὑγείας. Ἡδη ὁ Lagarde εἰδω-
ρει ὡς ἓνα εἶδος πρωταρχικῆς εὐσεβείας τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώ-
που ὅτι «προοδεύει καὶ αὐξάνει τόσον ὑπὸ ὑέλλαν καὶ βροχὴν ὅσον
καὶ ὑπὸ τὴν γλυκεῖαν θερμότητα τοῦ ἡλίου». Διότι ὁ ἄνθρωπος εὐ-
ρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἰδέας τῆς ἀσυνειδή-
τως δημιουργούσης φύσεως ὅταν εἶνε ὑγιής, ἡ δὲ ζωὴ αὐτοῦ συ-
νειδήσεις εἶνε συγχρόνως καὶ συνειδήσεις ὅτι τὸ δημιουργικὸν ἔργον
καλῶς ἐγένετο καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, τοῦ ὁποῦ τὴν πραγ-
ματοποιήσιν φαίνεται ὅτι ἐπιδιώκει ἡ φύσις εἰς ὅλα αὐτῆς τὰ προῖ-
όντα, καίτοι μὲ τόσον διάφορα καὶ ἀντίθετα πολλάκις ἀποτελέσματα.
Μὲ τὴν συνείδησιν αὐτὴν συνδέονται καὶ τὰ συναισθήματα εὐγνωμο-
σύνης καὶ εὐσεβείας ποὺ ὀδηγοῦν ἤδη πρὸς τὸ ὀρθῶς καὶ δικαίως
πράττειν καὶ ἐνεργεῖν. Οὕτω λοιπὸν βλέπομεν ὅτι εἰς τὴν ἀπλὴν κα-
τάστασιν τῆς ὑγείας εὐρίσκεται ἤδη ἓνας ἰσχυρὸς γνώμων καὶ διὰ τὴν
διαμόρφωσιν τοῦ ἀξιολογικοῦ κόσμου ἑνὸς λαοῦ.

Ἡ παλαιὰ ἀπαίτησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ θεωρῆ τὸ σῶμα, τὴν
ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου κεχωρισμένως μόνον χάριν τῆς
ἐρεῦνης, ἀπὸ ἀπόψεως ὅμως τῆς ζωῆς ὡς μίαν ἀχώριστον ἐνότητα,
ἡ ἀπαίτησις αὕτη κερδίζει ὀλονὲν περισσότερον ἔδαφος εἰς τὸ ἰδανι-
κὸν μας λαϊκὸν Κράτος. Τὸ ὅτι εἰς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις τῆς νεό-
τητος ἀνήκει μεγαλειτέρα σπουδαιότης καὶ ὅτι γίνονται αὗται ἀντι-
κείμενον μεγαλειτέρας προσοχῆς ἀπὸ μέρους τοῦ Κράτους, δὲν βασι-
ζεται βεβαίως μόνον ἐπὶ ἀθλητικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐπι-
γνώσεως ὅτι ὁ ἀθλητισμὸς τῆς νεολαίας ἀποτελεῖ ἓνα πρῶτον παρὰ-
γοντα διὰ νὰ ἐνισχυθῆ ἡ ὑγεία τοῦ λαοῦ, διὰ νὰ καταστῆ ἰκανωτέρι
ἡ νεολαία ὡς καὶ διὰ νὰ διαμορφωθῶν θαρραλέοι καὶ ἱεποτικοὶ χαρα-

κτηρες. Ἀπὸ οὗτης τῆς ἀπόψεως ἐλπίζομεν νὰ φθάσωμεν εἰς τρόπον
ζωῆς ἰσότιμον πρὸς τὸν τῶν ἀρχαίων. Ἴσως μάλιστα, ἐὰν ἐνεργήσω-
μεν μετὰ σκοπιμότητος, νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ τέλος ὡς ἀποτέλεσμα, μίαν
ὄρασαν ἐπιτυχίαν, νὰ φθάσωμεν δηλαδὴ εἰς τὸν ἐπιτυχημένον ἀνθρώ-
πον εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἴδωμεν πραγματοποιούμενον τὸ εἶδος μας.

Κατὰ ταῦτα βλέπομεν ὅτι τὸ λαϊκὸν Κράτος ἐπεχείρησε δι' ἀποτε-
λεσματικῶν ὅσον καὶ ἀπλῶν μέσων τὸ ἔργον νὰ διαπαιδαγωγῆ τὰς
μάζας μὲ τὸ νὰ προσπαθῆ νὰ φέρῃ αὐτὰς εἰς κατάστασιν τοιαύτην
ὅπου νὰ ἔχουν ὑγιᾶ σώματα, νὰ εὐρίσκουν εὐχαρίστησιν εἰς τὰ σπῶρ
καὶ νὰ μὴ ἀπομακρύνονται τῆς πραγματικότητος. Παρὰλλήλως ὅμως
πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων βαίνει καὶ ἡ ὑπόληψις,
καὶ ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφρασθῶ οὕτω, ἡ «ἰσοτιμία» τῆς σωμα-
τικῆς ἐργασίας. Ἡ ὑποχρεωτικὴ εἰσαγωγή τῆς λεγομένης ἐργα-
τικῆς θητείας διὰ τὸν ἄρρενα νέον πληθυσμὸν, πρόκειται νὰ ἐξοι-
κειώσῃ κάθε νέον γερμανὸν ἐπὶ τινὰ καιρὸν μὲ τὴν σωματικὴν ἐργα-
σίαν, διότι τὸ τοιοῦτον θεωρεῖται ὡς κοινωνικο-ἠθικὸν μέτρον κα-
τάλληλον νὰ φέρῃ εἰς ἄμεσον πρὸς ἀλλήλας ἐπαφὴν πολὺ διαφόρους
κοινωνικὰς τάξεις καὶ διὰ νὰ ἐξαλείψῃ τὰς κοινωνικὰς ἀντιθέσεις αἱ
ὁποῖαι πολλάκις εἶνε τὸ προῖδον μὴ κατανοήσεως μᾶλλον παρὰ κακῆς
θελήσεως.

Ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτοῦ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ καταστῆ ἡ
λαϊκὴ κοινωνικὴ ἠθικὴ γόνιμος χάριν ἀναδιοργανώσεως τοῦ λαοῦ ἐπὶ
τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἀξιολογικοῦ πεδίου,
τοῦθ' ὅπερ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς
λαϊκῆς ἰδέας ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἐπιστημονικοῦ, τοῦ καλλιτεχνικοῦ
καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου.

(Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ κατὰ μετάφρασιν Μ. Γ.)

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Οἱ Θεοὶ δὲν πέθαναν οὔτε γύρω μας οὔτε μέσα μας. Κοιμοῦνται μόνο. Κι' ὅσοι, ἀπὸ μᾶς τὸ γνωρίζουν, δὲν μποροῦν νὰ ζοῦν παρὰ γιὰ νὰ τοὺς ξυπνήσουν. Κάθε ὅμιλος φωνὴ μας, κάθε λέξη μας σπάζει μόλις πλησιάζει τὴν περιοχὴ τους καὶ χωρὶς νὰ τοὺς ἀγγίξει ξαναγυρίζει σὲ μᾶς θρυμματισμένη κι' ἀχρηστή. Δὲν πρέπει ἡμῶς ν' ἀπελπίζώμαστε. "Ὅσον μὴν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπ' τὴν ἀπρόσιτη σφαῖρα τους — τὴν οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ μας! — κι' ἀκούραστοι ὡς προσπαθοῦμε νὰ ἐπικοινωνήσωμε μαζί τους. Ποιὸς ξέρει! Μπορεῖ σιὸ τέλος νὰ ἐπιτύχωμε τὸ Λόγο, ποὺ θὰ ξανανοίξη καὶ γιὰ μᾶς τὰ ζωογόνα μάτια τοῦ Ἀπόλλωνος.

Α

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

Ποιὸς φιλοσοφεῖ γνήσια γιὰ τὴν ὁμορφιά;

"Ὅχι ἐκεῖνος βέβαια, ποὺ τὸ πρόβλημα τῆς ὁμορφιάς πνευματικὰ μόνο τὸν ἀπασχολεῖ καὶ δὲν τὸν συγκλονίζει ὁλόκληρο, — ποὺ τοῦ ἐρεθίζει καὶ φουντώνει τὴ σκέψη μονάχα καὶ δὲν τὸν συγκινεῖ παρὰ ὅσο ἀρκεῖ γιὰ νὰ δοθῇ τροφή στὴν παρατήρησή του κι' ἀντικείμενο στὴ θεωρία του. Γνήσια αἰσθητικὴ δὲν μποροῦμε νὰ περιμένωμε ἀπ' τὸν

μεγάλο ΚΑΝΤ παραδείγματος χάριν, ποὺ, καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ φίλο του καὶ βιογράφου του,¹⁾ δὲν θεωροῦσε τὴ μουσικὴ, τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη καὶ ξελογιάστρα τέχνη, παρὰ ὡς «ἀθώα ἡδονὴ τῶν αἰσθήσεων» — καὶ ποὺ δὲν ἔστρεψε ποτὲ τὸ βλέμμα του πᾶνω σὲ ἔργα ζωγραφικῆς, «ὅσο καλὰ κι' ἂν ἦταν», μὲ τὸν ξεχωριστὸ ἐκεῖνο τρόπο, ποὺ προδίδει τὴν τραγικὴ σχέση ἑνὸς ἀνθρώπου μὲ τὴν ὁμορφιά. Ὁλόκληρη τὴν κατοικία του δὲν ἐστόλιζε παρὰ μὴ μόνον χαλκογραφία, ποὺ παρίστανε τὸν Ρουσσώ, καὶ ποὺ δὲν θὰ βρισκόταν ἐκεῖ, καθὼς μᾶς λέγει ὁ ἴδιος βιογράφος του, παρὰ ἀπὸ καθήκον φιλικὸ ἢ κοινωνικὸ, ποὺ δὲν εἶχε καμμιά σχέση μὲ τὴν αἰσθητικὴ. — Οἱ βιογραφικὲς αὐτὲς πληροφορίες μᾶς κίμνουν ὁλόκληρη τὴ φιλοσοφία του γιὰ τὴν ὁμορφιά ὑποπτη κι' ἀμφισβητήσιμη. Κι' ἂν θᾶθελε κανεὶς νὰ τὴν σώσει, ὑπενθυμίζοντας τὴν ἀπὸ ἀπόσταση πάντα κλίση τοῦ Κάντ πρὸς τὸ γυναικεῖο φύλο ἢ καὶ τὴ φίλια του πρὸς τὸ δασονόμο Βέμπσερ, ποὺ ἐνέπνευσε τὸ φιλόσοφο στὴν περιγραφὴ τοῦ τύπου τοῦ γερμανοῦ ἀνδρός, φθάνει νὰ ξεφυλλίσῃ κανεὶς ὄχι μόνον τὴν «Κριτικὴ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως»,²⁾ ποὺ ὁ Κάντ συνέγραψε στὰ βῆ του χρόνια, μὰ καὶ τὴ «Παρατηρήσεις» του «γιὰ τὸ αἶσθημα τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ὑπερόχου»,³⁾ ποὺ εἶχε δημοσιεύσει μίαν εἰκοσιπενταετία προτιότερα, γιὰ νὰ διαπιστώσῃ πόσο λίγο συνδεόταν γιὰ τὸ φιλόσοφο ὁ ἔρωτας ἢ ἡ φίλια μὲ τὴν ὁμορφιά — πόσο φτωχὸς καὶ ψυχρὸς ὑπῆρξε ὁ ἔρωτισμός του. Μιὰ τέτοια ἐρύση φουντωμένη ἀπ' τὸ πάθος τῆς γνώσεως καὶ τοῦ καθήκοντος κατορθώνει νὰ μᾶς κίμη ν' ἀκούσωμε τὴ φωνὴ τοῦ πιὸ ἁμορφου, τοῦ πιὸ ἀσύλληπτου, τοῦ πιὸ σκοτεινοῦ φιλοσοφικοῦ θείου, μὰ δὲν μᾶς κίμνει ποτὲ νὰ δοκιμάσωμε κάποιαν ἀπ' τὴς ἀνατριχίλες, ποὺ μᾶς ξεσχίζουν πρὸς στὸν ὠραῖο, στὸν ἀπτό, στὸ φωτεινὸ ἑλληνικὸ Θεό. "Ὅποιος κυβερνᾶται μόνο ἀπ' τὸ φιλοσοφικὸ Θεό, ποτὲ του δὲν θὰ φιλοσοφήσῃ γνήσια γιὰ τὴν ὁμορφιά — ὅπως καὶ ποτὲ του δὲν θὰ δημιουργήσῃ ὡς καλλιτέχνης γνήσια τὴν ὁμορφιά. Στὴν ἀρχὴ κάθε φι-

1) Darstellung des Lebens und Charakters Immanuel Kants von Ludwig Ernst Borowski von Kant selbst genau revidiert und berichtigt — als Immanuel Kant, sein Leben in Darstellungen von Zeitgenossen, Deutsche Bibliothek. Βλ. σελ. 89, 76, 66.

2) Kritik der Urteilskraft, 1790.

3) Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen, 1764.

λοσοφίας τοῦ κάλλους καὶ κάθε καλλιτεχνήματος πρέπει νὰ ὑπάρχη ὁ θανάσιμος ἔρωσ γιὰ τὸ γυμνὸ καὶ μεστωμένο σῶμα τοῦ πιὸ ζωντανοῦ Θεοῦ.

Γιὰ τὴν ὁμορφιά δὲν φιλοσοφεῖ μόνο ἐκεῖνος, ποὺ οἰκοδομεῖ συστήματα αἰσθητικῆς, ποὺ συγγράφει βιβλία γι' αὐτὰ καὶ τὰ διδάσκει ἀπ' τὴν ἔδρα. Ἦς περισσότερες φορὲς δὲν βρῖσκομε τὴν γνήσια φιλοσοφία οὔτε στὰ συγγράμματα οὔτε στὶς φιλοσοφικὲς παραδόσεις. Φιλοσοφία δὲν εἶναι τὸ κτῆμα τῶν πολλῶν, ποὺ τὴν σπουδάζουν δῆθεν στὰ πανεπιστήμια, μὰ θεῖο δῶρο τῶν λίγων, ποὺ τὴν ζοῦν πραγματικά, ἔστω κι' ἂν δὲν ἄκουσαν ποτὲ τὸνομά της. Γιὰ τὴν ὁμορφιά δὲν μπορεῖ νὰ φιλοσοφήσῃ παρὰ ὅποιος τὴν εἶδε πραγματικά. Τὸ πραγματικὸ κάλλος ὅμως σὲ πολὺ λίγους ἀποκαλύπτεται. Οἱ περισσότεροι ἀπ' τοὺς λίγους αὐτοὺς ἐκλεκτοὺς ὑποφέρουν τῆ μοῖρα μᾶς τέτοιας ἀποκαλύψεως χωρὶς νὰ μιλήσουν ἢ χωρὶς ὅπωςδήποτε ἄλλοιῶς νὰ ἐκφραστοῦν. Ἡ τραγωδία τῆς ζωῆς τους—γιατὶ ἡ συνάντησις μὲ τὴν ὁμορφιά εἶναι πάντοτε τραγική—μένει θαμμένη γιὰ μᾶς μέσα στὴ σιωπὴ τους. Κάποτε ὅμως μερικοὶ μοναδικοὶ ἀνάμεσα στοὺς λίγους αὐτοὺς ἐκλεκτοὺς ἔχουν τὴ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ἐκφράσεως. Μὲ τὸ λόγο ἢ μὲ ἄλλα σημεῖα—μὲ τὸ στίχο, μὲ τοὺς ἦχους, μὲ τὸ χρῶμα μὲ τὸ μάρμαρο ἢ μὲ τὶς κινήσεις τοῦ ἴδιου των τοῦ σώματος—μᾶς λέν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πιὸ προσωπική τους μοῖρα : τὴ φιλοσοφία τους. "Ὅσο πιὸ «προσωπικὰ» κι' ὅσο πιὸ «μοιραῖα» φιλοσοφεῖ κανεὶς γιὰ τὴν ὁμορφιά, τόσο πιὸ γνήσια εἶναι ἡ φιλοσοφία του γι' αὐτὴν. "Ὅσο πιὸ «ἐπαγγελματικὰ» ἢ γιὰ λόγους συστηματικῶς ἀσχολεῖται κανεὶς μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ καλοῦ καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, τόσο πιὸ μάταια, κούφια καὶ περιττὰ θᾶναι τὰ λόγια του. Γι' αὐτὸ κάθε σύστημα αἰσθητικῆς πρέπει νὰ μᾶς εἶναι ὑποπτο ὡς πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ οὐσία του.

"Ὅποιος εἶδε ζωντανὸ τὸ κάλλος, δὲν ζῆ παρὰ γι' αὐτό : γιὰ νὰ τὸ κατακτήσῃ, ἂν ὄχι στὸ ἀπόλυτο ἐρωτικὸ ἀγκάλιασμα, τοῦλάχιστον μὲ τὸ λογικὸ του, λύνοντάς τὸ αἰνιγμά του, — ἢ μὲ τὶς πλαστικὲς δυνάμεις του, κλείνοντάς τὴν οὐσία του μέσ' στὸ καλλιτέχνημα, ποὺ ὁ ἴδιος θιέ δημιουργήσῃ. "Ὅποιος ζητᾷ νὰ κάμῃ δικό του τὸ κάλλος μὲ τὶς πλαστικὲς του δυνάμεις πρὸ παντός, εἶναι καλλιτέχνης. "Ὅποιος ζητᾷ νὰ κάμῃ δικό του τὸ κάλλος μὲ τὶς λογικὲς του δυνάμεις πρὸ παντός, φι-

λοσοφεῖ γι' αὐτό. Τόσο ὅμως ὁ πρῶτος, ὅσο καὶ ὁ δεύτερος θαῦρισκαν τὴν πλήρωση τῆς βαθύτερης ἀνάγκης τους, ἂν κατακτοῦσαν τὴν ἀπόλυτη σάρκα τῆς ὁμορφιάς μὲ τὴ γήϊνη σάρκα τοῦ σώματός τους, ποὺ φρίττει ἀπ' τὸν πιὸ ἐπιτυκτικὸ καὶ πιὸ ἀνεκπλήρωτο ἐρωτικὸ πόθο. Τόσο τὸ πλαστικὸ πάθος τοῦ καλλιτέχνη, ὅσο καὶ τὸ λογικὸ τοῦ φιλοσόφου τείνουν στὴν ἀπόλυτη ἐρωτικὴ συνουσία. Ἡ ἐρωτικὴ κατάκτησις τῆς ιδέας εἶναι τὸ ἔσχατο τέλος κάθε φιλοσοφίας τῆς ὁμορφιάς, ὅπως καὶ κάθε καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Σ' αὐτὴν ζητᾷ νὰ ὑψωθῆ, ὅποιος εἶδε ζωντανὸ τὸ κάλλος, — ἀδιάφορο ἂν δίνη στὸ πάθος τοῦ ἐκφράσεως μὲ ἀντικειμενικὴ ἀξία ἢ ὄχι. Κάποιος μπορεῖ νὰ μὴ διατυπώσῃ τὸν φιλοσοφικὸ του ἀγῶνα γύρω ἀπ' τὸ αἰνιγμα τῆς ὁμορφιάς, μὰ νὰ τὸν ζήσει — πιὸ γνήσια ἀπὸ πολλοὺς αἰσθητικοὺς — σὲ μιὰ ζωὴ ἰδιωτικὰ ἐρωτικὴ κ' αἰσθησιακὴ. Γι' αὐτὸν τὸ γήϊνο ἐρωτικὸ ἀγκάλιασμα γίνεται ὁ δρόμος τῆς φιλοσοφίας του. Τρέχει ἀπὸ σῶμα σὲ σῶμα κι' ἀπὸ περιπέτεια σὲ περιπέτεια, πληγώνει τὸ κορμί του ἀπ' τὰ παράφορα ἀγκάλιασμα, γιὰ νὰ λύσῃ τέλος πάντων τὴν ἀπορία, ποὺ τὸν τυραννεῖ ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἀντίκρουσε ζωντανὴ τὴν ὁμορφιά. Νὰ ἕνας αἰσθησιασμός, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ φιλοσοφικώτερο κυνήγι τῆς ιδέας. Τέτοιους ἐραστὲς ὁ ΠΛΑΤΩΝ βάζει δίπλα στοὺς ἀδόλωτος φιλοσοφήσαντας. Μπορεῖ ὅμως ὁ ἐραστὴς τοῦ ὄραίου νὰ μὴν ἐκφράσῃ τὸ φιλοσοφικὸ του ἀγῶνα παρὰ στὸ δρόμο τῆς καθαρὰ πλαστικῆς δημιουργίας. Ὑψώνει ἀγαλμα ἔπειτα ἀπὸ ἀγαλμα—ποίημα ἔπειτα ἀπὸ ποίημα—ὁμοιώματα τοῦ κάλλους, ποὺ ζητοῦν νὰ τὸ πραγματοποιήσουν ὀλόκληρο καὶ ν' ἀποκαλύψουν τὸ μυστήριον τοῦ φρικτοῦ νόμου τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς σκοτεινῆς κι' ἀδυσώπητης μοίρας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τῆς ὑποτάχθηκε. "Ὅποιος φιλοσοφεῖ γνήσια γιὰ τὸ κάλλος, δὲν φιλοσοφεῖ μόνο μὲ τὴ σκέψις. Τὸ πάθος τοῦ λόγου του κινεῖται μαζί μὲ τὶς διασπόμενες αἰσθήσεις καὶ τ' ἀνήσυχτα χέρια του, ποὺ ζητοῦν νὰ πλάσουν καὶ νὰ πιάσουν ὅτι πληγώνει καὶ ξεσχίζει τὸν νοῦ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ἀνθρώπινο μέσον, ποὺ θέλει νὰ τὸ κατακτήσῃ.

Τὸ πάθος αὐτὸ κι' ὁ πόνος, ποὺ πυρπολοῦν καὶ ματώνουν ὀλόκληρο τὸν ἀνθρώπο, τὸν κάμνουν ἐξαιρετικὰ συγκεκριμένο καὶ πραγματικὸ. Τὸν φορτώνουν μὲ ὄλο τὸ βᾶρος τοῦ ἑαυτοῦ του, μὲ τὴν εὐθύνη ὀλό-

κληρης τῆς ὑπάρξεώς του. Τὸν φυλάγουν ἀπὸ κάθε διασκόρπιση, διασκέδαση, διάλυση. Τὸν ρίχνουν ἄστεγο, μονάχο καὶ γυμνὸ μέσ' στὸ σκληρὸ ὑπαιθρο τῆς πραγματικότητος, ὅπου οἱ μᾶστιγες τῶν ἐρωτικῶν ἀνέμων τὸν διώχνουν ἀλύπητα ὡς στὶς ἄκρες τοῦ κόσμου, ἐκεῖ ποὺ μαῦρο ἀνοίγεται τὸ φρικτὸ χάος. Ρίγη τοῦ ἀνεξιχνίαστου τὸν ἐγγίζουν κ' αἰσθάνεται πνοὴς τοῦ θανάτου νὰ τὸν χαϊδεύουν. Γιὰ νὰ μὴν γκρεμισθῆ ἰσθμὸς τῆς ἀβυσσο τοῦ μηδενός, ποὺ χάσκει ἔμπρός του, ἀναγκάζεται νὰ συγκεντρωθῆ καὶ νὰ συσπειρωθῆ ἰδλόκληρος. Πρέπει νὰ μαζέψῃ ὅλες του τὶς δυνάμεις γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴ θύελλα, ποὺ τὸν μασιτίζει, καὶ τὴν ἐκμηδένισῃ, ποὺ τὸν ἀπειλεῖ. Ἐκεῖ τὸν φέρνει τὸ ἀνίκρουσμα τῆς πραγματικῆς ὁμορφιάς.

Ἐπὶ τὸν ὅμοιο καὶ ἀνθρώποι, ποὺ θεωροῦν τὴν ὁμορφιὰ σὰν καταφύγιο. Τὴν βλέπουν σὰν γαληνευτικὴ ἁρμονία, σὰν ἐλεύθερο παιχνίδι, σὰν ὄνειρο χρυσὸ καὶ λαφρὺ, ποὺ τοὺς σώζει ἀπ' τὴν ταραχὴ, τὸν καταναγκασμὸ καὶ τὸ βάρος τῆς πραγματικῆς ζωῆς τους. Κι' αὐτοὶ λέν, πὼς τὸ κάλλος εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τους. Χωρὶς τοὺς ὀρίζοντες, ποὺ τοὺς ἀνοίγει, θὰ ἐπνίγονταν—λέν—ἀπ' τὴν πυκνότητα τοῦ ἀέρος, ποὺ ἀναπνέουν πραγματικά. Γιὰ νὰ ζήσουν πρέπει νὰ καταφύγουν στὸν κόσμον, ποὺ πεντακάθαρὸς αἰθὴρ πληρώνει, — ὁ αἰθὴρ, ποὺ γι' αὐτοὺς περιβάλλει τὰ χρυσᾶ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος ἢ τὴ γλυκεῖα μορφὴ μιᾶς Παναγιάς τοῦ Ραφαιήλ. Λιποτακτοῦν ἀπ' τὴν πραγματικότητα μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ σώσουν τὴν φυσικὴ τους ἀκεραιότητα μέσα σ' ἓναν κόσμον ἀκριβῶς, ποὺ διαλύει κάθε τι τὸ φυσικόν, ἀφοῦ ἀνυπόστατος αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ χωρῆσῃ μέσα του τίποτε ποὺ νᾶχῃ ὑπόστασις. Αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν τὸ κάλλος ὡς μέσον γιὰ νὰ προφυλάξουν τὶς ἄγονες κ' ἀδύνατες ὑπάρξεις τους μέσα στὴ θαλπωρὴ τῆς ἀνυπαρξίας. Ἀντὶ νὰ φιλοσοφήσουν γιὰ τὴν ὁμορφιὰ, νανουρίζουν τὸ λογικόν τους μὲ φανταστικὰ γαλιᾶτραγοῦδια. Ἀντὶ ν' ἀνοίξουν τὰ μάτια τους γιὰ ν' ἀτενίσουν τὴν πραγματικὴ ὁμορφιὰ, τὰ κλείνουν γιὰ νὰ τὴν ἀπολαύσουν ἀκίνδυνα στ' ὄνειρό τους. Ζητοῦν τὴν ἀνεσὴ τους πίσω ἀπ' τὸ παραπέτασμα τῶν σκιῶν καὶ τῶν εἰδώλων, ποὺ ὀνομάζουν κάλλος. Πολλὲς φορὲς δὲν τὸ θέλουν παρὰ γιὰ νὰ περάσουν μερικὲς εὐχάριστες ὥρες, γιὰ νὰ ξεσκί-σσουν μαζί του, γιὰ νὰ διασκεδάσουν. Μὰ ἂν τύχει σὲ καμμιά ἀπ' αὐ-

τὲς τους τὶς διασκεδάσεις νὰ προσκαλέσουν ὡς σύντροφο κάποιον, ποὺ αὐτὸς ζῆ πραγματικὰ τὴν ὁμορφιὰ, παίρνουν ἀπάντησις ὅμοια μὲ κείνην, ποὺ ἔδωσε κάποτε ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ, καὶ μένουν ἐκπληκτοὶ, κ' ἀποροῦν, κ' ἴσως κάποια διαίσθησις τοὺς κάμνει ν' ἀνατριχιάσουν—μὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι στὸ τέλος νὰ ξεσπάσουν σὲ γέλοια. Μὲ τ' ἀκόλουθα φιλόφρονα λόγια, ποὺ πίσω ἀπ' τὸ ἀξιαγάπητο χαμόγελο τῆς κοινωνικῆς καὶ φιλικῆς χάριτος τους κρύβουν ὅλο τὸ σκοτάδι τῆς τραγικῆς μοίρας τοῦ καλλιτέχνου, ἀρνήθηκε ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ τὴν πρόσκλησις σὲ διασκέδασι φίλων του, ποὺ ἤθελαν νὰ τὸν ἀποσπάσουν γιὰ μερικὲς ὥρες ἀπὸ τὴν πίεσι τῆς μοναχικῆς βαρυθυμίας του: «Ὅταν βλέπω» τοὺς εἶπε «κάποιον προικισμένο μὲ τέχνη ἢ μὲ δῶρον πνευματικόν, κάποιον ποὺ μπορεῖ νὰ κάμῃ ἢ νὰ πῆ κάτι καλύτερον ἀπ' τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀναγκάζομαι νὰ τὸν ἐρωτευθῶ καὶ δίνομαι τόσο πλήρως σ' αὐτόν, ὥστε δὲν ἀνήκω πιά στὸν ἑαυτὸ μου. Ὅλοι σας εἶσθε τόσο γεμάτοι χαρίσματα, ὥστε ἂν δεχόμενοι τὴν πρόσκλησί σας, θᾶχανα τὴν ἐλευθερίαν μου· καθέννας ἀπὸ σᾶς θᾶκλεβε κ' ἀπὸ ἓνα κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μου. Κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ χορευτὴς ἢ ὁ αὐλητῆς, ἂν ἦταν ἐξαιρετικοὶ στὴν τέχνη τους, θὰ μπορούσαν νὰ μὲ κάμουν ὅ,τι θέλουν. Ἡ συντροφιά σας ἀντὶ νὰ μὲ ξεκουράσῃ, νὰ μὲ δυναμώσῃ, νὰ μὲ γαληνέψῃ, θὰ μοῦ ξέσχιζε τὴν ψυχὴ καὶ θὰ μοῦ τὴν πετοῦσε στοὺς ἀνέμους μὲ τρόπο, ποὺ καὶ γιὰ μέρες ἔπειτα δὲν θᾶξερα σὲ ποιὸν κόσμον μέσα κινεῖμαι.»⁴⁾

Αὐτὸ ὅμως τὸ κουρέλιασμα καὶ τὸ πέταγμα τῆς ψυχῆς στοὺς ἀνέμους δὲν εἶναι παρὰ εἰκόνα, ποὺ θέλει νὰ δείξῃ τὴ θανάσιμη ἀνησυχία τῆς ἐρωτευμένης ὑπάρξεως. Ἐνας τέτοιος ἔρως δὲν σκορπίζει, μὰ κάμνει τοῦναντίον πλοῦ πυκνὸ καὶ συγκεντρωμένο παρὰ ποτὲ ὅποιον κατέχει,—δὲν σώζει ἀπ' τὴν πραγματικότητα, μὰ ἐπιβάλλεται μ' ὅλο τὸ βάρος καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς πραγματικότητος,—δὲν προσφέρει καθάριον αἰθέρα, μὰ τὴν πλοῦ πυρωμένη καὶ θυελλώδη ἀτμόσφαιρα.

Ἐμοὶ δ' ἔρως οὐδεμίαν κατάκοιτος ὦραν,
στενάζει ὁ ἀρχαῖος ΙΒΥΚΟΣ,

4) Donato Giannotti, Dialogi, 1545 (Romain Rolland, Vie de Michel-Ange, onzième édition, σελ. 106-7).

ἄθ' ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
 θρηϊκίος βορέας, αἰσ-
 σων παρὰ Κύπριδος ἄζαλέαις μανίαισιν
 ἔρμενός ἀθαμβῆς ἔγκρατέως
 παιδόθεν φυλάσσει
 ἄμετέρας φρένας.⁵⁾

Τέτοιες μόνο φύσεις ἐρωτικές σὰν τοῦ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΥ καὶ τοῦ ΙΒΥΚΟΥ, ποὺ ζοῦν τὸ πάθος γιὰ τὸ κάλλος σὰν τὴν πιὸ αἰσθητὴ πραγματικότητα, τὴν πιὸ ἀκαμπτη μοῖρα καὶ τὸν πιὸ ἀμείλικτο νόμο, εἶναι καμωμένες νὰ φιλοσοφήσουν γνήσια γιὰ τὴν ὠμορφιᾶ. Γιὰ νὰ φιλοσοφήση κανεὶς ἀληθινὰ πρέπει ἡ φιλοσοφία του νὰ πηγάζη ἀπ' τὸν βαθύτερο πόνο τῆς υπέρξεώς του, ἀπ' τὴ θερμότερη πηγὴ αἵματος τῆς πραγματικότητός του, ἀπ' τὸν ὕστατο τρόμο μπρὸς στὸ μεγαλύτερο κίνδυνο τῆς υποστάσεώς του. Σὲ ὅποιον φιλοσοφεῖ γιὰ τὴν ὠμορφιᾶ, πρέπει τὸ κάλλος νὰ παρουσιάζεται μὲ πραγματικότητα ἀνάλογη πρὸς τοῦ θανάτου. Ἡ πραγματικότης τοῦ θανάτου γιὰ τὴν ζωὴ μας δὲν εἶναι τόσο ξένη ἀπ' τὴν πραγματικότητα τῆς ὠμορφιᾶς, ὅσο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ νομίση.

.. Ἐνα φιλὶ θὰ μὲ σκότωνε

Ἄν τὸ κάλλος δὲν ἦταν ὁ θάνατος...

βάζει στὰ χεῖλη τῆς Ἡρωδιάδος τοῦ ὁ Μ α λ λ α ρ μ έ,⁶⁾ συνταυτίζοντας τὸ θάνατο μὲ τὴν ὠμορφιᾶ σὲ μιὰ σχέση, ποὺ δὲν ἐγγίζει παρὰ μόλις τὴ δική μας συσχέτιση, μὰ ποὺ δειχνεὶ τὴ βαθειὰ συγγένεια τῶν δυὸ μοιραίων νόμων τῆς ζωῆς μας. Τὸ κάλλος πλήττει ὠρισμένους ἀνθρώπους μὲ τὸ σκληρὸ κι' ἀμείλικτο κίνημα τοῦ θανάτου. «Θάνατος εἶσαι;» ρωτᾷ ὁ ποιητὴς τὸ σεισμό, ποὺ τὸν ἀναταράζει μπρὸς στὴ θεὰ τοῦ κάλλους. Δὲν εἶναι ὁ θάνατος, μὰ ὁ ἔρως, τὸ θανάσιμο πάθος.

5) «Γιὰ μένα καμμιάν ἐποχὴ δὲν κοιμᾶται ὁ ἔρως, μὰ σὰν Βορρηᾶς θρακικός, ποὺ τὸν φλέγει ἀστραπή, ξαπολυμένος ἀπ' τὴν Ἀφροδίτη, μὲ ὀλέθρια μανία, φρικτὸς κι' ἄφοβος, κρατᾷ ἀπ' τὰ παιδικὰ μου χρόνια γερὰ τὴν ψυχὴ μου».

6) Stéphane Mallarmé, Poésies (édition de la Nouvelle Revue Française), 46 édition, σελ. 56.

ἽΟποιος εἶδε ζωντανὸ τὸ Κάλλος,
 Δόθηκε στὸ θάνατο γιὰ κτῆμα.

Ἄξιος γιὰ νὰ ζήσει δειχθῆκε ἄλλος,
 Κι' ὅμως τρέμει τὸ ἀνοιγμένο μνήμα.

ἽΟποιος εἶδε ζωντανὸ τὸ Κάλλος.

Πάντα θὰ σπαράζει ἀπὸ τὸν πόνο.

Νὰ χαρῆ στὸ πάθος του ἕνα τέλος,

ἽΟσο ζῆ, προσμένει ἀνόητος μόνο.

ἽΟποιον βρῆκε τοῦ Ὁμορφου τὸ βέλος,

Πάντα θὰ σπαράζει ἀπὸ τὸν πόνο.

ἽΑχ, νὰ ξεραθῆ ποθεῖ σὰν βρούση,

Νὰ τὸν ἔπνιγε τοῦ ἀγέρα ὁ σάλος,

Θάνατο ἀπὸ τάνθη νὰ ρουφήσει,

ἽΟποιος εἶδε ζωντανὸ τὸ Κάλλος,

ἽΑχ, νὰ ξεραθῆ ποθεῖ σὰν βρούση!

ἽΟ ΠΛΑΤΕΝ, στὸν ὅποιον ὀφείλομε τοὺς ματωμένους αὐτοὺς λυγμούς, μᾶς ἄφησε, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀηγοὺς στίχους του, ποὺ συγκρατοῦν μέσ' στὴν σκληρὴ τους κι' αὐστηρὴ μορφὴ τὸ πιὸ ἄγριο κι' ἀτίθασσο ἐρωτικὸ πάθος, καὶ τὸ «ἽΗμερολόγιό» του, ὅπου μπορούμε νὰ παρακολουθήσωμε μὲ φρίκη, θαυμασμὸ κι' ὀδυνηρὸ οἶκτο τὴ μοῖρα ἑνὸς ἀνθρώπου, ποὺ εἶδε ζωντανὸ τὸ κάλλος. «Φύση καὶ τέχνη δὲν φθάνουν γιὰ νὰ γεμίσουν τὴν καρδιά». ⁷⁾ σημειώνει στὰ τριάντα του χρόνια. Αὐτὸ ποὺ ζητεῖ εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς ἀπόλυτης ὠμορφιᾶς μέσ' στὸ πρόσωπο τοῦ Φίλου μὲ τὴ ζωντανὴ σάρκα καὶ τὴ θερμὴ ψυχὴ. Σὰν τὸν ΙΒΥΚΟ κι' αὐτὸν ἀπ' τὰ πιὸ τρυφερά του χρόνια τὸ πάθος γιὰ τὸν ὠμορφο φίλο δὲν τὸν ἀφήνει οὔτε στιγμὴ ἴσουχο. Σὲ κάθε ὠραῖο νέο, ποὺ συναντᾷ, νομίζει πὼς βρῖσκει τὴν ἐνσάρκωση τῆς ἽΙδέας—μὲ ἀπόγνωση ὅμως ἀναγκάζεται ν' ἀναγνωρίση, πὼς ἡ ζωὴ του δὲν εἶναι παρὰ «μιὰ αἰωνία σειρὰ ἐλπίδων, ποὺ δια-

7) Gesammelte Werke des Grafen August von Platen, Stuttgart und Tübingen (Cotta), Erster Band, 1853, σελ. 119—120.

8) August Graf von Platen, Tagebücher herausg. von Ulrich Petzet (Reclam) Leipzig, σελ. 246.

ψεύδονται, καὶ προσπαθειῶν, ποῦ διαρκῶς ἀποτυγχάνουν».⁹⁾ «... τὸ δὲ ποριζόμενον αἰεὶ ὑπεκρεῖ»,¹⁰⁾ καθὼς λέγει ὁ ΠΛΑΤΩΝ, ἢ «ὅ,τι ἀποκτᾷ τοῦ φεύγει διαρκῶς μέσ' ἀπ' τὰ δάκτυλα», καθὼς τὸ μεταφράζει ὁ Συκουτρῆς. Μαύρη ἀπόγνωση τὸν κυριεύει συχνά, μὰ σὰν γνήσιος φιλόσοφος δὲν παραιτεῖται ἀπ' τὸ κυνῆγι τῆς ἐνσαρκωμένης ιδέας, — δὲν καταφεύγει οὔτε στὴ νεκρὴ ὑποταγὴ οὔτε στὸ ἀπατηλὸ ὄνειρο.

Ὁ ἄνθρωπος ἄς ἐρευνᾷ τὸ αἴνιγμα!¹¹⁾

φρονάζει προτρεπτικῶς στὸν ἑαυτό του — ἄς μὴν ἀναπαυθῆ ὡς στὸ θάνατο, ἔστω κι' ἂν ἡ ἀκατάπαυστη ἐρευνα τὸν ἀπειλεῖ μὲ θάνατο! Ἄς ρίξῃ τὸν ἑαυτό του στὸ μεγαλύτερο κίνδυνο, ἀφοῦ δὲν ζοῦμε παρὰ γιὰ νὰ τολμοῦμε. «Τί μπορεί νὰ μᾶς συμβῆ ἐπὶ τέλους; Νὰ πεθάνω- με. Πόσο λίγο εἶναι ὅμως ὁ θάνατος!»¹²⁾ Πόσο λίγο εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ψυχοφυσικῆς μας ζωῆς μπρὸς στὴ «διατήρηση ὁλόκληρου τοῦ εἶναι μας!»¹³⁾ Πολλὲς φορὲς χίριον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ διακινδυνεύσωμε ἐκεῖνο, ποῦ συνήθως ὀνομάζομε ζωὴ μας. — «Μιὰ ὁδοιπορία χωρὶς ἀνάπαυση θᾶταν ὁ ἀληθινὸς προορισμὸς τῆς ζωῆς μου, κι' ἀκατάπαυστα τὴν ποιῶ, ἀκόμη καὶ τὸν χειμῶνα»,¹⁴⁾ σημειώνει κάποιον ἄλλοῦ. Ἡ ἀνησυχία τῆς ἀναζητήσεώς του εἶναι τόση, ὥστε δὲν ὀφεί μόνον τὸ πνεῦμα του καὶ τὴν ψυχὴ του σὲ ἀτέλειωτες ὁδοιπορίες, μὰ σπρώχνει σὲ τέτοιες καὶ τὰ πόδια του, ποῦ ἐλπίζουν, ἴσως στὸ γεωγραφικὸ χῶρο, ναῦρουν τὴ λύση τοῦ σκληροῦ αἰνίγματος.

Κι' ἂν πεθαίνω, γιὰ τὴν Ὄμορφιά πεθαίνω...

λέγει¹⁵⁾ περήφανος ὁ ποιητὴς μέσ' στὴν ἀθλιότητα τῆς νεότητος του, ποῦ κάψαν τὰ λιοπύρια κ' οἱ παγωνιῆς τῶν ἀκάματων δρόμων του. Πέθανε σὲ ἡλικία τριανταεπνέα ἔτων, ὄχι ὅπως εἶχε ὄνειρευθῆ σ' ἓν' ἀπ' τὰ ὠραιότερα σὸννέτα του: σὰν τὸν Πίνδαρο, μέσ' στὸ θέατρο καὶ στὰ τραγούδια, μὲ τὸ μάγουλο ἀκουμπισμένον πᾶνω στ' ὄμορφο γόνατο τοῦ ἀγαπημέ-

9) Platen, Tagebücher, σελ. 78.

10) Συμπόσιον 208 e.

11) Platen, Gesammelte Werke, τόμος δεύτερος, 1853, σ. 166.

12) Platen, Tagebücher, σελ. 81.

13) Platen, Tagebücher, σελ. 119.

14) Platen, Tagebücher, σελ. 201.

15) Platen, Gesammelte Werke, τόμος δεύτερος, σελ. 119.

νου,¹⁶⁾ μὰ μοναχὸς καὶ ξεσχισμένος ἀπ' τὰ βέλη τοῦ Ὄραίου, κομματιασμένος ἀπ' τὸ κτύπημά του πᾶνω στὸ σκόπελο τοῦ λόγου. — «Σκόπελο τῆς λογικῆς»¹⁷⁾ εἶχε ὀνομάσει κάποτε ὁ ΠΛΑΤΕΝ τὴν ὄμορφιά. — Τόσο ἡ καφτερὴ λάμψη τῆς γοητείας της, ὅσο καὶ τὸ παγερὸ σκοτάδι τοῦ μυστηρίου της μποροῦν ὅσο λίγες ἄλλες δυνάμεις νὰ θρυμματίσουν τὴ λογικὴ μας. Καὶ σὰν λίγες ὅμως ἄλλες δυνάμεις μποροῦν νὰ θέσουν σὲ κίνηση τὸ ματωμένο μας λόγο, ποῦ πληγωμένος βρίσκει τὸν ἑαυτό του κι' ἀποκτᾷ ὀξύτητα κι' ὀρμή, ποῦ κάποτε τοῦ δίνουν ἱκανότητες ὑπερβατικῆς. Τότε ὁ ἐκλεκτὸς ἀκούει τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Τότε «κατόψεταί τι θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν, τοῦτο ἐκεῖνο, οὐ δὴ ἔνεκεν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν».¹⁸⁾ Τὴν κάτοψη ὅμως αὐτῆ, ποῦ μᾶς ἀποζημιώνει τόσο πλούσια γιὰ τὸ προηγούμενο μαρτύριο, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ἐκβιάσωμε. Μπορεῖ καὶ νὰ πεθάνωμε χωρὶς νὰ μᾶς δοθῆ. Ἀσφαλῶς θὰ πεθάνωμε χωρὶς νὰ μᾶς δοθῆ. Ἡ Διοτίμα ἀμφέβαλε ἂν κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ Σωκράτης θὰ γινόταν ἀπ' τοὺς ἐκλεκτούς. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τὸ κάλλος μένει ἄλυτο αἴνιγμα. Τὸ κάλλος εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ ὄρια, ὅπου προσκρούουν οἱ ἀνθρώπινες δυνα-τότητές μας μὲ τὸν τραγικώτερο τρόπο. Πίσω ἀπ' τὸ κάλλος ὑψώνεται ὁ Θεὸς ἢ χάσκει τὸ μηδὲν - τὸ τίποτα. Τὴ φιλοσοφικὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου μπρὸς σ' αὐτὴ τὴν ἀλήθεια τὴν εἶδαμε οἰκτρὴ καὶ μεγαλειώδη συγχρόνως στὸ πρόσωπο τοῦ ΠΛΑΤΕΝ. Μᾶς τὴν διδάσκει κι' ὁ ΝΤΟΣΤΟΓΕΦΣΚΙ ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ἐπίσης οἰκτροῦ καὶ μεγαλειώδους — μὰ γιὰ ἄλλους λόγους — Δημήτρη Καρμαζώφ, στὸ μυθιστόρημα, ποῦ ἀποτελεῖ ἓν' ἀπ' τὰ ἐλάχιστα μεγάλα φιλοσοφικὰ δημιουργήματα, ποῦ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἐγέλου ἔχει νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ὁ περασμένος αἰὼν. «Τὸ κάλλος εἶναι κάτι τὸ τρομερὸ καὶ τὸ φρικτό!» λέγει ὁ ἀθλιὸς νέος, ποῦ δέρνουν συγχρόνως οἱ πιὸ ταπεινὲς φιλήδονες ὀρέξεις, μὰ καὶ οἱ πιὸ καθαροὶ ἐρωτικοὶ πόθοι, — ὁ νέος, ποῦ, κατὰ τὴ δικὴ του ἔκφραση, κλείνει μέσα του συγχρόνως «τὸ ἰδεῶδες τῆς Παναγιᾶς», μὰ καὶ «τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναίκας τῶν Σοδόμων»: «Ἡ ὄμορφιά εἶναι κάτι τὸ τρομερὸ καὶ τὸ φρικτό! Τρομερὸ

16) Platen, Gesammelte Werke, τόμος δεύτερος, σελ. 71.

17) Platen, Tagebücher, σελ. 146.

18) Συμπόσιον, 210 e.

γιατί είναι κάτι τὸ ἀκαθόριστο. Κανείς δὲν μπορεί νὰ τὴν ὀρίση, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἔδωσε μόνο αἰνίγματα. Ἐδῶ πλησιάζουν ἀναμεταξύ τους οἱ ὄχθες, ἔδῶ ζοῦν μαζί ὅλες οἱ ἀντιφάσεις συγχρόνως. Ξέρεις, φίλε, εἶμαι πολὺ ἀμόρφωτος, μὰ σκέφθηκα πολὺ γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα. Ὑπάρχουν τόσο τρομερὰ πολλὰ μυστήρια! Πάρα πολλὰ αἰνίγματα πιέζουν τὸν ἄνθρωπο στὴ γῆ. Καὶ πρέπει νὰ τὰ λύση κανείς, ὅσο μπορεί πιὸ καλά, καὶ ν'ἀβγη στεγνὸς ἀπ' τὸ νερό». ¹⁹⁾

Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ μεγάλη ἐπιταγή — ἡ ἐπιταγή, ποὺ μᾶς δίνει καὶ ὁ ΠΛΑΤΩΝ. Μαρτύρησε κ' αὐτὸς ὅπως λίγοι ἀπ' τὸ κάλλος. Δὲν ἀφησε ὅμως τίς πληγές του νὰ τὸν ρίξουν καταγῆς καὶ νὰ τὸν μεταβάλλουν σ' ἓνα κονβάρι αἵματος, λυγμῶν, σπασμῶν καὶ στεναγμῶν, ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει ἀπ' τὸν καιρὸ ποὺ ἔδυσε τὸ καθάριο ἑλληνικὸ πνεῦμα. Σὰν ὁ μεγαλύτερος Ἕλληνας, ποὺ εἶναι, διατήρησε τὸ θεῖο καὶ γεμᾶτο ἀξιοπρέπεια μεγαλεῖο τῆς στάσεώς του, χωρὶς νὰ κλείσῃ τὰ μάτια του μπρὸς στὸ τραγικὸ—ὅπως κ' ἓνας ΓΚΑΪΤΕ ἀκόμη ἀναγκάσθηκε νὰ τὸ κάμῃ γιὰ φυλάξῃ τὸ ὀλύμπιο ὕψος του. «Δὲν ὑποφέρω τὸ τραγικὸ», ὁμολόγησε κάποτε ὁ Ζεὺς-τῆς Βαϊμάρης. Καὶ γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀταραξία τῆς θείας μορφῆς του πᾶλλες φορὲς ἀναγκάσθηκε ν' ἀποστρέψῃ τὸ βλέμμα, ν' ἀλλάξῃ δρόμο, νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, μὲ κίνημα μεγαλειῶδες — ποὺ ἐπρόδιδε ὅμως τὴ βαθύτερη ἀδυναμία του. Γι' αὐτὸ ἠθέλε, ἰδίως στὰ τελευταῖα του χρόνια, ν' ἀγνοῖ τὸν φρικτὸ χαρακτηριστῆρα τῆς ὀμορφιάς, ποὺ μπορούσε ν'ἀχῆ τόσο καταστρεπτικὲς γιὰ τὴ γαλήνη τῆς μορφῆς συνέπειες. Ἡ θεληματικὴ του ὅμως αὐτὴ ἀγνοία περιοριζόταν μόνο στὴ θεωρία, ποὺ ἐδίδασκε, γιατί βλέπομε τὴ ζωὴ του σὰν διαρκῆ καὶ σκληρὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν ὀμορφιὰ — ποὺ σημαία του συναγοῦμε παντοῦ στὸ ἔργο του.

Zu fürchten ist das Schöne,

μᾶς λέγει ἡ Πριγκίπισσα τοῦ «Γάσσου» του.

Zu fürchten ist das Schöne, das Fürtreffliche,,

Wie eine Flamme, die so herrlich nützt,

So lange sie auf deinem Herde brennt,

19) F. M. Dostojewski, Die Brüder Karamasoff. München (Piper), τόμος πρῶτος 1922, σελ. 206 - 207.

So lange sie von einer Fackel leuchtet,
Wie hold! Wer mag, wer kann sie da entbehren?
Und frisst sie ungehütet um sich her,
Wie elend kann sie machen! ²⁰⁾.

Τὸ κάλλος φαίνεται ἔδῶ σὰν νὰ ἐκτιμᾶται ὀφελιμιστικά, κοινωνικά, σχεδὸν αὐλικά. Στὸν ΓΚΑΪΤΕ ὅμως ἡ κοινωνικὴ, λογικὴ καὶ τυπικὴ φράση — ὁ κλασικισμὸς καὶ ὁ «αὐλισμὸς» του — χρησιμεύουν συχνὰ ὡς προσωπεῖα καὶ ἀποσιωπητικά, ποὺ κρύβουν ἑσωτερικὲς συσπάσεις καὶ πληγές. Ὅπως ὁ μικρὸς Γκαϊτε δὲν ἔχυσε οὔτε δάκρυ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του — ὅπως ὁ γέρος Γκαϊτε ἔκρυψε πίσω ἀπ' τὴ σιωπὴ του τὸ συγκλονισμό του γιὰ τὸ θάνατο τοῦ γιου του — ἔτσι κ' ἓνας ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους «ἔρωτικούς», ποὺ ἐγνώρισε ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος, προτιμοῦσε νὰ μὴ μιᾶ γιὰ τὸν τρομερὸ χαρακτηριστῆρα τοῦ κάλλους. Κι' ὅταν μιὰ φορὰ μίλησε γι' αὐτὸν—στοὺς στίχους τοῦ «Γάσσου», ποὺ ἀκούσαμε πρὸ ὀλίγου, — καὶ σήκωσε μὲ προφύλαξη τὸ προσωπεῖο, βιάστηκε νὰ τὸ ξανακατεβάσῃ, προσφέροντας μέσ' στὴ σύγχυσή του τὰ προδοτικὰ λόγια:

Lass mich nun.

Ich bin geschwätzig und verbärge besser

Auch selbst vor dir, wie schwach ich bin und krank. ²¹⁾

Ἀδύνατοι κ' ἀρρωστοὶ εἴμαστε ὅλοι—ἀκόμη κ' οἱ πιὸ μεγάλοι, κ' οἱ πιὸ ὑγιεῖς, κ' οἱ πιὸ δυνατοὶ—ἀπ' τὸν καιρὸ ποὺ ἡ παρακμὴ στρέβλωσε τίς καθάρεις ἑλληνικὲς καμπύλες τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων. Γιὰ νὰ κρατήσωμε τίς καθάρεις αὐτὲς καμπύλες στὴ μορφὴ μας, παίρνομε προφυλάξεις καὶ κάμνομε προσπάθειες, ποὺ σημαίνουν γιὰ τὸ πρόσωπό μας τὴ χειρότερη παραμόρφωση ἀπ' τίς βαθύτερες ρυτίδες. Κάθε ἄνθρωπος φέρει τὴν ὄψη τῶν δυνατοτήτων του. Ἐνας ἀπ' τοὺς ἡρωϊσμοὺς τῶν χρόνων μας ἔγκειται στὴν προσπάθεια, νὰ

20) «Πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς τὸ ὄραιο . . , σὰν μιὰ φλόγα ποὺ εἶναι τόσο λαμπρὰ ὀφελιμὴ, ὅσο καλεῖ μέσα στὸ τζάκι σου, ὅσο λάμπει στὴ λαμπάδα. Τί καλὴ τότε! Γιὰ ποιὸν δὲν εἶναι ἀπαραίτητη; Μὰ ὅταν καταβροχθίζει ἀχαλίνωτη γύρω της, πόση ἀθλιότητα μπορεί νὰ προκαλέσῃ!».

Goethe, Torquato Tasso, πρῶξις τρίτη, σκηνὴ δευτέρα.

21) «Ἀφῆσέ με τώρα. Μ' ἔπιασε φλυαρία καὶ θὰ προτιμοῦσα νὰ κρύψω ἀκόμη κ' ἀπὸ σένα πόση εἶναι ἡ ἀδυναμία μου, ἡ ἀρρώστεια μου».

ἐξαλείψωμε ἀπ' τὴν ὄψη μας κάθε σημεῖο τῆς παρομοιωτικῆς μοίρας, πὸ τοῦλάχιστον δυναμικὰ μᾶς βαρβαίνει ὄλους. Ἐνας τέτοιος ἥρωας ὑπῆρξε ὁ ΓΚΑΙΤΕ—καὶ πὸ κονιά μας ἕνας ΓΚΕΟΡΓΚΕ. Ὁ ΓΚΕΟΡΓΚΕ δὲν ἀποστρέφει τὸ πρόσωπο ἀπ' τὸ σκληρὸ νόμο τῆς ὁμορφιάς, μὰ οὔτε καὶ ζητᾷ νὰ πολεμήσῃ μὲ τὴν ἀνάγκη του. Γιὰ νὰ διατηρήσῃ ὁ ποιητὴς τὴν ἡγεμονικὴν στάση του, ὑποτάσσεται στὸ νόμο τῆς μοίρας, σὰν νὰ τὸν ἐπέβαλε αὐτὸς ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸ του καὶ στὸν κόσμον. Στὰ «Ποιμενικά» τοῦ ΓΚΕΟΡΓΚΕ βρῶσκουμε τὴν πῶ καθαρή ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ ἡρωϊσμοῦ: Μόνο δυὸ νέους ἀπ' τοὺς πολλοὺς δὲν ἔκριναν οἱ ἱερεῖς ἀρκυτὰ ὄραλους γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν στὸ ναό. Μόνο δυὸ νέων ἔκριναν τὴ μορφὴ βέβηλη. Κι' αὐτοὶ, ἀντὶ νὰ ἐπανωστιατίσουν ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, πὸ τοὺς κατεδίκασαν,—ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ των, πὸ κλίθηκε κατώτερος ἀπ' τοὺς ἄλλους,—ἐναντίον τῆς δυνάμεως, πὸ τοὺς ἔπλευσε τέτοιους,— ἀντὶ νὰ κηρύξουν τὰ δικαιώματα τῆς ἐξωτερικῆς ἀσχήμιας, πὸ κλείνει ἐσωτερικὰς ὁμορφιάς,—χωρὶς νὰ ταράξουν οὔτε τὴ γιορτὴ τῶν ἄλλων οὔτε καὶ τὴ δική τους μορφὴ, πὸ, ἂν δὲν πτολιζέται ἀπ' τὸ γιορτινὸ στεφάνι πιά, φέρει τὸ μεγαλεῖο τῆς τραγικῆς βουλήσεως,—χωρὶς γοερὰ παρῖκανο κι' ἀσεβεῖς χειρονομίες, φεύγουν ἀπαράτητοι ἀπ' τ' ἄδειο μονοπάτι, γιὰ νὰ χιθοῦν μὲ τὴ θέλησή τους στὸ δάσος τῆς μαύρης μοίρας.²⁹⁾ Ἔτσι κι' ὁ τρανὸς νικητὴς, πὸ κλεψιέρωσε ἀπ' τὰ φρόβητρα τῶν δρόμων, ἀπ' τοὺς γίγαντες καὶ τοὺς δράκους, τὸ λαὸ, σὶν ἔχισε τὴν ὁμορφιά του παλεύοντας μὲ τὸ φτερωτὸ φεῖδι, ἔκλεισε τὸν ἑαυτὸ του στὴ μοναξιά, μακριὰ ἀπ' τὶς ἔγκυες μητέρες, πὸ πωλοῦν νὰ γεννήσουν ὄραττα παιδιὰ, κι' ἀπ' τοὺς «εὐνοουμένους φίλους τῶν θεῶν», τοὺς μελλοντικὸς ἥρωας.³⁰⁾ Οἱ τελευταῖες αὐτὲς λέξεις μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν κατ' ἐξοχὴν παιδιαγωγικὴ διάθεση τοῦ ΓΚΕΟΡΓΚΕ, πὸ θυμίζει τίσεις τῆς πλατωνικῆς ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ. Στους νέους δὲν πρέπει νὰ τὰ δείχνωμε ὅλα! Πρέπει πολλὰ νὰ κρύβωμε ἀπ' τοὺς νέους! Κ' εἶναι, γιὰ νὰ μορφώσωμε θεῖους νέους, ἀναγκαῖος ὁ ἡρωϊσμός, πὸ δὲν ὀ ἀφήσῃ τὴ μορφὴ μας νὰ ἐκφραζῆ παρὰ τὴ θεὰ δύναμη καὶ

29) Stefan George, Die Bücher der Hirten und Preisgedichte der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten, endgültige Fassung, Berlin, σελ. 29.

30) Stefan George, Die Bücher κλπ., σελ. 30.

ὕγεια. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ ΓΚΑΙΤΕ ἀποσιώπησε ἀπ' τοὺς νέους τὴν τρομερὴ φύση τῆς ὁμορφιάς—γι' αὐτὸ κι' ὁ ΓΚΕΟΡΓΚΕ τοὺς τὴν ἀποκαλύπτει μὲν, μὰ μὲ κίνημα θεῖο σὰν τὴ σιωπὴ τοῦ Ὀλυμπίου, ἀφοῦ κι' αὐτὸ δὲν τρέμει οὔτε ἀπελπίζεται ἀνθρώπινα, μὰ ἐπιτάσσει μὲ τρόπο, πὸ στὸν ὕψιστο μόνο ἀρμόζει. Τέτοιοι ὅμως ἥρωες παιδαγωγοὶ εἶναι σπάνιοι. Οἱ ἀνθρώποι τῆς ἐποχῆς μας προτιμοῦν νὰ ὀνομάζουν ἡρωϊκὸ ὄχι ὅ,τι διατηρεῖ τὴ θεϊκὴ ἀκεραιότητα τῆς μορφῆς, μὰ ὅ,τι τὴν ταράζει καὶ τὴν ἀυλακώνει,— ὄχι ὅ,τι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περπατοῦμε καὶ νὰ χειρονομοῦμε σὰν ἡγεμόνες καὶ ἡμίθεοι μέσα στὸν κόσμον, πὸ ἐμεῖς κυβερνοῦμε, μὰ ὅ,τι μᾶς κουρελιάζει, μᾶς πετᾷ κάτω καὶ μᾶς κουβαριάζει ζητιάνους στὴν ἄκρη τῶν δρόμων. Ζητοῦμε νὰ ἐρεθίσωμε—ἔστω καὶ μὲ μέσα, πὸ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὸ πνεῦμα,—τὰ πάθη μας, νὰ τὰ φουντώσωμε καὶ νὰ τὰ γιγαντώσωμε μὲ τρόπο, πὸ νὰ σπάσουν τὴ μορφὴ τοῦ σώματός μας—ἢ ζητοῦμε νὰ καταπνίξωμε τὰ πάθη μας μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου τόσο ἀπάνθρωπα, ὥστε νὰ μεταβάλλωμε τὴν ἀνθρώπινη μορφὴ μας σὲ γεωμετρικὸ σχῆμα, πὸ λάμπει σὰν ἀτσάλι κ' εἶναι ἀρηρημένο κ' ἰλιγγιώδες σὰν ἀστρονομικὸς ὑπολογισμός. Ἡ μοντέρνα πλαστικὴ τέχνη εἰκονογραφεῖ μὲ συνταρακτικὰ παραδείγματα τὶς παρατηρήσεις αὐτές. Ἐν ἡ γνήσια ὁμορφιά εἶναι φρικτὴ, σκληρὴ, ἀπάνθρωπη κ' αἰνιγματικὴ, γιὰ τὴν τάχα δὲν θὰ βρῖσκεται ἡ οὐσία της στὴν καθαρὴ φρίκη, στὴν ἀγνή σκληρότητα, στὴ διάλυση κάθε ἀνθρώπινης πραγματικότητας, στὸ ἄλυτο αἰνίγμα; μᾶς ρωτᾷ πολλὰς φορὰς αὐτὴ ἡ τέχνη.—Μιὰ ἀπ' τὶς προσωπικότητες τοῦ περασμένου αἰῶνος, πὸ, χωρὶς νὰ προβλέπουν αὐτὴ τὴ διάλυση, ὤθησαν μὲ τὸ «νέο ρίγος», πὸ προκαλέσαν, σ' αὐτὸν τὸ συνταρακτικὸ μεταφυσικισμὸ τῆς τέχνης, εἶναι ὁ ΜΠΩΝ-ΤΕΛΑΙΡ—ὁ πρῶτος voyant, ἕνας Θεός, καθὼς τὸν χαρακτηρίζει ὁ Rimbaud. Ὁ Μπωντελαίρ, πὸ τὸν πληγώνει τὸ βλέμμα τῆς ὁμορφιάς, ρίχνεται μέσα στὴ φωτιά του γεμάτος ἡδονὴ ἀπ' τὸ μαρτύριο, πὸ τὸ θέλει διαρκῶς καὶ πὸ σπαρακτικὸ καὶ πὸ σαρκοβόρο. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτείνῃ προκαλεῖ καὶ τὶς φλόγες τῆς κολάσεως ἀκόμη. Ἡ χαρακτηριστικὴ του σελίδα, πὸ ἀρχίζει μὲ τὴ φράση: «Βοῆκα τὸν ὄρισμὸ τῆς Ὀμορφιάς, τῆς δικῆς μου Ὀμορφιάς..» τελειώνει μὲ τὸ συμπέρασμα, πὸς «ὁ τελειότερος τύπος ἀνδρικῆς καλλονῆς εἶναι ὁ Σατα-

νάς». Στην ὁμορφιά, πού τόν συνταράσσει—καί γιά νά τοῦ κάμῃ αὐτή ἐντελῶς τὸ σῶμα, πού διψᾷ γιά τὴν ἡδονή τοῦ μαρτυρίου,—βλέπει ὁ Μπωντελαίρ, μιὰ γλῶσσα τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως.

Ὁ ΠΛΑΤΩΝ ἔβλεπε στὴν ὁμορφιά, πού τόν συγκλόνιζε, μιὰν ἀνάμνηση τοῦ ὑπερουρανοῦ τόπου. Ὁ ΠΛΑΤΩΝ δὲν ἀπέστρεφε τὸ βλέμμα ἀπὸ τὸν τρομερὸ χαρακτῆρα τοῦ ὄραίου. Δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ τυφλωθῇ καὶ νὰ σιωπήσῃ γιά νὰ διατηρήσῃ τὴ θεία μορφή του. Παραδίδεται ἡρωϊκᾶ στὴ θέα τῆς πραγματικῆς ὁμορφιάς—παραδίδει τὸ σῶμα στὴ «φρίκη», στὸν «ἰδρωτα» καὶ στὴν «ἀήθῃ θερμότητα»,²⁴⁾ πού τὸν καταλαμβάνουν μπροστά της—καὶ ἡ ψυχὴ του «ζεῖ τε καὶ ἀγανακτεῖ καὶ γαργαλλίζεται» καὶ «πᾶσα κεντουμένη κύκλω οἰστρῶ καὶ ὀδυνᾶται» καὶ «ἀδημονεῖ τῇ ἀτοπίᾳ τοῦ πάθους» καὶ «ἀποροῦσα λυττᾶ» καὶ «ἐμμανῆς οὔσα οὔτε νυκτὸς δύναται καθεύδειν οὔτε μεθ' ἡμέραν οὔ ἂν ἢ μένειν, θεῖ δὲ ποθοῦσα ὅποι ἂν οἴηται ὄψεσθαι τὸν ἔχοντα τὸ κάλλος».²⁵⁾ Ἄν ὅμως ὁ ΠΛΑΤΩΝ ἀφοβὸς ἀντιμετωπίζει τὴ θεά, πού τὸν τρελλάνει, δὲν βρίσκει στὴν ἡδονὴ τῆς τρέλλας τὸ τέλος καὶ τὸ σκοπὸ τῆς θέας. Δὲν ζητᾷ νὰ χαθῇ μέσα της ὅπως κάποιες ἄρρωστες κι' ἀδύνατες ψυχὲς τῆς ἐποχῆς μας, πού νομίζουν, πῶς ὁ ἡρωϊσμός ἐγκεῖται στὴν ἀσκοπὴ αὐτοκαταστροφῆ μέσ' στὴ φουντωμένη φωτιὰ τῆς νοσηρᾶ ἐρεθισμένης ἡδονῆς. Ὁ γνήσιος φιλόσοφος δὲν προσφέρει τὸν ἑαυτὸ του θεληματικῆ βορᾶ στὴ σκληρότητα τοῦ αἰνίγματος, μὰ προσπαθεῖ νὰ θρέψῃ τὴν ὑπαρξή-του, κατακτώντας τὸ μυστικό. Δὲν παραδίδεται στὸ πάθος καὶ στὴν ἡδονή, μὰ κινεῖται μὲ πάθος κι' ἐρωτᾷ τὴν ἡδονή, γιά νὰ κατακτήσῃ μὲ τίς αἰσθήσεις καὶ μὲ τὸ λόγο καὶ μὲ ὄλο του τὴν ὑπαρξὴ τὸ μυστικό, πού τὴν ἀπειλεῖ. Μπρὸς τὸ αἰνίγμα προσφέρει ἐρμηνεῖες καὶ λύσεις, πού φωτίζουν γιά μιὰ στιγμὴ τὸ σκοτάδι, μὰ πού πάλι ἀμέσως χάνουν τὸ φῶς τους, γιὰτὶ ἄλυτες κι' ἀνεξιχνίαστες κι' αὐτὲς καλοῦν στὴ ζωὴ νέες ἀπορίες κι' ἐρωτήσεις—νέους πόνους κι' ἀγῶνες.—Τὸ γήϊνο κάλλος μᾶς συνταράσσει, λέγει ὁ ΠΛΑΤΩΝ, γιὰτὶ μᾶς θυμίζει τὸ ὑπερουρανό, τὸ ἀληθινό, αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ κάλλος, πού εἶδαμε κάποτε στὴν πατρίδα τῶν

24) Φαῖδρος, 251—251 b.

25) Φαῖδρος, 251 c—e.

ψυχῶν μας.—Τί ἄλλο ὅμως εἶναι αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία ἀπὸ ἓναν μῦθο, ἓνα σύμβολο, πού ἐκφράζει, πλαταίνοντάς τὴν μάλιστα, τὴν ἀρχικὴ ἀπορία;—Τὸν ἐρωτᾷ γεννᾶ ἡ ἀνάμνηση. Μὰ τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση;—Γιά νὰ μᾶς ὠθήσῃ ὁ ΠΛΑΤΩΝ στὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ, στὴν ἀδιύκοπη ἐρευνα, στὸν ἀκάματο κύκλω γύρω ἀπ' τὸ αἰνίγμα τοῦ κάλλους, μᾶς δίνει κι' ἄλλα μυθικὰ σημεῖα, σύμβολα, πού δὲν χωροῦν στὸν κοινὸ νοῦ, μὰ πού προτρέπουν τὸν ἄξιο νοῦ στὴν ἄξια ζωὴ.—Τὸ Κάλλος τοῦ ἀγαπημένου μᾶς συγκλονίζει, γιὰτὶ μᾶς θυμίζει τὴν Ἰδέα. Τί εἶναι ὅμως ἡ Ἰδέα; Τί εἶναι αὐτό, πού ἡ ἀνάμνησή του συνταράσσει ὡς τὰ βάθη τὴν ὑπαρξή μας; Θὰ κατορθώσωμε ποτὲ νὰ τὸ θυμηθοῦμε; Μὰ τί σημαίνει κι' ἂν δὲν τὸ κατορθώσωμε;

Ἀξίζει ἡ ζωὴ, λέγει ὁ ΠΛΑΤΩΝ, πού θάταν ἀφιερωμένη στὴ διαρκῆ προσπάθεια νὰ θυμηθοῦμε—νὰ κατακτῆσωμε—αὐτό, πού κάμνει ἀκριβῶς θεῖο τὸ Θεό.²⁶⁾

Β'.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

Τὴν εἰκόνα τῆς ὑπάρξεως, πού φιλοσοφεῖ γνήσια γιά τὴν ὁμορφιά, μᾶς ἔδωσε ὁ ΝΤΥΡΕΡ στὴν περίφημη κι' ἀνησυχητικὴ του «ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ».¹⁾ Σ' ἓνα μισοσκόταδο, πού ἔν' ἀστέρι μονάχα φωτίζει τόσο, ὅσο ἀρκεῖ γιά νὰ συγκεντρωθῇ κανεὶς καὶ νὰ μὴ χαθῇ στὶς ἐκτυφλωτικὲς ἐκτάσεις τῆς ἡμέρας ἢ στὰ θανάσιμα βάθη τῆς νυκτερινῆς ἀβύσσου, μιὰ φτερωτὴ γυναῖκα μαζεμμένη στὸν ἑαυτὸ της κάθεται. Μὲ τὸ μάγουλο ἀκουμπισμένο στὸ χέρι βυθίζει τὸ ἀκίνητο βλέμμα της σὲ βάθος, πού δὲν μπορεῖ νάβῃ παρὰ τὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ της. Τὰ φτερά της παράλυσαν ἀπ' τὴν ἀκίνησι. Θάλε γες πῶς μένει ἀκίνητη ἀπὸ αἰῶνες καὶ θὰ μείνῃ ἀκίνητη αἰῶνια. Τόσο τὴν ἀπασχολεῖ κάποιο ἄλυτο αἰνίγμα. Κανένας ἦχος—οὔτε τὸ ἐλαφρότερο τρίξιμο τοῦ πολύπτυχου φορέματός της—δὲν πρέπει νὰ ταραξῇ τὴ συλλογὴ της. Ὁ ἰσχνὸς σκύλος πού μένει κουλουριασμένος δίπλα της, χαμμένος μέσα στὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς σιωπῆς, δὲν

26) Φαῖδρος 249 c.

1) Albrecht Dürer, Μελαγχολία, χαλκογραφία, 1514.

τολμῶ οὔτε τὸ βλέμμα του νὰ ὑψώσει. Κι' ὁ μικρὸς ἄγγελος, ποὺ κίβηται δεξιὰ τῆς μὲ τὸ κεφάλι ἀνόμεσα στοὺς δύο ἄδειους δίσκους τῆς ἰσορροπημένης κ' εὐαισθητοῦς ζυγαριᾶς, ἔχει χάσει κάθε δροσερὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τριφύτης ἡλικίας του. Κάτι ἤθελε γὰρ σημασιώση στὴ μικρὴ πλάκα, ποὺ κρατεῖ σιὰ γόνατά του, μὰ τὸ χέρι του σταμάτησε πρὶν ν' ἀρχίσῃ: τίποτε τὸ ἔξωτερικὸ δὲν πρέπει νὰ συμβῆ μέσ' στὴν ἀκνησία τοῦ παγωμένου χρόνου. Κανένα κυματάκι δὲν ρυτιδώνει τὴ θάλασσα, ποὺ ἀπλώνεται πέρα. Κ' ἡ πόλη κοιμᾶται. Κι' ὅλα τὰ ὄργανα, ποὺ ἔχει μαζέψει γύρω τῆς ἢ βυθισμένη ὑπαρξή, — πολυέδρα, σφαιρα, διαβήτη, σκίλα, σκεπάρι, πριόνι, χάρακες, καρφιά, — γιὰ νὰ τὴν βοηθήσουν στὴ λύση τοῦ προβλήματος, ποὺ τὴν αἰχμαλώτισε, φαίνονται κι' αὐτὰ κλιμακωτισμένα στὴν πιὸ βαθειὰ συλλογῆ. Ὅποιος γνωρίζει τὸ πάθος τῆς ζωῆς τοῦ ΝΤΥΡΠΕΡ μαντεύει ποὺ αἴνιγμα πρέπει νὰ λυθῆ — κι' ὅμως δὲν θὰ λυθῆ ποτέ: τὸ αἴνιγμα τῆς μορφῆς τῶν αἰσθητῶν ὄντων. «Solch Ding halt ich für unergündlich...» — «αὐτὸ τὸ θεωρῶ ἀνεξερεύνητο», κατέληξε νὰ πῆ ὁ ΝΤΥΡΠΕΡ ἔπειτα ἀπὸ ἐξαντλητικὰς ἔρευνες «μὲ τὸν διαβήτη καὶ τὸν κανόνα», ἔπειτα ἀπὸ ἀιέλιωτη σκέψη, ἔπειτα ἀπὸ πλούσια σκεπὴ καλλιτεχνικῶν πειραματισμῶν. Κι' ὅμως κατὰ δὲν ἔπαυσε τοὺς πειραματισμοὺς αὐτοὺς, δὲν ἔπαυσε ποτέ, συγκεντρωμένος στὰ ἐνδότετα τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ ζῆ τὴ «μεταγωγία» του — προσπαθώντας, γιὰ νὰ μιλήσωμε κλαυθονικῶς, «νὰ θωπηθῆ» μ' ὅλες τὸς δυνάμεις. Ὅποιος θέλει νὰ «θωπηθῆ» τὸ Κιάλλος — ὅποιος θέλει νὰ λύση τὸ αἴνιγμα τῆς συνταρακτικῆς παρουσίας του πρὸς τὸν κόσμον, πρέπει, στεφανωμένος μὲ τυκτολούλουδα, ν' ἀποσυρθῆ στὴν πιὸ βαθειὰ γωνιὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ κίβηται ἀπολύτως ἀσώπῃ, ἀκνησία καὶ μοναξιά καὶ μ' ὅλες τῆς βαθύτερες δυνάμεις του νὰ ρωτήσῃ, νὰ βιασινίσῃ, νὰ πιέσῃ, νὰ μετατόσῃ τὴ μνήμη του. Τὴ σιωπηλὴ αὐτὴ ἐσωτερικὴ προσπάθεια ἐκδηλώνει κ' ὑποβληθεῖ συχνὰ ἢ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὁ ἔρωτικὸς ἀγὼν, ἢ φιλοσοφικὴ ἔκφραση — κι' ὅλ' αὐτὰ χωρὶς τὴν ἐσώτατη προσπάθεια δὲν ἔχουν παρὰ ἐπιφανειακὴ σημασία. Βάθος τοὺς δίνει ἡ ἐσωτερικότης τοῦ πάθους ποὺ τὰ γεννᾷ. Ὁ ζωγράφος πρέπει νὰ δουλεύῃ μονιχῶς του, χωρὶς συντρόφου, συμβουλεύει ὁ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ΝΤΑ ΒΙΝΤΣΙ, — μακρὰ δηλαδὴ ἀπὸ κάθε παρουσία, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ

ταράξῃ τὴν ἐσωτερικὴ σιωπὴ κι' ἀκνησία τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συγκέντρωση στὸν ἑαυτὸ μας. Οἱ ἔρασταί τοῦ ὠραίου

consumeroit leurs jours en d' austères études²⁾

Ὁ ἐσωτερικὸς βίος των θᾶναι — καὶ πρέπει νᾶναι — ἀσκητικὸς, σκληρὸς στὴν ἔνταση τῆς προσπάθειας, τραχὺς στὴν ἐπιμονή τῆς. Ἡ ἀσκηση μόνη μπορεῖ νὰ σώσῃ τὴν ὑπαρξή τους. Αὐτὴ μόνη μπορεῖ νὰ τὴν φωτίσῃ μὲ τὸ φῶς τῆς ἀναμνήσεως.

Τὸ πάθος ὅμως γιὰ τὴ σωτηρία μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σ' ἐπικίνδυνες ὑπερβολές. Ἡ ἀνάγκη τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀσκήσεως πιθανὸν νὰ μᾶς κίμουν νὰ λησμονήσωμε, πῶς ἡ ὠραία μορφή τῶν ὄντων δὲν βρῖσκεται μόνο μέσα μας, μὰ κ' ἔξω ἀπὸ μᾶς — πῶς δὲν συλλαμβάνεται μόνο μὲ τὸ βαθύτερο αἶσθημα, μὰ καὶ μὲ τῆς αἰσθήσεις — πῶς συγκεκριμένη ὑπάρχει στὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, κι' ὄχι στὸ ἀφηρημένο πάθος τοῦ ὑποκειμένου μας. Κλοῦμε τὰ μάτια μας, γιὰ νὰ δοῦμε καλύτερα στὸ σκοτάδι. Περιφρονοῦμε τὰ μάτια μας, γιὰ νὰ δοῦμε καλύτερα χωρὶς μάτια. Ποραμορφώνομε τὴ μορφή τοῦ ἀντικειμένου, γιὰ νὰ συλλάβωμε καλύτερα τὸ μυστικὸ τῆς οὐσίας τῆς. Μὰ ἂν κερδίζωμε μὲ τὴ θυσία τῶν ἐγκοσμίων μιὰ ζωὴ ὑπερκόσμια, ἂν ὁ παρεξηγημένος ἀσκητικὸς βίος μᾶς κίμνει μάρτυρες κι' ἀγίους, χάνομε ὅμως τὸ σῶμα μας καὶ τὴ μορφή μας, παρασύρομε κι' αὐτοὺς ποὺ μᾶς ἀκολουθοῦν μὲ τὴν ἀγάπη σὲ διάλυση, καὶ γινόμαστε ἐπικίνδυνοι στὴν πολιτεία τῆς γῆς, ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κορμὰ γερὰ κι' ὠραῖα κι' ὄχι ἀπὸ φαντάσματα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἡ φιλοσοφικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ὁμορφιά μᾶς ἐπιβάλλεται γιὰ νὰ μᾶς κίμη πιὸ συγκεκριμένους καὶ πραγματικούς, κι' ὄχι γιὰ νὰ διαλύσῃ τὴ μορφή μας καὶ τὴ μορφή τοῦ κόσμου. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀσκηση καὶ συγκέντρωση ζητᾷ νὰ μᾶς δημιουργήσῃ ἕναν πυρῆνα ζωῆς γιὰ ὅλη μας τὴν ὑπαρξή, κι' ὄχι ἕνα σπέρμα διαλυτικὸ. Ἡ φιλοσοφία γιὰ τὴν ὁμορφιά ἔχει ἀξία, ὅταν μᾶς σώξῃ ὀλόκληρους, ὀλόκληρο τὸν κόσμον κι' ὀλόκληρη τὴν ὁμορφιά. Γι' αὐτὸ τὴν ἀρχὴ τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε στὸν κατ' ἔξοχὴν διαλυτικὸ XIX αἰῶνα, ποὺ κορύφωσε τῆς τάσεις του στὴ μεταπολεμικὴ ἐποχῆ. Ἡ διάλυση τῆς

2) Baudelaire, Les Fleurs du Mal, la Beauté.

υποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ποὺ ἄρχισε δειλὴ μὲ τὸν ἱμπρεσιονισμό, κατέληξε σ' ἐπιβαλτικὸ θράσος. Ἔσπασαν τὸν ἱερὸ νόμο τοῦ στίχου καὶ στρέβλωσαν τὸ θεῖο κανόνα τοῦ σώματος. Ὅ,τι κατέκτησε ἡ Ἀναγέννηση μὲ τὸ πάθος της γιὰ τὴν ὁμορφιὰ καὶ γιὰ τὴν γνήσια ἐλευθερία, τὸ θρημμίτισε ὁ XIX αἰὼν μὲ τὸ πάθος του γιὰ τὴ διαίλυση. Σήμερον (γιὰ τοὺς ἀμύητους ἀκόμη) ἡ Ἀναγέννηση βρῖσκαται τόσο μακριὰ μας, ὥστε δὲν μπορούμε νὰ ζητήσωμε τὴν ἀρχὴ τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς μέσα της. Στὸν ἄνθρωπο τῆς Ἀναγεννήσεως—ὅπως καὶ στὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα—νοιώθουμε (οἱ ἀμύητοι ἀκόμη) μὰ θεῖα οὐαία, ποὺ δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ μεταγγίσωμε στὸ αἷμα μας, ἀντλώντας τὴν ἀμέσως ἀπ' αὐτούς. Κι' ἂν αἰσθανώμαστε στὴν ἀνησυχία ἐνὸς ΝΤΥΡΕΡ παραδείγματος χάριν αἷμα συγγενικὸ μὲ τὸ δικό μας, ὁ μεγάλος αὐτὸς ἐκπρόσωπος τῆς πρώτης γερμανικῆς ἀναγεννήσεως δὲν κατώρθωσε νὰ μᾶς ἀφήσῃ κανένα τελειωμένο ἔργο του, ποὺ νὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ σὲ μᾶς ὡς κανὼν καὶ νόμος. Μ' ἴσῃν ἐπιμέλεια κι' ἂν ἐξάριαζε στὸ μέταλλο ἢ στὸ ξύλο καὶ τίς παραμικρότερες λεπτομέρειες τῶν ἀντικειμένων του, σὲ κανένα ἔργο του—καὶ σ' αὐτὲς ἀκόμη τίς ἀντοπροσωπογραφίες του ἢ στὶς ἀπεικονίσεις προσώπων του ἀγαπητῶν σὰν τὴ μητέρα του—δὲν μπόρεσε νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν πειριματισμὸ, ποὺ δὲν δίνει ἀπαντήσεις κ' ἐπιταγές, μὰ ὑποβιάλλει ἐρωτήσεις καὶ ὑποθέσεις. Ὁ ΝΤΥΡΕΡ, ἴσο κι' ἂν ἔξωογονεῖτο ἀπ' τὸ πνεῦμα της, δὲν ἐνεαίρωκωσε τὴν πραγματικότητα τῆς Ἀναγεννήσεως. Ζήτησε μ' ἄλλες του τίς δυνάμεις νὰ κἀμῃ κι' αὐτὸς τὴν Ἀναγέννηση σῶμα του, μὰ ἡ προσπαθειὰ του ἀπέτυχε. Ἀποτυχημένα εἶναι τὰ γυμνὰ κορμιά τῶν πρωτοπλάστων του, ποὺ θέλησαν νὰ ἐνσαρκώσουν καὶ ν' ἀποτελέσουν τὸν κανόνα τῆς ὠραίας ἀνθρώπινης μορφῆς.) Ἢ σάρκα τους φαίνεται ἀρηρημένη σὰν ἔννοια. Δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς συγκινήσῃ ἐρωτικά—μὰ οὔτε κ' αἰσθητικά.—Τὸ ἔργο καὶ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ ΝΤΥΡΕΡ, ἂν κι' ἀμέσως προσαιτᾶ στὸν ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, ἂν κι' ἀπαράτητα γιὰ κάθε αἰ-

3) Albrecht Dürer, Ἀδάμ καὶ Εἰσα, χαλκογραφία 1501—δύο πίνακες 1507 (Μαδρίτη, Γκαλι) —καθὼς καὶ τὰ σχέδια τοῦ 1501 (Νέα Ὑόρκη, J. P. Morgan) καὶ τοῦ 1505 (Βιέννη, Albertina).—Διαφορετικὴ ἐντύπωση μᾶς κάμνουν οἱ πρωτόπλαστοι (ξύλογραφία) τῆς «kleine Passion».

σθητικὴ παιδεία, δὲν μπορούμε νὰ τὰ θεωρήσωμε ὡς ἀρχὴ τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς. Ἀρχὴ δὲν σημαίνει μόνο τὸ πρῶτο βῆμα ἐκδὸς δρόμου, μὰ καὶ τὸ βῆμα ποὺ ἐπιβάλλεται σὰν ρυθμιστῆς τοῦ δρόμου. Καὶ ὁ ΝΤΥΡΕΡ, ψηλαφώντας διαρκῶς μὲ τὰ πόδια τὸ ἔδαφος, δὲν κατώρθωσε νὰ περάσῃ τὴ γῆ μὲ τὸ σταθερὸ καὶ βέβαιο περπάτημα, ποὺ δὲν ψάχνει, μὰ προχωρεῖ, ποὺ δὲν ἐρωτᾷ, μὰ ἐπιτάσσει. Μιὰ τάση μόνο πρὸς τὸ ἀρχαῖο σῶμα ἢ πρὸς τὸ σῶμα τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν μπορεῖ ν' ἀποτέλῃ γιὰ τὴ δική μας τάση πρότυπο. Τότε θὰ γινόμαστε πραγματικὰ σκιας ἄναρ. Τὰ χέρια μας πρέπει νὰ τείνουν ἄμεσα πρὸς τίς πρῶτες πηγές ζωῆς, πρέπει νὰ ζητοῦν ν' ἀγκαλιάσουν τὰ ἴδια τὰ στήθη τῶν θεῶν. Ἔτσι, ἂν μπορέσωμε νὰ ψάσωμε μὲ τὰ χέρια μας τὴ συμπαγῆ ὑπαρξὴ τῶν Ὑψίστων, ἂν ἀκούσωμε τὴν καρδιά τους νὰ κτυπᾷ κάτω ἀπ' τ' αὐτὴ μας τὸ κολλημένο στὴ σάρκα τους, θὰ συμπυκνωθῇ κ' ἡ δική μας ἀβέβαιη ὑπαρξὴ. σὲ πραγματικότητα θεῖα, θ' ἀρχίσῃ νὰ κτυπᾷ κ' ἡ δική μας καρδιά μὲ θεῖο παλμό. Ὁ μῦθος, ποὺ μᾶς φαινόταν μακρυνὸς κι' ἀπόσιτος θ' ἀκτινοβολῆ στὴ μορφὴ τοῦ διπλανοῦ μας καὶ θὰ φωτίζῃ καὶ τὴ δική μας ὑπαρξὴ κι' ὀλόκληρο τὸν κόσμον μὲ τὴν ἀχραντὴ λάμψη του.

Σὰν διπλανὸ μας νοιώθουμε κοντὰ μας τὸν ΙΩΑΝΝΗ ΙΩΑΚΕΙΜ ΒΙΝΚΕΛΜΑΝ. Ἴσως τὸ οἰκτεῖο ὑφος τῶν ἐπιστολῶν του, οἱ πολλὲς καθημερινὲς λεπτομέρειες, ποὺ ξέρομε γιὰ τὴ ζωὴ του, τὸ βλέμμα ποὺ μᾶς ρίχνουν οἱ προσωπογραφίες του, μᾶς κάμνουν νὰ αἰσθανώμαστε σχεδὸν καὶ τὴν ὄσμη του γύρω μας, τὴ θέρη τῆς ὑπάρξεώς του, τὸ ρυθμὸ τῆς ἀναπνοῆς του. Θὰ λέγαμε πὼς μὲς ἀπ' τοὺς αἰῶνες μᾶς τείνει τὸ χέρι του γιὰ νὰ σφίξῃ τὸ δικό μας, χαμογελώντας ἐγκάρδια στὴ φίλια μας αὐτὸς ὁ «φίλος τῶν φίλων». Ἐναν ἄνθρωπον σὰν τὸ Βίνκελμαν, ποὺ δὲν ζοῦσε παρὰ γιὰ τὴ φίλια κι' ἀπὸ τὴ φίλια, δὲν μπορούμε νὰ τὸν φαντασθοῦμε ἀδιάφορο στὴν ἀγάπη μας σὰν τοὺς ἄλλους μεγάλους, μακρυνοὺς ὅμως νεκρούς. Ὅσοι τὸν ἀγαποῦμε νοιώθουμε τὸν Βίνκελμαν δικό μας, ὅπως καὶ τὸν ἑαυτὸ μας δικό του. Κι' ὅμως αὐτὸς ὁ φίλος, ποὺ αἰσθανόμαστε τόσο

4) Προσωπογραφίες τοῦ Winckelmann ἀπὸ τὸν Raphael Mengs, ἀπὸ τὸν Anton Maron καὶ τὴν Angelica Kauffmann.

κοντά μας, υπήρξε φίλος και τῶν θεῶν. Κανείς δὲν τὸν ἐπλησίασε χωρὶς νὰ φρικιάσει μπρὸς στὸ μυθικὸ χαρακτῆρα τῆς ὑπάρξεώς του. Κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὁ Βίνκελμαν, χωρὶς καμμιάν ἐπιτήδευση κ' ὑπερβολή, ἀναγκάσθηκε πολλὰς φορὰς νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του σὰν γιὰ ὄν μυθικόν: «Αὐτὰ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰωάννη Ἰωακείμ Βίνκελμαν ποὺ γεννήθηκε στὸ Στένταλ τῆς Ἀλτμαρκ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους 1718!»⁵⁾ ἀναγκάσθηκε νὰ φωνάξῃ μπρὸς στὴ διήγησιν τῆς ἴδιας του ἱστορίας ὁ γυιὸς τοῦ παπουτσιῆ τῆς ἀποπνικτικῆς γερμανικῆς πολιχνίας, αὐτὸς, ποὺ ἀφοῦ δοκιμάσθηκε μ' ὅλα τὰ μαρτύρια τῆς φτώχειας καὶ τῆς κακομοιριάς, ἔλαμψε ξάφνου σὰν ἀρχαῖος ἡμίθεος μέσ' στὶς ὠμορφίαις τῆς Μεσημβρίας καὶ δίδαξε στὸν κόσμον τὴν τέχνην τῆς ὑψηλῆς ζωῆς. Ἔργο τῶν δυὸ μεγαλυτέρων μαθητῶν του ὑπῆρξε ἡ ἀποκάλυψη τῆς μυθικῆς σημασίας τῆς ὑπάρξεως τοῦ Βίνκελμαν. Τόσο τὸ «MNHMEIO TOY BINKEAMAN» ἀπὸ τὸν ΧΕΡΝΤΕΡ, ὅσο καὶ ὁ «BINKEAMAN» τοῦ ΓΚΑΙΤΕ, δὲν ἀποτελοῦν ἐγκώμια κοινά, μὰ βιβλία ἀποκαλυπτικά τῆς θείας ἀλήθειας, ποὺ ὁ Βίνκελμαν ἐνεσάρκωσε. Ἡ ἀποστολή, ποὺ ἐκπληρώνουν, κ' ἡ δύναμις τῆς ἐμπνεύσεως τους τὰ τοποθετοῦν δίπλα στὸ πλατωνικὸν Συμπόσιον καὶ στὰ Ἐὐαγγέλια. Μυθικὸς σὰν τὸν ΣΩΚΡΑΤΗ καὶ πειραδειγματικὸς σὰν τὸν ΠΙΣΟΥ, ἔζησε κι' ὁ ΒΙΝΚΕΛΜΑΝ περιτριγυρισμένος ἀπ' τοὺς μαθητὰς του, γεμάτος πάθος καὶ φροντίδα γι' αὐτούς, ἔτοιμος καὶ νὰ θυσιασθῆ γιὰ νὰ τοὺς ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν, δίνοντάς τους—καθὼς βεβαιώνει κάποιον ἀπ' αὐτούς—τὴν ψυχὴν του σὲ κάθε λέξη του, πρόθυμος νὰ περάσῃ—κατὰ τὴν ἔκφρασή του—στὸ σκοτάδι τῆς πικρῆς νύκτας» γιὰ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ, χωρὶς νὰ ἐλπίζῃ σ' εὐγνωμοσύνην κ' ἀμοιβή. Μόνον τέτοιο πάθος γιὰ τὸν μαθητὴ δημιουργεῖ τὸ μεγάλο Διδάσκαλον. Κι' ἂν ἀκόμη ὁ συγκεκριμένος μαθητὴς δεχθῆ ἀνάξιος τῆς διδασκαλίας, ποὺ ὁ ἔρωσ τοῦ προσφέρει, τὰ κομμάτια τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ποὺ θὰ παραδοθῶν στίς μέλλουσες γενεάς, φορτωμένα καθὼς εἶναι ἀπ' τὸ ἐρωτικὸ σπέρμα, θαῦρον ἀσφαλῶς τὴν ἀξίαν ψυχὴν νέου, ποὺ θὰ τὰ δεχθῆ καὶ θὰ γονιμοποιηθῆ ἀπ' αὐτά. Τὰ περιεχόμενα μιᾶς διδασκαλίας εἶναι φυσικῶς

5) J. J. Winckelmanns Kleine Schriften und Briefe, herausgegeben von Hermann Uhle-Bernays, τόμος δεύτερος, Leipzig, 1925, σελ. 218.

νὰ φθείρωνται καὶ νὰ γερνοῦν. Ὁ ἔρωσ ποὺ ζητᾷ νὰ γονιμοποιήσῃ τὸν Νέον μένει αἰώνιος. Τὸ ξύπνημα τῆς ψυχῆς ἐνὸς νέου δὲν χάνει τὴν σημασίαν του μέσ' στοὺς αἰῶνες. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὠραῖα λόγια, ποὺ τὸ πάθος γιὰ τὸν ἀγαπημένον μαθητὴν γεννοῦν, μπορεῖ νὰ παληώσουν καὶ νὰ ξεπερασθοῦν στὴν ὀρθότητά τους, μὰ θὰ μείνουν ἀληθινὰ γιὰ πάντα. Ἡ γνήσια ἐγερτήρια ἐκκλήσις δὲν χάνει ποτὲ τὴν ἀλήθειάν της. Γι' αὐτὸ κι' ἂν πολλὰ ἀπ' τὰ περιεχόμενα τῆς διδασκαλίας τοῦ Βίνκελμαν δὲν ἰσχύουν μπρὸς στὴ στενὴ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης, ἢ φλόγα κ' ἡ δύναμις δὲν ἔσβησαν—οὔτε ποτὲ θὰ σβήσουν—ἀπὸ μέσα της. «Δὲν μαθαίνει κανεὶς τίποτε» εἶχε πῆ τὸ 1827 ἤδη ὁ Γκαίτε, «διαβάζοντας Βίνκελμαν, μὰ γίνεται κάτι.»⁶⁾ Ὁ Βίνκελμαν δὲν μᾶς δίνει γνώσεις ἐπιστημονικὰς, μᾶς προσκαλεῖ ὅμως νὰ ὑψοῦμε κοντὰ του, στὴν ἀνώτερη ζωὴ. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸν—ἀκριβῶς ὅπως ὁ Σωκράτης δάγκανε μὲ τὴν εἰρωνίαν του τὸ πιὸ κρυμμένο καὶ πιὸ προσωπικὸν βάθος, κι' ὅπως ὁ Ἰησοῦς ὑψωνε τὸ ἐξαυλωμένο χέρι του πρὸς τοὺς οὐρανοὺς—ὁ Βίνκελμαν, ἀνάμεσα σὲ δυὸ περιπάτους, ποὺ μᾶς δείχνουν πόσο εἶναι βαθὺ τὸ φιλικὸν πάθος του γιὰ μᾶς καὶ μᾶς συνδέουν μαζί του μὲ τὸν πιὸ στενὸ αἰσθηματικὸν δεσμόν, μᾶς ὀδηγεῖ μπρὸς σ' ἓνα ἑλληνικὸν ἀγαλμα θεοῦ ἢ ἱσοθέου. Ὁ Βίνκελμαν γιὰ νὰ ξυπνήσῃ τὴν ψυχὴν μας ζητᾷ νὰ ξυπνήσῃ γιὰ μᾶς τὴν ὨΜΟΡΦΙΑ καὶ τὸν ΕΡΩΤΑ. Μὰ ποιά ὠμορφία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν; Ποιὸς ἔρωσ εἶναι πιὸ γόνιμος ἀπὸ τὸν ἑλληνικόν;

Μισὸν αἰῶνα περίπου μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Βίνκελμαν, ὁ ΕΓΓΕΛΟΣ παρουσίαζε στίς πανεπιστημιακὰς του παραδόσεις—στὴ «Φαινομενολογίαν τοῦ Πνεύματός» του, στὴν «Αἰσθητικὴν» του, στὴ «Φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας» του, στὴ «Φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας» του,—εἰκόνες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ποὺ ἔσφυζαν ἀπὸ καταπληκτικὴν ζωντάνιαν κ' ἀλήθειαν. Τόσες πλευρὰς καὶ τέτοιαν ἔκτασιν τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχε δεῖξαι ὁ Βίνκελμαν. Κι' ὅμως οἱ εἰκόνες τοῦ Ἐγγέλου, μόλις ἐμβιαθῶμε λίγο στὸ πνεῦμα του, παύουν νάχουν γιὰ μᾶς τὴν ἴδιαν

6) Eckermann, Gespräche mit Goethe. Συνομιλία τῆς 16' Φεβρουαρίου 1827.

ἀπόλυτη ζωντιάνια κι' ἀλήθεια. "Όσοι νοιώσαμε τὸν Βίνκελμαν, προτιμοῦμε τὴν πιὸ φτωχὴ σελίδα 'του ἀπ' ὀλόκληρη τὴν ἐργασία τοῦ Ἐγγέλου γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ συμβαίνει, γιὰτὶ ἂν ὁ Βίνκελμαν μᾶς ἐδίδαξε τὴν πίστη στὴν Ἑλλάδα σὰν σὲ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ὁ Ἐγγελοσ μᾶς δείχνει τὴν Ἑλλάδα σὰν μιὰ βαθμίδα μόνο τῆς ἀληθείας, πὸν ὑπάρχει ἀναγκαῖα στὴν κίνηση τῆς ἱστορίας, μὰ πὸν δὲν μπορεῖ κι' οὔτε πρέπει νὰ ξαναεπιστρέψῃ καθαρὴ μέσα της. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἐγγελοσ τοποθετεῖ τὴν Ἑλλάδα μέσα στὴν κίνηση τῆς ἱστορίας, φαίνεται βέβηλος σὲ μᾶς, πὸν βλέπομε μὲ τὸν Βίνκελμαν στὴν Ἑλλάδα τὸν ἀπόλυτο κανόνα ζωῆς.) — σὲ μᾶς πὸν ἐρωτευθῆκαμε τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τάση πρὸς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ὑπάρχῃ στὴν Εὐρώπη. Σπάνιος ὅμως εἶναι ὁ ἔρωσ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πὸν τὴν ξαναζωντανεῖ γύρω μας καὶ μέσα μας, — πὸν τὴν ὑψώνει μπροστὰ μας, σὰν θερμὸ σῶμα καὶ νόμο, — σὰν νόμο, πὸν ταράζει τὸ αἷμα μας, καὶ σῶμα, πὸν μορφώνει τὴ ζωὴ μας. Ἀπ' τὸν καιρὸ, πὸν ἡ Ἀναγέννηση ἔδυσσε ὡσὶν τὸν καιρὸ τοῦ Βίνκελμαν μόνος ἴσως ὁ SHAFTESBURY ἔζησε σὰν γνήσιος ἐραστὴς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρῶτος ὅμως, πὸν μετὰ τὴν Ἀναγέννηση δὲν ἔζησε ἀπλῶς σὰν ἐραστὴς τῆς Ἑλλάδος, μὰ ξαναπραγματοποίησε τὴν Ἑλλάδα, ζώντας σὰν γνήσιος ἑλληνικὸς ἐραστὴς, εἶναι ὁ Βίνκελμαν. Ἡ ἐμφάνισή του μέσα στὴ βάρβαρη ἀκόμη Γερμανία εἶναι τόσο ἀνεξήγητη, ὥστε φαίνεται καὶ στοὺς πιὸ «ἀθαύμαστους» σὰν θαῦμα. Μέσα στὴν καρδιά τοῦ XIX αἰῶνος, ὅταν ἡ «ἀθαυμασία» — πὸν τόσο πολέμησε ὁ Βίνκελμαν — ἐρήμωνε κόσμος καὶ ψυχές, ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας Hermann Hettner ἀρχίζε μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἓνα κεφάλαιο ἀφιερωμένο στὸν Βίνκελμαν: «Οἱ Ἕλληνες μυθολογοῦσαν γιὰ μερικὰ ἐξαιρετικὰ παλῆα καὶ σεβαστὰ ἀγάλματα θεῶν, πὸς ἔπεσαν ἀπὸ τὸν οὐρανό. Μ' αὐτὸ ἤθελαν νὰ ποῦν, πὸς τ' ἀγάλματα αὐτὰ ἦταν μοναδικὰ στὸ εἶδος τους κι' ἀνεξήγητα στὴν προέλευσή τους. Θᾶνοιωθε σχεδὸν κανεὶς τὸν πειρασμὸ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ καὶ γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἰωακείμ Βίν-

7) J. Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, Wien MCMXXXIV, σελ. 128.

κελμαν.8)» Χωρὶς νᾶχη πατήσῃ τὸ χῶμα της ποτέ, ὁ Βίνκελμαν ἔχει γιὰ πατρίδα τὸν τὴν Ἑλλάδα. Μᾶς ἀφησε περιγραφὲς τῆς φύσεώς της συγκινητικὰ ἀληθινές. Εἶχε, θάλεγε κανεὶς, τὴν Ἑλλάδα μέσα του — κτῆμα καὶ στοιχεῖο τῆς ὑπάρξεώς του. Οὔτε ἶχνος ρωμαντικοῦ πόθου δὲν θολώνει τὶς ἑλληνικὲς ὀπτασίες του. Τὶς ἔχει μπροστὰ του σὰν κάτι, πὸν τὸ κατέχει κανεὶς μὲ τὶς αἰσθήσεις του. Κι' αὐτὸ τὸ γεγονὸς εἶναι τόσο θαυμαστὸ, ὅσο καὶ ἡ ἑλληνικὴ προέλευση τοῦ Βίνκελμαν. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Βορρᾶ κρυώνει καὶ μελαγχολεῖ στὸ σκοτεινὸ κλίμα του. Ποθεῖ τὴ θερμότητα καὶ τὸ φῶσ τοῦ μεσημβρινοῦ ἡλίου, κι' ἂν δὲν μπορῆ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν πόθο του, πεθαίνει πολλὲς φορὲς ἀπ' αὐτὸν μὲ τὰ χέρια ὑψωμένα πρὸς τὸν Νότο — πρὸς τὴ χώρα, καθὼς φαντάζεται, τῆς ἀπειρησ χρυσῆς καὶ γαλάζιας εὐδαιμονίας. Πολλὲς ψυχὲς στὸ Βορρᾶ τραγουδοῦν τὸ τραγοῦδι τῆς Μινιὸν καὶ πεθαίνουν μὲ τὸ θάνατό της. Καὶ σήμερα ἀκόμη ὑπάρχουν στὴ Γερμανία ἰσχνές κι' ἄρρωστες ρωμαντικὲς ὑπάρξεις, πὸν πεθαίνουν ἀπ' τὸν πόθο γιὰ τὴ Μεσημβρία. Ἀπ' τὸν καιρὸ μάλιστα πὸν ὁ ΓΚΑΙΤΕ βροῆκε τὴν ἀναγέννησή του στὴν Ἰταλία, πολλοὶ ἄγονοι καὶ μωροὶ γερμανοὶ νέοι πιστεύουν, πὸς ὁ μεσημβρινὸς ἥλιος δὲν θερμαίνει καὶ ζωογονεῖ μόνο τὸ κορμί, μὰ καὶ τὸ πνεῦμα, πὸς ξυπνᾷ τὶς δημιουργικὲς δυνάμεις καὶ πὸς ἂν ἔκαμναν κι' αὐτοὶ τὸ πολυπόθητο ταξεῖδι στὸ Νότο, θὰ γύριζαν στὴν πατρίδα σὰν μεγάλοι δημιουργοὶ. Λησμονοῦν, πὸς ὁ Βίνκελμαν ἔγραψε τὶς περίφημες «Σκέψεις γιὰ τὴ μίμηση τῶν Ἑλληνικῶν ἔργων στὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴ γλυπτικὴ»,9) ὅπου βρίσκει κανεὶς τὴν οὐσία ὅλων τῶν κατοπινῶν ἔργων του, πρὶν ν' ἀντικρύσῃ τὴν ἰταλικὴ φύση, — καὶ πὸς ὁ ἑλληνικὸς ΧΑΙΑΝΤΕΡΑΙΝ, χωρὶς νᾶχη γνωρίσει παρὰ μέσα του τὴν Ἑλλάδα, ζωντανεψε τὴ φύση της στὸν «Υπερίωνα» καὶ στὸ «Ἀρχιπέλαγος». Εὐτυχισμένος βέβαια ὁ ἄνθρωπος τοῦ Βορρᾶ, πὸν θέρμανε τὸ σῶμα του στὸν ἑλληνικὸ ἥλιο. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ μεταβληθῇ

8) Hermann Hettner, Geschichte der deutschen Literatur im achtzehnden Jahrhundert, Zweites Buch, Das Zeitalter Friedrichs des Grossen, Braunschweig 1864, σελ. 402.

9) Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst (1755).

ὁ βάρβαρος σὲ Ἕλληνα. Ὅσοι νέοι ὄνειροπολοῦν ἀπρόσιτες χῶρες καὶ χαμμένους πολιτισμούς ὄχι μόνο δὲν θὰ πραγματοποιήσουν ποτὲ τὰ ὄνειρά τους, μὰ αὐτεὶ καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους. Θὰ χαθοῦν μέσ' στὰ «τραγούδια χωρὶς λέξεις» τοῦ πόθου τους. «Ὁ νοῦς τῶν νέων» γράφει ὁ Βίνκελμαν,¹⁰⁾ περιγράφοντας τὴν ἰδανικὴ παιδεία τῶν Ἑλλήνων, τὴ δική του δηλαδή ἰδανικὴ παιδεία, «ὁ νοῦς τῶν νέων, ποὺ κρατεῖ καὶ πλαταίνει τὴν τομὴ σὰν τρυφεροῦς φλοιός, δὲν τρεφόταν μὲ ἡχοὺς ἀπλοῦς χωρὶς νοήματα, καὶ τὸ μυαλό τους, ποὺ σὰν κερένια πλάκα, δὲν χωρεῖ παρὰ ὠρισμένο ἀριθμὸ λέξεων καὶ εἰκόνων, δὲν γεμιζόταν, τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἀλήθεια ζητοῦσε θέση, μὲ ὄνειρα.» — Ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπῆρξε ποτὲ γιὰ τὸν Βίνκελμαν «ὄνειρο», μὰ πάντοτε «ἀλήθεια». Καὶ σὰν Ἕλληνα ποὺ ἦταν ἔβλεπε τὸ κέντρον τῆς ἀλήθειας ὄχι στὰ «χωρία» καὶ στὰ «δένδρα», καθὼς ὠνόμαζε μὲ περιφρόνηση τὴν ἔρημη ἀπ' ἀνθρώπους φύση ὁ Σωκράτης, μὰ στὸν Ἄνθρωπο. Γιὰ τὸν Βίνκελμαν ἑλληνικὴ φύση εἶναι ἡ φύση, ποὺ γεννᾷ σὰν τὸν πιὸ πολύτιμο καὶ γλυκὺ καρπὸ τῆς τὸ ἑλληνικὸ σῶμα, ὅπως κ' ἑλληνικὴ πολιτεία εἶναι ἡ πολιτεία, ποὺ γεννᾷ σὰν τὸν πιὸ ἀκριβὸ καὶ θεῖο καρπὸ τῆς τὸ ἑλληνικὸ κορμί. Ἡ ἑλληνικὴ φύση δὲν μπορούσε νάβῃ γιὰ τὸν Βίνκελμαν ὄνειρο ρομαντικὸ, ἀφοῦ Ἑλλὰς σήμαινε γι' αὐτὸν τὸ περιβάλλον καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦ πιὸ ἀντιρομαντικοῦ πράγματος: τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος. «Εὐκράτος καιρὸς βασίλευε μέσα σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς κ' οἱ ὄρσοι θάλασσινοὶ ἀνεμοὶ χαίδευαν τὰ φιλήδονα νησιά τοῦ Ἰονίου καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Ἠπείρου· ἴσως γι' αὐτὸ νάταν παράλιοι ὄλοι οἱ συνοικισμοὶ τῆς Πελοποννήσου. Κάτω ἀπὸ ἕναν οὐρανὸ τόσο εὐκράτο ζῆ τὸ πλάσμα μιὰν ἴσα μοιρασμένη ἐπίδρασή του. Ὅλοι οἱ καρποὶ ὠριμάζουν τελείως· ἀκόμη καὶ τὰ γρῆλα εἶδη τους καλυτερεύουν, ὅπως καὶ τὰ ζῶα, ποὺ εὐδοκιμοῦν καλύτερα καὶ γεννοῦν συχνότερα. Ἐνας τέτοιος οὐρανὸς δημιουργεῖ τὰ πιὸ ὠραῖα ἀνθρώπινα πλάσματα καὶ μιὰ συμφωνία τῶν κλίσεων μὲ τὴ μορφή».¹¹⁾ Ὅπως ἔβλεπαν οἱ

10) Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, σελ. 134.

11) Winckelmann, Erläuterung der Gedanken von der Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst eis Kleine Schriften, τόμος I. σελ. 106.

ἀρχαῖοι τὴ φύση σὰν τὴ φυσικὴ ἀκτινοβολία τοῦ σώματος ἑνὸς θεοῦ, ἔτσι βλέπει κ' ὁ Βίνκελμαν τὴν ἑλληνικὴ φύση. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι γι' αὐτὸν ἡ γήινη πατρίδα τοῦ πιὸ ὠραίου σώματος—τοῦ θεοῦ μ' ἄλλα λόγια σώματος, ἀφοῦ «τὸ ὑψιστὸν κάλλος ὑπάρχει στὸ Θεὸ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ὁμορφιάς γίνεται τόσο πιὸ τέλεια, ὅσο πιὸ σύμφωνη νοεῖται μὲ τὸ ὑψιστὸν ὄν.» Ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι πνεῦμα «ποὺ ζητᾷ νὰ γεννήσῃ ἕνα πλάσμα κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ πρώτου λογικοῦ πλάσματος, ποὺ σχεδιάσθηκε μέσα στὸ νοῦ τῆς Θεότητος.¹²⁾» Οἱ φράσεις αὐτὲς δείχνουν τὴ στενὴ συγγένεια, ποὺ τὸ θρησκευτικὸ πάθος, τὸ πάθος γιὰ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὸ παιδαγωγικὸ πάθος ἔχουν μέσα στὸν Βίνκελμαν: Τὸ κάλλος ξεκινᾷ ἀπ' τὸ θεῖο γιὰ νὰ δημιουργήσῃ στὴ γῆ θεῖους ἀνθρώπους. Ὅποιος γνωρίζει αὐτὴ τὴν ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ ζῆ παρὰ γιὰ νὰ λατρεύῃ τὸ θεῖο, λατρεύοντας τὰ πλάσματα, ποὺ τὸ καθρεφτίζουν στὸ κάλλος τους,—προσπαθώντας νὰ δώσῃ ὠραία, «θεῖα» μορφή σ' ὅποιαν ὕλη θάχε τὴ δυνατότητα νὰ τὴ φέρῃ.

Τὸ τριπλὸ αὐτὸ καὶ συγχρόνως ἐνιαῖο πάθος τοῦ Βίνκελμαν, ἑλληνικὸ τόσο στὴ μιὰ ρίζα του, ὅσο καὶ στὴν τρίμορφη ἐκδήλωσή του, τὸν συνοδεύει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ μὲ τρομακτικὴ σφοδρότητα. Ἀφοῦ τοῦ ἔδωσε τίς πιὸ πικρὰς ἀπογοητεύσεις, τὸν ἔκαμε τέλος νὰ νομίσῃ πὼς βρῆκε τὴ μεγάλη λύτρωση στὸ πρόσωπο τοῦ νεαροῦ βαρῶνου νοι Βεργ, ποὺ συνάντησε τὸ 1762—ὅταν ὁ Βίνκελμαν ἦταν πιὰ σαρανταπέντε ἐτῶν—στὴ Ρώμη. Ὁ νέος ἔμεινε πολὺ λίγο κοντὰ στὸν Βίνκελμαν. Τὸ πέρασμά του ὅμως ἀφῆσε συγκλονιστικὴ ἐντύπωση. Στὰ περίφημα γράμματα, ποὺ ὁ Βίνκελμαν τοῦ ἔγραψε μετὰ τὴν ἀναχώρησή του, τὸ πάθος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔραστοῦ βρῆκε τὴν πιὸ ὠριμὴ, τὴν πιὸ καθαρὴ, τὴν πιὸ μεστωμένη ἔκφρασή του. Γι' αὐτὸ καὶ μῆς μέσ' ἀπ' τίς τόσες φίλιες τοῦ Βίνκελμαν διαλέξαμε γιὰ νὰ μιλήσωμε κάπως ἐκτενέστερα τὴ σχέση του μὲ τὸν νεαρὸ βαρῶνο. «Ὅπως μιὰ τρυφερὴ μητέρα» γράφει ὁ ἄνδρας στὸν ἀγαπημένο νεὸ ἀμέσως μετὰ τὸν χωρισμό τους, «ὅπως μιὰ τρυφερὴ μητέρα κλαίγει ἀπαρηγόρητα γιὰ τὸ ἀγαπημένο τῆς παιδί, ποὺ

12) Winckelmann, Geschichte der Kunst der Altertums, σελ. 149.

κάποιος βίαιος ήγεμών τής άρπαξε για να τὸ ρίξει στὸ θανάσιμο κίνδυνο τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἔτσι θρηνώ και γὼ για τὸν χωρισμό μου ἀπὸ Σᾶς, γλυκέ μου φίλε, με δάκρυα ποὺ τρέχουν ἀπ' τὴν ἴδια μου τὴν ψυχὴ. Μιὰ ἔλεη πρὸς Σᾶς ἀκατανόητη, ποὺ δὲν τὴν ξυπνᾷ μόνο τοῦ σώματος ἢ μορφῆς, μ' ἔκαμε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή ποὺ Σᾶς εἶδα νὰ νοιώσω κάποιον ἴχνος ἀπ' τὴν ἀρμονία ἐκείνη, ποὺ ξεπερνᾷ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ κ' ὑψώνεται ἀπ' τὴν αἰώνια σύνδεση τῶν ὄντων. Ἄκριβέ μου φίλε, κανεὶς ἄλλος στὸν κόσμο δὲν μπορεῖ νὰ αἰσθανθῆ μιὰ συμπάθεια τόσο δυνατὴ για Σᾶς· ὅλες οἱ ἄλλες συμπάθειες εἶναι παραφυάδες μονάχα τοῦ εὐγενοῦς αὐτοῦ κορμοῦ. Τὸ θεῖο τοῦτο αἰσθημα ὅμως εἶναι στοὺς περισσότερους ἀγνωστο και γι' αὐτὸ πολλοὶ τὸ παρανοοῦν. . . Φιλία χωρὶς ἔρωτα εἶναι γνωριμία. Ἐκείνη ὅμως εἶναι ἠρωϊκὴ κ' ὑψώνεται πάνω ἀπ' ὅλα· ταπεινώνει τὸν πρόθυμο φίλο ὡς στὴ σκόνη και τὸν ὠθεῖ ὡς στὸ θάνατο. . . Μιὰ τέτοια φιλία, ποὺ φθάνει ὡς τὶς ἀκρότατες γραμμὲς τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκδηλώνεται βίαια κ' ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ψηλὴ ἀρετὴ. . . Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν τὴ διδάσκει· οἱ ἀρχαῖοι ὅμως τὴν ἐλάτρευαν και τὰ πιὸ μεγάλα κατορθώματα τῆς ἀρχαιότητος ἐκτελέσθησαν μ' αὐτήν». ¹³⁾ Σ' αὐτὸ τὸ αἰσθημα στηρίχθηκε—και μόνο σ' αὐτὸ τὸ αἰσθημα μπορεῖ ὁποτεδήποτε κ' ὁπουδήποτε νὰ στηριχθῆ—ἡ γνήσια παιδεία τῶν νέων. Μαζὶ με τὴ γέννηση τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ ξεπηδοῦν ἀπ' τὴν ψυχὴ τοῦ ἔραστοῦ πλούσια κ' αὐθόρμητα γνήσιες ἐγερτήριες ἐκκλήσεις, καθαροὶ παιδευτικοὶ λόγοι. Ἔτσι και στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ Βίνκελμαν με τὸν Μπέργκ ἢ βραχύχρονη προσέγγισή τους δὲν γέννησε μόνο τὶς χαμμένες για μᾶς παιδευτικὲς συνομιλίες, ποὺ τὴν πλήρωσαν, μὰ και τὴ διατριβὴ «για τὴν ἱκανότητα τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου στὴν τέχνη», ¹⁴⁾ ποὺ ὁ ὠριμος φίλος ἀφιέρωσε στὸν νέο. Καὶ τὴν ἀφιέρωσε, ὄχι μόνο γιατί ἡ διδασκαλία τῆς ἀπευθύνονταν στὸ μαθητὴ, μὰ και γιατί ὁ ἴδιος ὁ μαθητὴς τὴν ἐνέπνευσε με τὴν ὑπαρξή του στὸ διδάσκαλο. «Τὸ περιεχόμενο τῆς μελέτης τὸ πῆρα

13) Winckelmann, Kleine Schriften und Briefe, τόμος δεύτερος σελ. 240—241.

14) Von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst (1769).

ἀπὸ Σᾶς», λέγει με ὑπερηφάνεια ὁ συγγραφεὺς, ἐπιστρέφοντας τὸ ἔργο του σ' ἐκεῖνον, ποῦ θεωρεῖ ὡς πραγματικὸ δημιουργό του. «Μόλις για πρώτη φορὰ Σᾶς ἀντίκρισα ἔνοιωσα τὴ συμφωνία τῶν πνευμάτων μας. Ἡ μορφὴ σας μ' ἔκαμε νὰ συμπεράνω αὐτό, ποὺ ἐπιθυμοῦσα, και βρῆκα σ' ἓνα ὄραιο σῶμα μιὰ ψυχὴ δημιουργημένη για τὴν ἀρετὴ, προικισμένη με τὴν αἴσθηση τοῦ ὄραίου». Οἱ λόγοι αὐτοὶ θυμίζουν λόγους πλατωνικοὺς, χωρὶς ὅμως νᾶχουν οὔτε τὴν ἐλάχιστη κλασικιστικὴ ἀπόχρωση. Δὲν ἀποτελοῦν μίμηση ἢ κ' ἐπανάληψη, μὰ ἀρχὴ—δὲν στηρίζονται στὴ μόρφωση τοῦ Βίνκελμαν μὰ ξεπηδοῦν ἀπ' τὴν πρώτη και βαθύτερη πηγὴ τῆς ζωῆς του. Ἑλληνικὸς—τὸ τονίζουμε ἀκόμη μιὰ φορὰ—δὲν γίνηκε ὁ Βίνκελμαν, μὰ γεννήθηκε. Κι' ἀνσυχνὰ για νὰ καταλάβωμε λόγους του, πράξεις του, στάσεις του, κινήσεις του καταφεύγωμε σὲ κλασσικὲς συγκρίσεις, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν κλασσικὴ μόρφωση τοῦ Βίνκελμαν, μὰ στὴν κλασσικὴ του φύση. Κάποτε τὸν βλέπομε ἔτοιμο ν' ἀφιέρωση ἔργο του σ' ἓναν ἀγνωστό του νέο, με τὸν ὁποῖον δὲν ἤρθε ποτὲ σὲ καμμιάν ἐπαφή, για τὸν ὁποῖον δὲν ἐγγώριζε παρὰ τὸ μεγάλο κάλλος του, ποὺ θαύμασε ἀπὸ μακριά. Μπρὸς σὲ μιὰ τέτοια ἐπιθυμία, σὲ μιὰ τέτοια «τρέλλα»—καθὼς λέγει ὁ ἴδιος—, ποὺ τοῦ μπῆκε στὸ κεφάλι και ποὺ πρέπει νὰ προσπαθήση νὰ τὴν ἱκανοποιήση, πῶς νὰ μὴ θυμηθοῦμε τοὺς ἔλληνες ἀγυριογράφους, ποὺ χάραζαν πάνω στὸ ἔργο τους τὸ ὄνομα τοῦ πιὸ ὄραίου γι' αὐτοὺς νέου μαζὶ με τὸν ἀπλὸ χαρακτηρισμὸ «καλὸς»; Ποιὸς ὅμως θὰ ὑπεστήριζε, πῶς ἢ σχετικὴ «τρέλλα» τοῦ Βίνκελμαν δὲν ἦταν πηγαία, μὰ βασιζόταν στὸ ἀρχαῖο προηγούμενο;—Ξεκινήσαμε ἀπ' τὸ χαρακτηριστικὸ, μὰ μικροσήμαντο αὐτὸ παράδειγμα, για ν' ἀνέβωμε στὸ μεγάλο θεῖμα τῆς ἑλληνικῆς ἀναβιώσεως, ποὺ ὁ Βίνκελμαν πραγματοποίησε: στὴν ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων θεῶν και ἠρώων. Τὸ τριπλό του πάθος για τὸ Θεό, για τὸ Κάλλος και για τὸ Φίλο τὸν ἔκαμε νὰ πλησιάση μ' ἓναν τέτοιον ἔρωτα τὰ θεῖα μαρμάρινα σῶματα τῶν ἑλληνικῶν ἐφήβων, νέων κ' ἀνδρῶν, ὥστε τ' ἀγάλματα ξαναζωντάνεψαν γι' αὐτὸν και τοῦ πρόσφεραν φιλικὰ τὴ ζωὴ τους για νὰ τὴν ξανακλείση με τὴν τέχνη του στὶς περιφημὲς περιγραφές του, ποὺ, καθὼς εἶπαν, «προκαλοῦν τὸ ἴδιο αἰσθημα με

τὸ ἀγαλμα.»¹⁵⁾ «Ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις εἶχαν θελήσει νὰ μὲ κάμουν ζωγράφο, ἕνα μεγάλο ζωγράφο», ἔλεγε ὁ Βίνκελμαν, πρὶν ἀκόμη νὰ δώσῃ γλωσσικὰ δείγματα τῆς μεγάλης πλαστικῆς του τέχνης. Τὸ πλαστικό του πάθος εἶχε γιὰ τὴν ὥρα ἐκδηλωθῆ ἴσως μόνον στὴν παιδευτικὴ προσπάθεια. Οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι, οἱ γνήσιοι Ἕλληνες ἑρασταί, ἔχουν ἔμφυτο τὸ πλαστικὸ πάθος καὶ τὴν πλαστικὴ δύναμη. Κι' ἂν δημιουργοῦν μὲ τὴ γλῶσσα σώματα θεῶν καὶ ἡρώων, τέτοια σώματα ζητοῦν νὰ δημιουργήσουν καὶ μὲ τὴν οὐσία τῶν μαθητῶν τους. Τὸ ἀνθρώπινο ὅμως ὑλικὸ εἶναι πρὸς τὸ ξερὸ κι' ἀκαμπτό ἀπ' τὴ γλῶσσα. Οἱ θεοὶ προσφέρουν εὐκολώτερα τὸν ἑαυτό τους ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Βίνκελμαν εἶχε μεγαλύτερη ἐπιτυχία στὸν Ὀλυμπο παρά στὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον του. Κι' ἂν κατέκτησε πάνω ἐκεῖ τὸν ΑΠΟΛΛΩΝΑ καὶ τὸν ΗΡΑΚΛΗ,¹⁶⁾ στὴ γῆ δὲν βρῆκε τὴν τελειωτικὴν κι' αἰώνια πλήρωση σὲ καμμιά του φίλια. Πολλοὶ του στεναγμοὶ μᾶς θυμίζουν στεναγμοὺς τοῦ Πλάτεν. Ὁ πόνος του ὅμως δὲν μᾶς προκαλεῖ τὸν οἴκτο, πού μᾶς προκαλεῖ ὁ πόνος τοῦ Πλάτεν. Κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ Μπέργκ, στὸν ὁποῖον ὁ Βίνκελμαν ν.σ. στήριξε ὅλες του τίς ἐλπίδες, δείχθηκε στὸ τέλος ἀνάξιος. «Ὁ νέος ἀπ' τὴ Λιβονία, στὸν ὁποῖον ἀφιέρωσα τὸ μικρὸ ἔργο, δὲν ἀπάντησε κἄν, μὰ, καθὼς λέτε, μόνον σὲ ὄριμη ἡλικία εἶναι κανεὶς ἱκανὸς γιὰ φίλια. Ζῶ, ἂν ἔξαιρέσω τὸν Καρδινάλιο, χωρὶς φίλο, ἀφοῦ ὁ μοναδικός, πού εἶχε στὴ Ρώμη τὴν καρδιά μου, αὐτοκτόνησε μετὰ ἀπὸ μιὰ βαρεῖα μελαγχολία.»¹⁷⁾ Κοντὰ σ' αὐτὲς τίς φράσεις θὰ μπορούσαμε νὰναφέρωμε πλῆθος ἀπὸ παρόμοιους τοῦ Πλάτεν. Ἡ συσχέτιση ὅμως δὲν ἔδταν ἐπιτυχημένη. Δὲν μπορούμε νὰ συγκρίνωμε τὴν ἰσχνὴν κι' ἀνελεύθερον ὑπαρξὴν τοῦ Πλάτεν μὲ τὴ δυνατὴν κ' ἐλεύθερον τοῦ Βίνκελμαν. Τὸ ἐρωτικὸ παράπονον τοῦ τελευταίου θὰ συγκρινόταν πρὸς ἐπιτυχημένα μὲ τὸ ἐρωτικὸ παράπονον τοῦ Ἀπόλλωνος:

«Ἐγὼ δὲ καὶ ἄλλως ἀναφρόδιτός εἰμι ἐς τὰ ἐρωτικά» λέγει ὁ πρὸ ὠραῖος θεὸς—κι' ἄς λησμονήσωμε, πῶς οἱ θαυμαστὲς αὐτὲς φράσεις βρῖσκονται σ' ἕν' ἀπὸ τ' ἀσεβέστερα ἔργα τῆς ἑλληνικῆς παρικομῆς,¹⁸⁾—καὶ δύο γοῦν, οὓς μάλιστα ὑπερηγάπησα, τὴν Δάφνην καὶ τὸν Ὑάκινθον, ἡ μὲν Δάφνη οὕτως ἐμίσησέ με, ὥστε εἴλετο ξύλον γενέσθαι μᾶλλον ἢ ἐμοὶ ξυνεῖναι· τὸν Ὑάκινθον δὲ ὑπὸ τοῦ δίσκου ἀκόλεσα, καὶ νῦν ἀντ' ἐκείνων στεφάνους ἔχω.» Ὁ θεῖνος τῆς σκιᾶς τοῦ Βίνκελμαν θὰ ἤχη ἀσφυλῶς πολὺ πρὸς τὸ πικρὸς κι' ἀπ' τὸ παράπονον τοῦ Ἀπόλλωνος. Στις 7 Ἰουνίου 1768 ὁ Βίνκελμαν δολοφονήθηκε ἀπ' τὸν Francesco Arcangeli, τὸν νεαρὸ μάγειρο, πού μιὰ βδομάδα πρὶν εἶχε συναντήσει τυχαῖα στὴν Τεργέστη. Κάτι ἀπ' τὴ μορφὴ τῆς ὑποπτῆς γνωριμίας θὰχε ξυπνήσει τὸ γνωστὸ πάθος τοῦ Ἕλληνος ἑρασιῆ, θὰ τοῦχε θυμίσει τὴν ἀποσταλήν του καὶ θὰ τὸν εἶχε κάμει νὰ προσφέρῃ στὸν κακοῦργο τὴν ἐμπιστοσύνην του καὶ τὴν φίλια του. Τὴν προθυμία του αὐτὴ τὴν πλήρωσε μὲ τὴ ζωὴν του—μὰ κι' αὐτὸ τὸ τέλος τοῦ Βίνκελμαν γιὰ ὅσους βλέπουν, δὲν εἶναι σκοτεινὸν κι' ἀξιὸν ἀποσιωπηθῆ· λάμπει κι' αὐτὸ μυθικὸν σὰν τὴ ζωὴν του. Τέτοιο τ' ἰσχυρίζεται κι' ὁ ΧΕΡΝΤΕΡ:¹⁹⁾ «Ἀπλωσες τὸ χέρι σου στὰ μάκρη, γιὰ νὰ βρῆς φίλια, ἑλληνικὴ φίλια, ὅπως τὴν ἐπιθυμοῦσες. Κ' ἔξαφνα ἦρθε ὁ θάνατος καὶ σ' ἄρπαξε καὶ σὲ τύλιξε στὴν σιδερένια του ἀγκαλιά καὶ γκρεμίσθηκε τὸν νεῖρο τῆς ζωῆς σου καὶ θρυμματίσθηκε κατὰ γῆς σὰν τὸ ἀγαλμα ἑνὸς Ἀπόλλωνος Μουσαγέτου ἀπ' τὸ χέρι τῶν βαρβάρων».

Βάρβαροι μόνον, πού δὲν ἔχουν τὴ δύναμιν νὰ συλλάβουν τὸν Βίνκελμαν στὴν ὀλόγητά του, τὸν κομματιάζουν γιὰ νὰ τὸν κατακτήσουν.²⁰⁾ Γιὰ ν' ἀποφύγωμε καὶ μεῖς αὐτὸν τὸν βαρβαρισμὸν δὲν ἔχω-

18) Λουκιανού, Θεῶν Διάλογοι XV.

19) Herder, Denkmal Johann Winckelmanns (1777) eis Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, seil. 455.

20) Βλ. π.χ. τὴ νεκρὴ ἐκθεσὴ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Winckelmann ἀπὸ τὸν Lotze στὴν Geschichte der Aesthetik in Deutschland, München 1868, seil. 17 καὶ ἐπ. Κι' αὐτὸ τὸ περίφημον τρίτοιο βιβλίον τοῦ Carl Justi γιὰ τὸν Winckelmann δὲν κατορθώνει νὰ μᾶς τὸν παρουσιάσῃ σ' ὅλην του τὴν ζωτικότητα καὶ τὴ σημασία, ὅπως τὸ συντομώτερον, μὰ τόσο ἐμπνευσμένο ἔργο τοῦ Bert-

15) Madame de Staël, De l'Allemagne, Paris (Firmin Didot) 1854, seil. 125.

16) Οἱ πρὸς περιφημίες ἀπ' τίς περιγραφές του τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων εἶναι οἱ περιγραφές τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Belvedere καὶ τοῦ Torso τοῦ Belvedere, στὸ ὁποῖον ὁ Winckelmann ἔβλεπε Ἡρακλῆ.

17) Winckelmann Kleine Schriften und Briefe. τόμος δεύτερος, seil. 276.

ρίσαμε σ' αυτές τις σελίδες τὴν αἰσθητικὴ τοῦ Βίνκελμαν ἀπὸ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ ζωὴ του. Οἱ αἰσθητικὲς του ἀρχὲς — ποὺ προσπαθήσαμε νὰ δεῖξωμε — ζοῦν μέσα στὴ ζωὴ του σὰν ἀναπόσπαστά της στοιχεῖα — καὶ γι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ φύση τους ἀποτελοῦν τὴν Ἀρχὴ τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς. Κάθε ἀρχὴ πρέπει νὰ εἶναι δημιουργική. Καὶ ἡ «ἐννοια τοῦ κάλλους» παίρνει μέσ' στὴ ζωὴ καὶ τὴ σκέψη τοῦ Βίνκελμαν δύναμη πραγματικὰ δημιουργική. Κι' ἀνθὰ ὑπεστήριξε κανεῖς, πῶς καὶ τοῦ Βίνκελμαν ἡ αἰσθητικὴ κατέληξε σὲ μιὰν ἀποτυχία, σ' ἓνα ἐρώτημα χωρὶς ἀπάντηση, ἀφοῦ κι' αὐτὸς ὁμολογεῖ, πῶς «μιὰ γενικὴ καὶ σαφὴς ἐννοια τῆς φύσεως τοῦ κάλλους ἀνήκει σὲ ἀνεύρετες ἀλήθειες», ²¹⁾ ἢ ἀπαντούσαμε, πῶς τὸ κάλλος δὲν ὑπάρχει γιὰ νὰ συλλάβωμε τὴ γενικὴ του καὶ σαφῆ ἐννοια. Γιὰ τὸν Βίνκελμαν τὸ κάλλος «εἶναι ἐν' ἀπ' τὰ μεγάλα μυστικὰ τῆς φύσεως, ποὺ τὴν ἐνέργειά τους βλέπομε κ' αἰσθανόμαστε» μόνο, — ἡ ἐννοια τοῦ κάλλους εἶναι «πνεῦμα», δύναμη, ποὺ ζητᾷ νὰ γεννήσῃ τὸ θεῖο ἄνθρωπο. ²²⁾ Παρ' ὅλες ὅμως αὐτὲς τὲς διαπιστώσεις δὲν ἀποτρέπει ὁ Βίνκελμαν ἀπ' τὴν προσπάθεια νὰ κατακτήσωμε τὸ κάλλος καὶ μὲ τὸ λόγο. Κι' ὁ ἴδιος δὲν παύει ποτὲ νὰ στριφογυρίζῃ καὶ λογικὰ γύρω του — νὰ τὸ πολιορκῆ καὶ μὲ τὸ λόγο του ἀκούραστα. Κι' ἀν δὲν ἔκατάφερε τὴ φύση νὰ τοῦ παραδώσῃ τὸ μυστικὸ της, αὐτὸ — ὅπως κ' οἱ ἀποτυχίες τοῦ φιλικοῦ του πάθους — δὲν μειώνει διόλου τὸ θεῖο καὶ φωτεινὸ χαρακτῆρα του. Κι' αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ λυγίσῃ τὴ σκληρὴ καὶ σκοτεινὴ Μοῖρα.

Γ'.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ Κ' ΟΙ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΙΣ

Λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος του, ὁ BINCKELMAN, ποὺ τότε βρισκόταν στὴ Νεάπολη, ἀνέβηκε μαζί μὲ δυὸ συντρόφους του στὸν hold Vallentin: Winckelmann (Blätter für die Kunst), Berlin 1931. Βλ. καὶ στὴ μελέτη μας Liebe und Zeit, Heidelberg 1936 σελ. 81 καὶ ἐπ. Ἑλληνικὰ ἔγραψε γιὰ τὸν Winckelmann θαυμαστὰς γραμμὲς ὁ Παναγιώτης Καυελλόπουλος (Ἑλληνικὴ Φωνὴ τῆς 21 Μαρτίου 1936).

21) Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, σελ. 139.

22) Winckelmann, ἐνθ' ἄνωτ.

ἀνήσυχο Βεζούβιο καὶ πέρασε μέσα στὴν ἀπειλητικὴ φύση μυθικὲς νυκτερινὲς ὥρες. Ἡ συντροφιά, καθισμένη δίπλα στὸν «πύρινο ποταμό», ἔψηνε περιστέρια στὴ λάβα, κι' «ὁ Βίνκελμαν» — ἔτσι μᾶς περιγράφει ὁ ἴδιος τὴ σκηνὴ, ἀναγκασμένος καὶ πάλι νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του σὰν γιὰ ὄν μυθικὸ — «δειπνοῦσε, σὰν τοὺς Κύκλωπες, γυμνός». — Σὲ μιὰν ἄλλη διήγησή του τῆς ἴδιας ἐκδρομῆς μὲ λιγώτερη μυθολογικὴ καὶ περισσότερη κοινωνικὴ διάθεση, μᾶς λέγει, πῶς, ἀφοῦ ὕστερ' ἀπὸ δυσκολίες πολλὰς ἢ συντροφιά κατάφερε νὰ φθάσῃ κοντὰ στὸ στόμιο τοῦ ἠφαιστείου, πρῶτος αὐτὸς γδύθηκε «γιὰ νὰ στεγνώσῃ τὸ ποκάμισό του». — Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο, πῶς μεγάλες συμβολικὲς ἱστορικὲς κινήσεις μᾶς παραδίδονται συχνὰ δικαιολογημένες μὲ τὸν πιὸ κοινὸ καὶ πεζὸ τρόπο. Μιὰ περίεργη αἰδῶ τῆς ἱστορίας θέλει νὰ κρύψῃ, θάλεγε κανεῖς, ἀπὸ τὰ μάτια τῶν πολλῶν τὸ νόημα τῶν μεγάλων στιγμῶν της καὶ τὸ σκεπάζει μ' ἓνα καθημερινὰ κοινωνικὸ καὶ λογικὸ πρόσχημα, ποὺ κρύβει τὴ μοναδικότητά του γιὰ νὰ μὴν τὴν ἀποκαλύψῃ παρὰ στοὺς μυημένους. Ἔτσι κι' ὁ Βίνκελμαν, ποὺ πετᾷ τὰ ροῦχα του γιὰ νὰ ὑψώσῃ τὸ ἐλεύθερο σῶμα του μέσ' στὴν ἐλεύθερη φύση, ζητᾷ νὰ σκεπάσῃ γιὰ τοὺς πολλοὺς τὸ νόημα τῆς γύμνιας του, χρησιμοποιώντας τὴν πιὸ ἀσήμαντη κι' ἀδιάφορη δικαιολογία. Ἔτσι κ' ἐν' ἀπ' τὰ πιὸ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, τὸ κίνημα τοῦ ΟΡΣΙΠΠΟΥ, μᾶς παραδόθηκε κι' αὐτὸ σκεπασμένο μὲ κοινὲς ἐξηγήσεις, σὰν νὰ μὴ μᾶς ἔφθανε ἡ καθαρὴ ἀπλότης του, ποὺ μὲ τὴν καθαρότητά της ἀκριβῶς ἐλύτρωσε τὲς δημιουργικώτερες δυνάμεις τοῦ πνεύματος. Πρῶτος ὁ ΟΡΣΙΠΠΟΣ — καθὼς μᾶς λέγει τὸ ἀρχαῖο ἐπίγραμμα ¹⁾ — πρῶτος αὐτὸς ὁ «δαίφρων»

ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔστεφανώθη

γυμνός, ζωννυμένων τῶν πρὶν ἐν σταδίῳ.

Πρῶτος αὐτὸς ἐπέταξε ἀπ' τὰ σκέλη του τοῦ τῆ ζώνη, ποὺ σκέπαζε καὶ βάρβαρα στιγματίζε σὰν ἀκάθαρτο καὶ κρυφὸ τὸ ἱερὸ κομμάτι τοῦ κορμιοῦ μας, ποὺ χαρίζει στὴ φύση μας τὴν ἀθανασία. Αὐτὸ συνέβη, καθὼς λέγουν, στὸν ἀγῶνα δρόμου τῆς δεκάτης πέμπτης

1) Εἰς Böckh, Corpus Inscriptionum, I σελ. 555.

Ὀλυμπιάδος—τὸ ἑπτακόσια εἴκοσι πρὸ Χριστοῦ. Τότε γιὰ πρώτη φορά τὸ καθαρὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἔλαμψε ὄχι πιά μέσα στὸ λόγο τοῦ μύθου καὶ τοῦ στίχου, μὰ σὰν αἰσθητὴ παρουσία, σὰν παρουσία τοῦ διπλανοῦ: στὸ σῶμα τοῦ ΟΡΣΙΠΠΟΥ. Ἡ ἀσπιλη ἐλευθερία τῶν ὀμηρικῶν σωμάτων δὲν μπορούσε παρὰ νὰ συμπυκνωθῆ σὲ πραγματικὸ κορμί, ποὺ ὁλόκληρο ἀμόλυτο, φωτεινὸ καὶ καθαρὸ δὲν θάχε νὰ κρύβη κανένα του μέλος ἀπ' τὰ μάτια τοῦ κόσμου «Graeca res est, nihil velare».²⁾ Αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη κατάφαση τῆς ἱερῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπινου σώματος,—αὐτὴ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ κανόνος, ποὺ τὸ ἀνθρώπινο κορμί ἐνσαρκώνει,—ἀποτέλεσε κι' ἀποτελεῖ τὴ μεγάλη δύναμη, τὴ μεγάλη ἐπιταγὴ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐπιταγὴ αὐτὴ πρῶτος ὁ ΟΡΣΙΠΠΟΣ τόλμησε νὰ πραγματοποιήσῃ μὲ τὸ σῶμα του: Πετώντας τὴ ζώνη του, πρῶτος αὐτὸς ἔλαμψε μέσα στὸ στίβο τῆς Ὀλυμπίας σὰν νόμος αἰώνιος. Τέτοιο κίνημα δὲν μπορούσε νὰναι τυχαῖο. Κι' ὅμως ὁ Πανσανίας, ποὺ μᾶς τὸ διηγεῖται, προσθέτει στὴν πληροφορία καὶ τὴ γνώμη: «δοκῶ δὲ οἱ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸ περίζωμα ἔκοντι περιορῶναι, γνόντι ὡς ἀνδρὸς περιεζωσμένου ῥάων ἐστὶν ἀνήρ γυμνός».³⁾—Ἡ βέβηλη κι' ἀνόητη αὐτὴ σκέψη τοῦ μικρασιάτη περιηγητῆ δὲν μᾶς ἐξεγείρει, σὰν θυμηθοῦμε, πὼς κι' ὁ Βίνκελμαν ἐξηγεῖ μὲ τὸν ἴδιο ῥηχὸ τρόπο τὴ χειρονομία του, ποὺ ἐπαναλαμβάνει στὴν ἐποχὴ μας τὴ μυθικὴ χειρονομία τοῦ Ὀρσίππου. Μπρὸς σ' αὐτὲς τὲς ἀδειες ἐξηγήσεις περνοῦν ὅσοι ξέρουν μὲ τὸ κρυφὸ χαμόγελο τῶν μυημένων, ποὺ ἀντιλαμβάνονται ξάφνου ἓνα βαρυσήμαντο σύνθημα ἐκεῖ, ποὺ οἱ πολλοὶ δὲν βλέπουν τίποτε. Οὔτε μικρὲς ὑστεροβουλίες, οὔτε καθημερινὲς ἀνάγκες ὠθοῦν τὰ μυθικὰ καὶ τὰ μεγάλα πρόσωπα στὲς πράξεις τους μὲ τὴν αἰώνια σημασία. Ὅσοι ζητοῦν καὶ στὲς μεγάλες πράξεις κοινὲς ἐξηγήσεις καὶ δικαιολογίες, ὅσοι ἀρκοῦνται σὲ τέτοιες, οὔτε μποροῦν, μὰ οὔτε κι' ἀξίζουν νὰ δοῦν τὲς μεγάλες πράξεις στὴ συμβολικὴ κι' ἀνεξιχνίαστη γύμνια τους. Ἡ γύμνια δὲν εἶναι γιὰ τοὺς πολλοὺς. Κι' ὅπως στὰ ὀχλοκρατικὰ περιβάλλοντα εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ κρύβουμε τὴ σωματικὴ μας γύμνια ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ὄχλου, ἔτσι προφυλάσσομε καὶ τὴ γύμνια τῶν με-

2) G. Plinii Secundi, Historia Naturalis, XXXIV 10.

3) Πανσανίου, Περιήγησις, I, XLIV.

γάλων ἱστορικῶν στιγμῶν μ' ἓνα παραπέτασμα κοινὸ καὶ τριμμένο, ποὺ προφυλάσσει ἀπ' τὸ πλῆθος τὴ μοναδικὴ κ' αἰώνια λάμψη τῆς εἰκόνας. Τέτοια σημασία παραπετάσματος ἔχει κ' ἡ γνώμη τοῦ Πανσανία γιὰ τὸ γύμνωμα τοῦ Ὀρσίππου, ὅπως κ' ἡ πρόφαση, ποὺ δίνει ὁ Βίνκελμαν γιὰ τὸ δικό του γύμνωμα.—Ὅτι πραγματοποιήθηκε ἤδη στὸ πνεῦμα, δὲν πραγματοποιεῖται τυχαῖα καὶ στὸ σῶμα. Τὸ ἀκηλίδωτο κάλλος τῶν ὀμηρικῶν ἡρώων δὲν μπορούσε παρὰ νὰ γεννήσῃ τὸν Ὀρσίππο—κι' ὁ Βίνκελμαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ νύχτα στὸ Βεζούβιο εἶχε μέσ' ἀπ' τὸ ἔργο του πετάξει τὴ ζώνη τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. «Ἀκόμη καὶ τὰ αἰδοῖα ἔχουν τὴν ἰδιαίτερη ὁμορφιά τους»⁴⁾ εἶχε παρατηρήσει, περιγράφοντας τὸ κάλλος τῶν μελῶν τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος. Κι' αὐτὴ του ἡ φράση, ποὺ πολλοὶ θὰ τὴν ἔκριναν περιττὴ καὶ γεμάτη θράσος ἐξεζητημένο, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὲς πρὸ χαρακτηριστικὲς καὶ πολύτιμες γραμμὲς τοῦ ἔργου του. Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος δὲν θάταν ἀληθινὴ χωρὶς τὴν ἀναβίωση τοῦ κινήματος τοῦ Ὀρσίππου. Ἡ μεγάλη κατάφαση τῆς ἱερῆς ὑπάρξεως τοῦ σώματος δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ μὲ σιωπὴ, ποὺ θὰ σήμαινε ἴσως συμβιβασμὸ μὲ τὴ σεμνοτυφία τῆς ἐποχῆς. Κι' ὁ Βίνκελμαν σὰν ἀρχὴ μᾶς νέας ἐποχῆς, χωρὶς ν' ἀνησυχῆσει γιὰ τὲς παληὲς προλήψεις, κίνησε χωρὶς κανένα δισταγμὸ, χωρὶς κανένα περιορισμὸ τὰ ἐλεύθερα μέλη του, ὅπως ἡ φύση τους τὸ ἀπαιτοῦσε, κτυπώντας τοὺς παληοὺς ἀνθρώπους, ποὺ βρῖσκονταν γύρω του. Μὰ τ' ὀρσίππειο κίνημα τοῦ Βίνκελμαν δὲν εἶχε μόνο τὴν ἐπιφανειακὴ αὐτὴ σημασία. Τὸ κίνημα τοῦ Ὀρσίππου ἀποτελεῖ ἓνα σημεῖο μεγάλο, ποὺ, ὅταν ξαναπαίρνει σάρκα στὴν ἱστορία, ξαναγεννᾷ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὸ θεὸ—τὸν ἔρωτα καὶ τὸ κάλλος. Δὲν εἶναι δυνατὴ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ χωρὶς τὴν ἀληθινὴ ἐπανάληψη τοῦ κινήματος τοῦ ΟΡΣΙΠΠΟΥ. Χωρὶς τὴν ἀπόλυτη κατάφαση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος—πρὸ παντὸς τοῦ ἀνδρικοῦ—δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ δημιουργικὸς ἐκεῖνος ἔρωτος, ποὺ μεταβάλλει τὸ χάος σὲ κόσμο, ποὺ γεμίζει τὸν κόσμο μὲ θεοὺς, ποὺ δίνει σάρκα στοὺς θεοὺς μὲ τὴν τέχνη, ποὺ κάμνει τοὺς ἀνθρώπους θεοὺς σὰν ἔργα τέχνης, ποὺ ὑψώνει καὶ στε-

4) Winckelmann, Geschichte der Kunst der Altertums, Wien, MCMX XXIV, σελ. 179.

ρεώνει την πολιτεία, στηρίζοντάς την πάνω σὲ θείους ἀνθρώπους. Τὸ κάλλος τοῦ μεστωμένου κι' ὀλόγυμνου σώματος, ποὺ ξυπνᾷ τὸν ἑλληνικὸ δημιουργικὸ ἔρωτα, τὸ πάθος τῶν Ἀναγεννήσεων, εἶναι τὸ πιὸ γόνιμο κάλλος.

Ἐνα τέτοιο κάλλος δὲν συγκινεῖ μόνο τίς αἰσθήσεις μας, μὰ σὰν ὑψίστη ἐπιταγὴ συγκλονίζει ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας, ποὺ τείνει τώρα μ' ὄλες τίς δυνάμεις της νὰ ἐπιτύχη τὴν τελειότητα, ποὺ τὸ κάλλος τοῦ γυμνοῦ ἑλληνικοῦ σώματος ἐνσαρκώνει. «Ἀπόλλων τοῦ Μπελβεντέρε, γιατί μᾶς δείχνεσαι στή γυμνότητά σου, ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ντρεπώμαστε γιὰ τὴ δική μας!» φώναξε ὁ ἔφηβος ΓΚΑΙΤΕ⁵⁾ σὲ μιὰν ἔκρηξη, ποὺ ἤθελε νὰ ἐκφράση ὅλο τὸ θαυμασμό, τὴν ἀνάγκη, τὸ πάθος τοῦ γέου γιὰ τὴν τελειότητα. Γιὰ νὰ σημάνωμε τὸ «ἀπόλυτο», ποὺ τὸ ἑλληνικὸ κορμὶ ἐνσαρκώνει, μεταχειριζόμαστε στὴν περίπτωσή αὐτὴ τὴ λέξη «τελειότης», γιατί στὴν ψυχὴ τοῦ ἀκάμωτου ἀκόμη νέου ἢ θεία τοῦ γυμνοῦ σώματος τοῦ θεοῦ ξυπνᾷ τὸν πόνο γιὰ τὴ δική του τὴ νεανικὴ κι' ἀνθρώπινη ἀτέλεια, τὴν ὁρμὴ νὰ λυτρωθῆ ἀπ' αὐτήν. Σ' ἄλλες περιπτώσεις τὸ «ἀπόλυτο» τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος παίρνει ἄλλες ὀνομασίες καὶ ξυπνᾷ σιτοὺς ἔραστὲς του διαφορειακὲς ὁρμὲς καὶ τάσεις — ὁρμὲς καὶ τάσεις πάντως πρὸς τὸ ἀπόλυτο. Ὅχι ὅμως πρὸς τὸ ἀφηρημένο κι' ἀσύλληπτο ἀπόλυτο, ποὺ ἡ ἀσχίμα περισσότερο κι' ἀπ' τὴν ὁμορφιὰ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀνοίξη, μὰ πρὸς τὸ συγκεκριμένο κι' ἀπὸ ἀπόλυτο, ὅπως τὸ δείχνει καὶ τὸ ἐπιτάσσει τὸ κάλλος τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος. Οἱ ἔρασταὶ του ζητοῦν νὰ τὸ ἀπικτήσουν ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ συγκεκριμένο κι' ἀπτό. Γι' αὐτὸ καὶ τόση στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ στίς Ἀναγεννήσεις, ἡ γλυπτικὴ, ποὺ προσφέρει καὶ στὴν ἀφή μας ἀκόμη τὰ σώματα, ποὺ δημιουργεῖ, κατέχει τὴν πιὸ κεντρικὴ θέση. Κι' ἂν ἀκόμη δὲν εὖρη εὐνοϊκὲς κοινωνικὲς συνθῆκὲς γιὰ ν' ἀναπτυχθῆ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη τέχνη, ὄλες οἱ ἄλλες τέχνες τὴν κυττάζουν μὲ φθόνο, μὲ πόνο καὶ προσπιθοῦν νὰ βασιλεύουν στίς ἀρχές της, γιὰ νὰ τῆς μοιάσουν τοῦλάχιστον

5) Γράμμα τοῦ Goethe πρὸς τὸν Herder (Strassburg 1771). Βλ. Goethe - Briefe, erster Band; Der junge Goethe, herausg. von Philipp Stein, Berlin, σελ. 202.

ὅσο τοὺς εἶναι δυνατόν. «Κακὸ ἦταν τὸ πρωῖνό, ποὺ μ' ὠδήγησε σ' ἓνα ἀγαλμα τοῦ Λυσίππου», γράφει ὁ ποιητὴς τοῦ ΓΚΕΟΡΓΚΕ στὸν ἀγαπημένο του αὐτοκράτορα, «σ' ἓνα ἀγαλμα τοῦ Λυσίππου, ποὺ παριστᾷ τὸ θεὸ τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς χαρᾶς καὶ ποὺ βρίσκεται σιτημένο σ' ἓναν ἄγνωστό μου ὡς τότε φυλλοσκέπαστο δρόμο τοῦ κήπου. Τὸ ἐξαιρετικώτερα ἔργα τοῦ γλύπτη αὐτοῦ, ποὺ εἶδα στὴν πρωτεύουσα . . ., μὲ γέμιζαν πάντα μ' ἐκπληξη καὶ θαυμασμό: ποτέ μου ὅμως δὲν βρῆκα τόσο δυνατὰ μέλη καὶ τρυφερὲς καμπύλες μὲ τέτοιο ἀληθινὰ θεῖο τρόπο ἀρμονισμένα. Ἡ τέχνη τοῦ Λυσίππου μοῦ φάνηκε σὰν τὸ ὑψίστο δᾶρο τῶν Οὐρανίων, ποὺ κοντὰ της κάθε ἄλλη τέχνη — ἀκόμη κ' ἡ δική μου — θᾶταν μικρὴ κ' ἐλαττωματικὴ. Ἄν καὶ μοῦ φαινόταν πὼς ἀκουα μαλακὲς μορφὲς τῆς Πολύμνιας καὶ τῆς Ἐρατώσ, κ' ἡ ἀνάμνηση τοῦ εὐγενικοῦ σου ἐπαίνου, ὦ Ἀλέξιε, μοῦ ξανάδινε θάρρος, ἐκείνη τὴ μέρα ἐκλαψα γιὰ πρώτη φορὰ σιτοὺς Μαλακοὺς Ποταμούς». 6) Αὐτὰ τὰ δάκρυα τοῦ Ἀρκαδίου τὰ χύνει κάθε ποιητὴς ἀναγεννήσεως, ποὺ δὲν θέλει νὰ χαθῆ στὸν ἀπειρο πόθο τοῦ ἀπόλυτου, μὰ νὰ σώση τὴν πραγματικότητά του, πιάνοντας μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τὸ ἀπόλυτο. Ἡ ὄραση, ἡ πιὸ ζωντανὴ αἴσθησι, μᾶς ἀπατᾷ πολλὰς φορές. Τὸ ἀπλωμα τῶν χειρῶν μας διαλύει συχνὰ ὄρασιές μας. Τὴ δύναμη τῶν μελῶν καὶ τὴν τρυφερότητα τῆς καμπύλης ἑνὸς σώματος δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιώση μόνο τὸ μάτι. Πρέπει καὶ τὸ χέρι νὰ πιᾶση τὴ μορφή, ποὺ τὸ μάτι συλλαμβάνει. Τότε μόνο βεβαιωνόμαστε γιὰ τὴν πραγματικότητά της. Ὅραση κι' ἀφή συμπληρώνουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη κι' ὁ ἀνθρώπος ποὺ δὲν ζῆ, σὰν τοὺς ρομαντικούς, ἀπὸ τὴν ἄμορφη κι' ἀπαιτηλὴ οὐσία τῶν δειρῶν, μ' ἀπὸ τὴν πραγματικότητά της μορφῆς τῶν σωμάτων, ἀνοίγει διὰ πλάτα τὰ μάτια κι' ἀπλώνει ὅλο πυρετὸ τὰ χέρια — καὶ καθὼς λέγει ὁ ΓΚΑΙΤΕ:

Βλέπει μὲ ἀφή τῆς ματιᾶς, πιάνει μὲ βλέμμα χειροῦ. 7)

ἱκανοποιούσε. Κ' ἐπειδὴ τὸ ἀπόλυτο τῆς μορφῆς τῶν ὄντων εἶναι τὸ

Ἔτσι κατακτᾷ τ' ἀντικείμενα τοῦ κόσμου, κ' ἔτσι διψᾷ νὰ κατακτήσῃ καὶ τὸ ἀπόλυτο. Κάθε ἄλλη σύλληψη τοῦ ἀπόλυτου δὲν θὰ τὸν

6) Stefan George, Briefe des Kaisers Alexis an den Dichter Arkadios, eis Tage und Taten, endg. Fassung, Berlin, σελ. 35.

7) Goethe, Römische Elegien, V.

κάλλος, τὴν ὡμορφιά ζητᾷ νὰ καταστήσῃ μὲ τις αἰσθήσεις του, τις ἰλιγες, ἀφοῦ αὐτὲς μονάχα μποροῦν νὰ τὸν βεβαιώσουν γιὰ τὴν πραγματικότητα, γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ὑψίστου.

Μιά τέτοια ὅμως ἀντίληψη γιὰ τὸ κάλλος, τόσο γόνιμη σὰν εἶναι γνήσια, μπορεῖ νὰ ἐκφυλισθῇ καὶ νὰ ξεπέσῃ στὴν πλάνη, πὼς ἡ ὡμορφιά δὲν εἶναι παρὰ κἄτι τὸ ἀπλῶς αἰσθητό. Τὴν βλέπει νὰ ἐκτείνεται πάνω στὶς δρατὲς κι' ἀπιτὲς διαστάσεις ἑνὸς σώματος καὶ νομίζει, πὼς θὰ μποροῦσε νὰ λύσῃ τὸ ἀίνιγμά της, μετρώντας τις ἀναλογίες του. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ μετρήματα ἀναλογιῶν, πού ἀξίζουν ὅλο τὸ σεβασμό μας. Χωρὶς νὰ περιορίζῃ κανεὶς στὸ αἰσθητὸ μόνο τὴν ὡμορφιά, μπορεῖ νὰ ζητᾷ νὰ συλλάβῃ τὸ μυστικὸ τῆς οὐσίας της στὴν αἰσθητὴ της ἐμφάνιση, ὅπως ἀκριβῶς ζητᾷ νὰ κατακτήσῃ τὸ ἴδιο τὸ ἀπόλυτο ἀγκαλιάζοντας τὸ σῶμα, πού τὸ ἐνσαρκώνει. Τόσο ἡ μιά, ὅσο καὶ ἡ ἄλλη προσπάθεια εἶναι ἀπ' τὰ πρὶν καταδικασμένες σὲ ἀποτυχία. Κι' ἂν ὅμως τὸ ἀπόλυτο πού θ' ἀρπάξωμε, θὰ γλυστρήσῃ ἀναγκαστικὰ μέσα ἀπ' τὰ δάκτυλά μας, κἄτι ἀπ' τὴν πολύτιμη καὶ στιγμιαία ἐπαφή του θὰ μείνῃ στὴν ἀφή μας, — κἄτι θὰ μείνῃ καὶ στὸ νοῦ μας ἀπ' τὴν διαρκῆ κι' ἐπίμονη προστριβή του μὲ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τις ἀριθμητικὲς σχέσεις, πού ζητοῦν νὰ σημάνουν τὸ μυστικὸ τῆς ὡμορφιάς. Ἄξιο τοῦ πιδὸ μεγάλου μας σεβασμοῦ θάταν ἀσφαλῶς ὁ «Κανὼν» τοῦ ΠΟΛΥΚΛΕΙΤΟΥ, τὸ περίφημο θεωρητικὸ σύγγραμμα τῆς ἀρχαιότητος, πού στηριγμένο σὲ καθαρὰ μεταφυσικὰ σήματα, στοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Πυθαγόρα, ζητοῦσε νὰ δώσῃ τις ἀναλογίες τοῦ τέλειου σώματος. Οἱ ἐλάχιστες πληροφορίες, πού σώθηκαν γιὰ τὸ σύγγραμμα αὐτό, μᾶς δίνουν τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμε, πὼς ἡ προσπάθειά του ἦταν ἐντελῶς δικαιολογημένη, ἀφοῦ ἀπὸ τῆ μιά μεριά ἦταν μιὰ γνήσια μεταφυσικὴ προσπάθεια γύρω ἀπ' τὸ μυστικὸ τῆς ὡραίας μορφῆς, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπέβλεπε στὸ νὰ δώσῃ ὀρισμένες αὐστηρὰ τεχνικὲς ὁδηγίες. Ἐν' ἀπ' τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα ἀποσπάσματά του παραδείγματος χάριν, πού μᾶς λέγει, πὼς «τὸ εὖ παρὰ μικρὸν διὰ πολλῶν ἀριθμῶν γίνεται»,⁸⁾ ἔχει τὴ δύναμη τόσο

8) H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, I. Band, 4. Aufl. Berlin 1922, σελ. 296.

νὰ μᾶς δώσῃ τὸ μεγάλο μεταφυσικὸ ἴλιγγο, ὅσο καὶ νὰ ξυπνήσῃ μέσα στὸν τεχνίτη τὴν ἀναγκαίαν προσοχὴ κι' ἐπιμέλεια, πού ἡ σοβαρὴ τέχνη ἀπαιτεῖ. Τὰ διδάγματα ὅμως, πού εἶχαν τέτοια βαθύτητα κι' ἀλήθεια στὸ στόμα τοῦ Πολυκλείτου, μεταβάλλονται σὲ ρηχὲς πλάνες μέσα στὴν ἀδεια ζωὴ τῶν πολλῶν ὁμοτέχνων του. Ἐνῶ καμμιά μεταφυσικὴ ἀνησυχία, κανεὶς γνήσιος ἔρωσ δὲν τοὺς ἐμπύχωνε, συνταύτιζαν τὸ χειρωνακτικὸ μυστικὸ τῆς ὡμορφιάς, πού κατεῖχαν, μὲ τὸ μεγάλο μυστικὸ τῆς ὡμορφιάς, καὶ—καθὼς λέγει ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ τῆς πλατωνικῆς Ἀπολογίας—«ἐπειδὴ ἤξεραν τὴ δουλειά τους εἶχαν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι σοφώτατοι κι' ὡς πρὸς τ' ἄλλα, τὰ μέγιστα.»⁹⁾ Ὅποιος περιορίζει τὴν ἀνθρώπινη ὡμορφιά στὴν αἰσθητὴ ἀπλῶς μορφὴ της, ὅποιος βλέπει τὸ κάλλος τοῦ ἀνθρώπινου σώματος στὴν ἐξωτερικὴ του συμμετρία μόνο, ὅποιος νομίζει πὼς κατέκτησε τὸ κάλλος, ἀσελγώντας πάνω στ' ὡμορφο σῶμα, ὅποιος νομίζει, πὼς δημιούργησε τὴν ὡμορφιά, κατασκευάζοντας ἓνα καλλιτέχνημα σύμφωνα μ' ὅλους τοὺς κανόνες τῆς τέχνης, κάμνει τὴ ζωὴ του πολὺ ἀνετη, κλείνοντας τὰ μάτια του πρὸς τὰ «μέγιστα». Σκοπὸς ἀκριβῶς τοῦ Σωκράτη ἦταν νὰ ξυπνήσῃ τοὺς δυσκίνητους αὐτοὺς ἀστούς, πού νόμιζαν, πὼς ὑπερπηδοῦσαν τις δυσκολίες καὶ τὸν πόνο τῆς ζωῆς μὲ τὸ νὰ τ' ἀγνοοῦν, καὶ νὰ τοὺς δείξῃ τὰ «μέγιστα», ὅ,τι δηλαδὴ ταραζεὶ τὴ ζωὴ, τὴ γεμίζει μὲ πάθος κι' ὀδύνη καὶ κάμνει ἀγωνιώδη τὴν κίνησή της. Ταραχὴ, πάθος, πόνος κι' ἀγὼν—ὅλα γνωρίσματα τοῦ ἔρωτος—εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ δρόμου πρὸς τὴ γνήσια λύτρωση. Γνήσιος ὅμως ἔρωσ δὲν μποροῦσε ν' ἀνάψῃ μέσα στὰ ἐργαστήρια τῶν «ἀνδριαντοποιῶν» σὰν τὸν Κλείωνα, πού ἤξερε νὰ κατασκευάζῃ ὡραίους «δρομεῖς καὶ παλαιστάς καὶ πύκτας καὶ παγκρατιαστάς» καὶ «τὰ ὑπὸ τῶν σχημάτων κατασπώμενα καὶ τὰ ἀνασπώμενα ἐν τοῖς σώμασι, καὶ τὰ συμπιεζόμενα καὶ τὰ διελκόμενα, καὶ τὰ ἐντεινόμενα καὶ τὰ ἀνιέμενα», μὰ πού εἶχε τόσο λησιμονήσει πὼς τὰ σώματα τὰ γεμίζει ψυχὴ, ὥστε σὲ μιὰν ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη, πού τοῦ θύμιζε τὴν ὑπαρξή της, ἀπόρησε τόσο, πού δὲν μπόρεσε ν' ἀπαντήσῃ ἀμέσως.¹⁰⁾— «Πῶς θάταν δυνατόν νὰ παραστήσῃ κανεὶς, ὦ Σωκράτη, ὅ,τι δὲν ἔχει

9) Πλάτωνος, Ἀπολογία 22 d.

10) Ξενοφώντος, Ἀπομνημονεύματα, III. 10 6—8.

οὔτε συμμετρία οὔτε χρῶμα οὔτε καὶ μπορεῖ κανεῖς νὰ τὸ δῆ;» ρωτοῦσε μιὰν ἄλλη φορὰ ὁ ζωγράφος Παρθάσιος, ποὺ ἤξερε νὰ ζωγραφίξῃ ὠραῖα κορμιὰ κι' αὐτὸς κι' ὅλα «τὰ κοῖλα καὶ τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ σκοτεινὰ καὶ τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ σκληρὰ καὶ τὰ μαλακὰ καὶ τὰ τραχέα καὶ τὰ λεῖα καὶ τὰ νέα καὶ τὰ παλαιὰ σώματα», μὰ ποὺ δὲν μπορούσε νὰ καταλάβῃ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραστήσῃ κανεῖς «τὸ ἦθος τῆς ψυχῆς». ¹¹⁾—Γι' αὐτὸ συχνὰ ὁ Σωκράτης πλησίαζε καὶ τοὺς καλλιτέχνες, θέλοντας νὰ τοὺς δείξῃ πῶς τὸ μυστικὸ τῆς τέχνης τοὺς δὲν ἐξαντλοῦσε τὸ μεγάλο κι' ἀνεξιχνίαστο μυστικὸ τοῦ κόσμου. Γιὰ νὰ ξυπνήσῃ αὐτοὺς τοὺς βυθισμένους στὰ τέλματα τῶν ἀπλῶν αἰσθήσεων μεταχειριζόταν ὁ Σωκράτης τὴ μεγάλη πραγματικότητα, ποὺ δὲν ὑπῆρχε γι' αὐτοὺς καὶ ποὺ θὰ μπορούσε κανεῖς νὰ ὀνομάσῃ, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴ δική τους μικρὴ πραγματικότητα, καὶ ΨΥΧΗ. Ὁ μῦθος τοῦ σώματος, ποὺ εἶχε δημιουργήσῃ τὸν ἀθηναϊκὸ πολιτισμὸ, ἔχασε τὴ δύναμή του κι' ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήσῃ μπρὸς σ' ἓνα μικρὸν ἡδονισμὸ, ποὺ ὑποδούλωνε τὸν ἄνθρωπο στὶς κατώτερες ὁρμές του. Γιὰ νὰ λυτρωθῇ πάλι ὁ ἄνθρωπος χρειαζόταν ἓνα νέο μῦθο—μῦθο τῆς καταπτώσεως τῶρα καὶ τοῦ γήρατος, κι' ὄχι τῆς ἀνθήσεως καὶ τῶν νεύτων. Ὁ τελευταῖος ποὺ προσπάθησε μὲ τὸ μῦθο τῆς ψυχῆς νὰ κηρύξῃ τὴ δημιουργία καὶ τὴ ζωὴ κι' ὄχι τὴν προσευχὴ καὶ τὸ θάνατο, ὑπῆρξε ὁ ΠΛΑΤΩΝ. Δίνοντας στὴν ψυχὴ ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μυθικοῦ σώματος, προσπάθησε νὰ ἐμφυσήσῃ νέα ζωὴ στὸν περασμένο ἑλληνικὸ μῦθο. Ἡ ἐποχὴ ὅμως δὲν ἦταν πιά σὲ θέση νὰ καταλάβῃ τὸ κήρυγμά του. Ὁ μῦθος τῆς ψυχῆς ὑπόθηκε ἐχθρικά ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα τοῦ σώματος, ποὺ σιγίσιγὰ τὸ βρώμιζε καὶ τὸ κουρέλιασε τόσο, ὥστε οἱ φιλόσοφοι ἄρχισαν στὸ τέλος νὰ ὑποφέρουν πολὺ ἀπ' τὸ βάρος του. Ἀφοῦ περάσαμε σιωπηλοὶ μπρὸς στὴ γνωστὴ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ, θὰ προχωρήσωμε ὡς στὸν ΠΛΩΤΙΝΟ, ποὺ στήριξε τὴ φιλοσοφία του στὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία, κι' ὅμως «φαινόταν», καθὼς μᾶς διηγεῖται ὁ μαθητὴς του καὶ βιογράφος του Πορφύριος, «νὰ ντρέπεται ποὺ βρισκόταν μέσα σὲ σῶμα.» ¹²⁾ Μὲ κανένα τρόπο δὲν ἤθελε ν' ἀφήσῃ

11) Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα, III, 10, 1—5.

12) Πορφυρίου, Περὶ Πλωτίνου βίου καὶ τῆς τάξεως τῶν βιβλίων αὐτοῦ 1.

στοὺς μεταγενέστερους τὴν εἰκόνα τῆς μορφῆς τοῦ σώματός του. «Ὁὐ γὰρ ἀρκεῖ φέρειν», ἔλεγε στὸ μαθητὴ του, ποὺ τὸν ἐβίαζε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀπεικόνισή του, «οὔ γὰρ ἀρκεῖ φέρειν ὃ ἢ φύσις εἰδῶλον ἡμῖν περιτέθεικεν, ἀλλὰ καὶ εἰδῶλου εἰδῶλον συγχωρεῖν αὐτὸν ἀξιῶν πολυχρονιώτερον καταλιπεῖν ὡς δὴ τι τῶν ἀξιοθεάτων ἔργων; ¹³⁾» Οἱ αἰσθήσεις, σ' ἄλλες ἐποχὲς ἅγιες, θεωροῦνται τῶρα βέβηλες κι' ἀπατηλές. Γιὰ νὰ συλλάβῃ κανεῖς τὸ ὕψιστο, πρέπει τῶρα νὰ κλείσῃ τὰ μάτια σου καὶ νὰ μὴν ξανακυττάξῃ τὰ ὠραῖα κορμιὰ, ποὺ τὸν θάμπωναν πρὶν καὶ ποὺ δὲν εἶναι παρὰ «εἰκόνες», «ἴχνη», «σκιά». ¹⁴⁾ Κι' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ μαθητῆ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ γιὰ τὸ διδάσκαλο. Τὴ φιλοσοφικὴ παιδευστικὴ πολέμησε ὁ Πλωτῖνος μὲ πῖθος ¹⁵⁾ καὶ δὲν πρόσφερε ὁ ἴδιος στοὺς μαθητὲς του παρὰ τὴ θέα ἑνὸς σώματος, ποὺ δὲν γνώριζε τὸ λουτροὸ κι' εἶχε παραδοθῆ σὲ μιὰ παραμορφωτικὴ νόσο, ποὺ κι' αὐτὴ τὴν ὄραση τοῦ ἀδυνατίσει, κι' αὐτὴ τὴ φωνὴ τοῦ βράχνιασε. ¹⁶⁾ Ὁ μῦθος τῆς ψυχῆς θριάμβευσε μὲ τὸν κατασπαραγμὸ τοῦ σώματος. Τὸ ἀνθρώπινο κάλλος, ποὺ ἄλλοι περιώριζαν στὸ αἰσθητὸ του μόνο μέρος, θεωρεῖται τῶρα καθαρὰ νοητό. Ἡ θεωρία, ποὺ ἔβλεπε τὴν ὁμορφιὰ σὰν συμμετρία δὲν στηρίζεται πιά πουθενά, ¹⁷⁾ ἀφοῦ ὠραῖο στὸν ἄνθρωπο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἢ «πάντη ἀσώματος» καὶ «νοερά» ψυχῆ. ¹⁸⁾ Ὁ μῦθος ἐπικρατεῖ καὶ δέκα περίπου αἰῶνες μετὰ τὸν Πλωτῖνο ἀκοῦμε, πῶς «ἐνῶ οἱ πλανῆτες εἶναι καμωμένοι ἀπὸ φωτιά, οἱ ἀνεμοὶ ἀπὸ ἀέρα, τὰ ψάρια καὶ τὰ πουλιὰ ἀπὸ νερό», τὸ ἀνθρώπινο σῶμα εἶναι καμωμένο «ἀπὸ λάσπη»—«κι' ἐνῶ τὰ δέντρα βγάζουν ἀνθη καὶ φύλλα, λάδι, βάλσαμο κι' ἀρώματα, τὸ σῶμα δὲν παράγει παρὰ σκουλήκια καὶ ψεῖρες, σάλιο, οὔρα καὶ δυσσομία. ¹⁹⁾» Μιὰ τέτοια παράσταση τοῦ σώματος ἀποκλείει κάθε πλαστικὸν ἔρωτα καὶ δὲν ἐπιτρέπει παρὰ τὸ ρωμαντικὸ, ποὺ ἀποστρέ-

13) Πορφυρίου, ἐνθ' ἄνωτ.

14) Πλωτίνου, Ἐννεάδες, πρώτη, VI·περὶ τοῦ καλοῦ, 8.

15) Πορφυρίου, ἐνθ' ἄνωτ. 15.

16) Πορφυρίου, ἐνθ' ἄνωτ. 2.

17) Πλωτίνου, ἐνθ' ἄνωτ. 1.

18) Πλωτίνου, ἐνθ' ἄνωτ. 6.

19) Οἱ φράσεις αὐτὲς εἶναι τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ', ἐνῶ ἦταν ἀκόμη Καρδινάλιος ντε Κόντε.

φεται κάθε τι τὸ αἰσθητό, ποὺ κλείνει τὰ μάτια κ' ἐξατμίζει τὸν ἄνθρωπο σ' ἓναν πόθο ἀκαθόριστο κ' ἀφηρημένο γιὰ μιὰ ψυχὴ, ποὺ δὲν ἔχει μορφή κ' ὑπόσταση καὶ ποὺ τὸ κάλλος τῆς εἶναι μακρυνὸ κ' ἀσύλληπτο σὰν τὸ μηδέν.

Δὲν ἄργησε βέβαια ὁ παλιὸς ἑλληνικὸς μῦθος τοῦ σώματος ν' ἀναστηθῆ, νὰ ξυπνήσῃ καὶ πάλι ὁ ἑλληνικὸς ἔρωτος, ποὺ δημιούργησαν τὴν Ἀναγέννηση. Τὸ σῶμα τοῦ Ἡρώτος, θεῖο κ' ἐρωτικό, ξανάνθισε πάλι μέσα στὴ ζωὴ καὶ τὴν τέχνη, οἱ αἰσθήσεις ξαναπῆραν τὸν ἱερό τους χαρακτήρα—κ' οἱ γνήσιοι φιλόσοφοι ξαναγεννήθηκαν κ' αὐτοί, καθὼς λέγει ὉΜΑΡΣΙΑΙΟ ΦΙΤΣΙΝΟ, ἀπὸ τὸν «ἔρωτα τῶν ἡρώων».²⁰⁾ Δὲν θ' ἀκολουθήσωμε ὅμως τὴ μοῖρα τοῦ λαμπροῦ μύθου μέσα σταὺς αἰῶνες, ποὺ ὀδηγοῦν στίς μέρες μας. Δὲν κάμνομε ἱστορία τοῦ μύθου. Ζητοῦμε νὰ δεῖξωμε τὴ σημασία του—ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ νοιώσῃ ἐξ ἄλλου παρὰ ὅποιος δοκίμασε τὸν ἔρωτα γιὰ τὸ ἑλληνικὸ σῶμα. Ὁ ἔρωτος μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ζήσωμε τὸ μῦθο. Ὁ χωρὶς ἔρωτα λόγος κατέβασε καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ σὲ ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ὁ χριστιανισμὸς, ποὺ εἶχε ἔρωτα γιὰ τὴν ψυχὴ, τὴν ἀνέβασε σὲ ὕψη μυθικά. Μόλις ἔχασε τὸν ἔρωτα καὶ προσπείλησε νὰ κρατήσῃ τὴ μυθικὴ οὐσία στὰ ὕψη τῆς, δὲν κατόρθωσε νὰ σώσῃ παρὰ τὸνομα μιᾶς πραγματικότητος, ποὺ εἶχε πιά χαθῆ. Ἔτσι κ' ὅταν χάθηκε στὴν Ἑλλάδα ὁ γνήσιος γιὰ τὸ σῶμα ἔρωτος, ἔμεινε στὰ χέρια τῶν ἐκφυλισμένων ἑραστῶν μιὰ μάταιη μόνο ὕλη, ποὺ δὲν παρῆγει παρὰ βρωμισίς.

Ὁ σημερινὸς ποιητὴς, ποὺ βλέπει μ' ἔρωτα τὸν ἄνθρωπο γενικὰ καὶ ὕμνει τὸ σῶμα του σὰν γνήσιος ἑραστῆς τῆς Ἀναγεννήσεως, σὰν ἐρωτήθηκε :

Δὲν δίδαξε ὁ Σοφὸς νὰ προτιμᾶς

Τὸ κάλλος τῆς ψυχῆς ἀπ' τοῦ κορμιοῦ ;

ἀπάντησε μὲ τοὺς τελειωτικὸς αὐτοὺς λόγους, ποὺ, ἐνῶ ἀπευθύνονται σὲ μιὰν ἐποχὴ τόσο διαφορετικὴ ἀπ' τοὺς καιροὺς τῆς ἀθηναϊκῆς

20) Ἐπιστολὴ τοῦ Ficino πρὸς τὸν Giovanni Cavalcanti (1 Μαΐου 1471) εἰς Briefe des Mediceerkreises aus Marsilio Ficino's Epistolarium (Übersetzt und eingeleitet von Montoriola) Berlin 1926, σελ. 135.

καταπτώσεως, θυμίζουσαν στὸ δεύτερο μέρος τοὺς λόγια τοῦ Σωκράτη²¹⁾ πρὸς τοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς γλύπτες :

Ψυχὴ, κορμὶ δυὸ λέξεις γιὰ τὸ ἴδιο.

Ἡ πόλη σάπιζε ρηχὴ, θρασὺς

Γινόταν ὁ πολίτης κ' ὁ Τρανὸς

Ἐφεῦρε τὴν ψυχὴ γιὰ σωτηρία . . .

Προχθὲς μιλοῦσες γιὰ τὸν πρῖν μας φίλο :

Τὸ φωτεινὸ τοῦ μάτι ἔχει θαμπώσει,

Χωρὶς χυμὸ τὸ χεῖλι τοῦ ποὺ ἀνθοῦσε

Καὶ τὸ ψηλὸ τοῦ μέτωπο στενὸ . . .²²⁾

Ζωγράφιζες τὸ σῶμα ἢ τὴν ψυχὴ του ;

Τόσο ὁ Σωκράτης, ὅσα κ' ὁ Γκεόργκε γνωρίζουν, πὼς ΕΝΑ εἶναι τὸ κάλλος τοῦ ἀνθρώπου, — ΕΝΑ, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε μόνο τὸ σῶμα, οὔτε μόνο ἡ ψυχὴ. Ὁποῖος ἐρωτεύεται γνήσια ἐρωτεύεται τοῦτο τὸ ΕΝΑ, ποὺ ἄλλοτε τ' ὀνομάζει σῶμα κ' ἄλλοτε ψυχὴ. Συχνὰ συμβαίνει ὁ ἔρωτος του νὰ μὴν εἶναι γνήσιος καὶ τότε χωρίζει τὸ ΕΝΑ καὶ στρέφεται ἢ μόνο πρὸς τὴν αἰσθητὴ του ἢ μόνο πρὸς τὴ νοητὴ του πλευρὰ. Στὴν πρώτη περίπτωση χάνει καὶ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν ἄλλον στὴν παροδικότητα τοῦ φθαρτοῦ — στὴ δεύτερη χάνει καὶ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν ἄλλον στὴν ἀνυπαρξία τοῦ φανταστικοῦ. Χειρότερη ὅμως εἶναι ἡ μοῖρα ἐκείνου, ποὺ δὲν ἔχει διόλου τὸν ἔρωτα μέσα του. Αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ χάσῃ οὔτε τὸν ἑαυτὸ του, ἀφοῦ κ' ὁ ἑαυτὸς μας ἀκόμη μόνον μὲ τὸν ἔρωτα πραγματοποιεῖται. Ὁ ἀνέραστος δὲν ἔχει καμμιάν ὑπόσταση. Κι' ὁ μῦθος τοῦ σώματος ἔχει μεγαλύτερη κ' ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς ψυχῆς δύναμη νὰ ξυπνήσῃ μέσα μας τὸν ἔρωτα, — νὰ ζωντανέψῃ καὶ γιὰ μᾶς τὸ κάλλος.

21) Ξενοφώντας, Ἀπομνημονεύματα III, 10.

22) Stefan George, Das neue Reich, eudg. Fassung, Berlin, σελ. 110.

Ἡ ΠΛΑΝΗ ΩΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΒΑΘΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ¹⁾

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ μεγαλύτερο ἔργο ἐνὸς φιλοσόφου πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε — ὅσο κι' ἂν θὰ φανῆ αὐτὸ παράξενο — ὄχι στὸ λόγο, ἀλλὰ σὲ μιὰ πράξη: στὴν πράξη, ποὺ γίνεται ἔξω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, γύρω του, πέρα ἀπ' τὴν ἀτομικὴ του τὴ ζωὴ. Ἄρκει νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι ἓνας φιλόσοφος ἔκαμε ἄλλους ἀνθρώπους νὰ «φιλοσοφήσουν», νὰ φιλοσοφήσουν ἀληθινὰ καὶ πρωταρχικῶς, δηλαδὴ μέσ' ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους, ἄρκει νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι κατάρφερε μιὰ τέτοια πράξη, γιὰ νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς εἶνε μέγας. Στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος βλέπουμε, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας μέγας φιλόσοφος, ποὺ νὰ μὴν ἔχη ἓναν ἄξιο μαθητὴ, ποὺ νὰ μὴν ἔχη δηλαδὴ — ἔξω ἀπ' τὴν γενικὴ ἐπίδραση, ποὺ ἀσκεῖ σὲ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους — ἓναν τοῦλάχιστον μαθητὴ, ἓναν τοῦλάχιστον, ποὺ νὰ φιλοσοφῆ ἀληθινὰ καὶ πού, φιλοσοφώντας, νὰ κἀνὴ δυνατὰ, μπροστὰ σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμον, τὴν ὁμολογία, ὅτι χρωστᾶει τὴν ἀλήθεια του κι' ὅτι χρωστᾶει τὸν ἑαυτὸ του στὴ φωνὴ τοῦ «διδασκάλου».

Ἡ Ἰωάννα Hersch, μιὰ Ἑλβετίδα καὶ μιὰ ἀπ' τὶς σπάνιες γυναικεῖς ψυχές, ποὺ ἔχουν ὄχι ἀπλῶς νὰ εἶνε ἀπέραντες σὲ ἔκταση, μὰ ποὺ ἔχουν καὶ βάθος καὶ μάλιστα βάθος φιλοσοφικὰ συνειδητοποιημένο, ἡ Ἰωάννα Hersch ἔβγαλε γαλλικὰ, στὴ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν ἐκδόσεων τοῦ «Alcan», ἓνα ἐξαιρετικὸ βιβλίον. Στὸν πρόλογό της λέει ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι στὸ βιβλίον της θὰ μᾶς εἰπῆ ὅλα ὅσα χρωστᾶει στὸν Karl Jaspers, στὸν φιλόσοφο τῆς Χαϊδελβέργης, ποὺ ἀρκετὲς φορὲς ὡς τώρα μοῦ ἔδωσε καὶ μένα τὴν ἀφορμὴ νὰ μιλήσω ἐν ὀνόματί του. Ἡ Ἰωάννα Hersch ἦταν μαθήτρια τοῦ Jaspers στὴ Χαϊδελβέργη, στὴν πόλιν μὲ τὴν μεγάλη πνευματικὴ παράδοση. Ὁ Jaspers ἔκανε τὴ μαθητεία του νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ φιλοσοφήσῃ, ὡπως

μιλάει καὶ φιλοσοφεῖ, ἀληθινὰ καὶ μέσ' ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, δηλαδὴ πρωταρχικὰ. Αὐτὸ — ποὺ εἶνε ὅ,τι ἀκριβῶς καλλίτερο μπορεῖ νὰ κατορθώσῃ ἓνας φιλόσοφος κ' ἓνας ἄνθρωπος — δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε, ἂν ὁ διδάσκαλος ἔβαζε ἀπλῶς τὸ μαθητὴ του νὰ ἐπαναλάβῃ, τυπικὰ καὶ σὰν νὰ ἦσαν ξένα, τὰ λόγια, ποὺ θὰ τοῦ ὑπαγόρευε. Ὁχι· αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν τίποτα. Μόνον τότε ἀξίζει ὁ μαθητὴς, ὅταν φιλοσοφῆ κι' αὐτὸς, σὰν νὰ φιλοσοφῆ καὶ νὰ τὰ λέῃ ὅλα γιὰ πρώτη φορὰ. Μόνον στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀξίζει κι' ὁ διδάσκαλος.

* * *

Ἡ Ἰωάννα Hersch προσπαθεῖ στὸ βιβλίον της νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ χωρὶς νὰ χρησιμοποιῆ γιὰ βία τῆς μιὰ πλάνη. Τὴν πλάνη αὐτὴ, ποὺ εἶνε ἀναπόφευκτη, τὴν πιστοποιεῖ ἓνας ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἀπορρίπτει διόλου τὴν φιλοσοφία. Τὴν θεμελιωδὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας (κἀθε φιλοσοφίας) τὴν πιστοποιεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch στὸ ξεκίνημα ἐνὸς δρόμου ἀληθινοῦ, τὴν πιστοποιεῖ σὰν κἀνὴ, ποὺ πραγματοποιώντας ἀκριβῶς τὴν ἀλήθεια της, παθαίνει ἡ φιλοσοφία.

Τὴν ἐρευνᾶ τῆς τὴν ἀρχίζει ἡ Ἰωάννα Hersch, ἐπιχειρώντας τὴ διάκριση τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀπὸ τὸ δόγμα, δηλαδὴ ἀπ' τὴν θρησκεία, καθὼς κι' ἀπὸ τὴν τέχνη. Στὴν προσπάθειά της αὐτὴν εἶνε ἀφιερωμένο τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Ξεκινώντας γιὰ νὰ κἀνὴ τὶς διακρίσεις της, λέει, ὅτι ἱστορικὰ ὅλα τὰ ἀντικείμενα, ποὺ εἶδε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν συνείδησίν του, κι' ὅλα τὰ ἐρωτήματα, ποὺ ἔθεσε, ὅλα τὰ ἔχει κάποτε ἰδῆ καὶ θέσει φιλοσοφικὰ. Μὲ τὴν θεολογία συνδυάσθηκε ἡ φιλοσοφία, μ' ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως καταπιεσθήκε, τ' ἄφινε ὅμως ἓνα-ἓνα νὰ φεύγουν ἀπ' τὴν δικαιοδοσία της κι' ἀπ' τὴ σφαῖρα τῶν προβλημάτων της, ὅταν μιὰ ἀπ' τὶς εἰδικὲς ἐπιστῆμες — ἡ ἀστρονομία π. χ. — τ' ἀντιμετώπιζε μὲ τρόπο θεϊκὸ καὶ ἀναντίρρητον σωστό. Στὸ τέλος κατάντησε καὶ ἡ φιλοσοφία ἡ ἴδια μιὰ εἰδικὴ ἐπιστήμη, κατάντησε ἡ ἐπιστήμη, ποὺ ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὶς μεθόδους καὶ μὲ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἦρθε ἡ στιγμή, ποὺ ἡ «λογικὴ», κοντὰ σ' αὐτὴν ὅμως καὶ ἡ «ψυχολογία», αὐτὲς οἱ δυὸ μονάδες τοὺς ἐξαρεκτιζόνταν ὡς «ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία». Ἐὐτυχῶς ξεπεράσθηκε κι' αὐτὸ τὸ στάδιον τῆς φιλοσοφίας. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ ψυχολογία μὲ τὰ θεϊκὰ τοὺς πιά ἐπιστημονικὰ ἀποτελέσματα «ἀποσπασθήκανε ἀπὸ τὴν φιλοσοφία κι' ἔτσι ξαναβρῆκε ἡ φιλοσοφία τὸν ἑαυτὸ της τόσο ἀπροσδιόριστο, τόσο πλούσιον, τόσο προβληματικὸν καὶ ἀπεριόριστο, ὅσο ποτέ. Ἄς τολμήσουμε νὰ τὸ εἰποῦμε: ἡ φιλοσοφία ξαναβρῆκε τὸν ἑαυτὸ της τόσο νεογέννητον, ὅσο ποτέ».

Ἡ φράση αὐτὴ τῆς Ἰωάννας Hersch εἶνε χαρακτηριστικὴ. Ὅποια φιλοσοφία δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ της, σὲ κάθε της βῆμα, σὰν

1) Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γράφεται ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου τῆς Jeanne Hersch, L' Illusion philosophique, Paris (Félix Alcan), 1936.

νεογέννητο, δὲν εἶνε φιλοσοφία, ἀλλ' εἶνε τὸ πολὺ-πολὺ ἓνα ἀρχεῖο παλαιῶν ἐγγράφων, εἶνε ὁ πίνακας περιεχομένων μιᾶς ζωῆς, ποὺ ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχη μέσα μας. Ἡ φιλοσοφία πρέπει, σὲ κάθε της βῆμα νὰνε σὰν νεογέννητη. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἢ σημερινὴ ἀγνοεῖ καθεὶ τὸ χθεσινό. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Ἀντίθετα ἀπ' τὴν ἐπιστήμη ποὺ μὲ κάθε της βῆμα ξεπερνάει προοδευτικὰ καί, ξεπερνώντας το, τὸ βυθίζει πιά σὶδ σκοτάδι τῆς αἰώνιας λήθης, ἡ φιλοσοφία νοιώθει μιὰ εὐθύνη γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἂν καὶ εἶν' ἐξαρτημένη ἀπὸ κάθε βῆμα τοῦ παρελθόντος, εἶνε ἀχόριστη καὶ τὸ σβύνει, ἡ φιλοσοφία ἢ ἀληθινή, ποὺ εἶνε πάντα σὰν νεογέννητη, νοιώθει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετώπιση κάθε περασμένη φιλοσοφία. Καὶ τὴν νοιώθει τὴν ὑποχρέωση αὐτή, γιὰτι ποτὲ—καμμιά ἀληθινὴ φιλοσοφία—δὲν εἶνε περασμένη καὶ ξεπερασμένη. Αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ παράξενο καὶ τὸ ξεχωριστό, ποὺ διαπιστώνει καὶ ἡ Ἰωάννα Hersch στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ ποὺ μᾶς κάνει νὰ διακρίνουμε τὴν φιλοσοφία (χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ τὴν προσδιορίσουμε ἀπ' τὸ ἀντικείμενό της) μᾶς κάνει νὰ τὴν διακρίνουμε ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐκδήλωση τοῦ πνεύματος. Πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι ἡ φιλοσοφία—ἐνῶ χάνει τὴν ἀρμοδιότητά της ἐπάνω σὲ κάθε πρόβλημα, ποὺ τὸ ἔλυσε ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη θετικὰ καὶ ἀναντίρρητα—δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ θεωρεῖ δική της τὴ λύση (τὴν θετικὰ ἐσφαλμένη λύση) ποὺ δόθηκε στὸ πρόβλημα αὐτὸ ἄλλοτε, δηλαδὴ τὴν ἐποχή, ποὺ ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη δὲν τὸ εἶχε λύσει ἀκόμα θετικὰ. Ἡ Ἰωάννα Hersch λέει: «ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα παύει νὰ εἶνε φιλοσοφικὸ—καὶ παύει μάλιστα ὀριστικὰ—ἀπ' τὴ στιγμή, ποὺ μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη νὰ τὸ λύση μὲ τρόπο ἀναντίρρητο. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, οἱ λύσεις, ποὺ προσηγηθήκανε στὴν ἐπιστημονικὴ λύση, διατηροῦν γιὰ μᾶς, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν πραγματικὴ τους ὁρθότητα, ἓνα ἐνδιαφέρον». Ἰδῶ μάλιστα κάνει ἡ Ἰωάννα Hersch καὶ μιὰν ἄλλη σωστὴ διαπίστωση, ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ διακρίνη τὴν φιλοσοφία ἀπ' τὸ δόγμα, μὰ καὶ ἀπ' τὴν ἐπιστήμη. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποκρυσταλλώνεται ποτὲ σὲ καὶτι πάγιο καὶ ἀμετακίνητο, σὲ καὶτι δηλαδὴ, ποὺ ὑπάρχει ὡς δόγμα ἀμετάβλητο (ἢ ἀπορρίπτεται ὀλόκληρο), ποὺ ἰσχύει τέλος ὡς πόρισμα σωστὸ (ἢ χάνεται ὀλόκληρο, ἂν ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένο). Ἡ φιλοσοφία εἶνε πάντα «καθ' ὁδόν», δὲν εἶνε ποτὲ φθασμένη. «Κάθε φιλοσοφία προχωρεῖ σὰν νὰ μπορούσε ν' ἀποδείξη τίς θέσεις της μ' ἓναν τρόπο ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο· προχωρεῖ σὰν νὰ ἦταν ὁ μοναδικὸς της σκοπὸς νὰ δόση μιὰν ἀληθινὴ λύση στὸ πρόβλημα, ποὺ ἔχει τεθῆ· σὰν νὰ ἦσαν τὰ πορίσματά της ἓνα τελειωτικὸ σύνολο ἢ τοῦλάχιστον ἡ ὀριστικὴ βάση μιᾶς νέας ἐπιστήμης». Τὸ ὅτι προχωρεῖ ἔτσι ἡ φιλοσοφία, αὐτὸ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ θεολογία. Ἄν ἔφθανε ὅμως καὶ πραγματικὰ σὲ τελειωτικὰ συστήματα καὶ σὲ ὀριστικὰ ἀποτελέσματα, δηλαδὴ σὲ λύσεις ἐπιστημονικὰ ἀληθινές, θὰ

ἔπαυε ἡ φιλοσοφία νὰ εἶνε φιλοσοφία. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch καμμιά φιλοσοφία—εὐτυχῶς—δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ἐπιστημονικὴ, τὴ συστηματικὴ καὶ ὀριστικὴ ἀποστολή, ποὺ ἐνόμιζε ὁ δημιουργὸς της, ὅτι ἐκπληρώνει.

Ἐπειτα ἀπ' τίς παρατηρήσεις αὐτὲς ἐξετάζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴ διαφορὰ, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν τέχνη. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται κυρίως στὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει πρὸ πάντων στὸ «φιλοσοφεῖν» καὶ ὄχι στὸ τετελεσμένο σύστημα. Ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει σὲ καίτι, ποὺ πάντα γίνεται, ἐνῶ ἡ τέχνη ὑπάρχει σὲ καίτι τετελεσμένο, στὸ τελειωμένο ἔργο. Τὸ ἔργο αὐτό, ἀνεξάρτητο πιά ἀπ' τὸν δημιουργό του, ἀνεξάρτητο πιά ἀπ' τοὺς πόνους καὶ ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ δημιουργοῦ του, ὑπάρχει ἀμετακίνητο. Ἡ φιλοσοφία εἶνε πάντα ἡ μορφή ἐνός «γίγνεσθαι». Ἐνῶ ἡ τέχνη ἐκφράζει τὴν αἰωνιότητά της—ἔτσι λέει πολὺ σωστὰ ἡ Ἰωάννα Hersch—σὲ μιὰ στιγμιαία τελειότητα, ἡ φιλοσοφία ἐκφράζει τὸ αἰώνιο, ποὺ καὶ αὐτὴ βέβαια τὸ συμβολίζει, στὴν προσπάθεια, ποὺ γίνεται μέσ' στὴν διάρκειά, δηλαδὴ στὴν πιστὴ ἀφοσίωση, ποὺ πρέπει νὰ δείχνη ὁ φιλόσοφος στὶς ἀρχές του. Γι' αὐτὸ «ἡ φιλοσοφία ὑποχρεώνει», ἐνῶ ἡ «τέχνη δὲν ὑποχρεώνει». Ἡ φιλοσοφία ἔχει πάντα μέσα της ἓνα «δέον» καὶ μιὰν ἠθικὴ, στὴ γενικώτατη σημασία, ποὺ μπορεῖ νὰ πάρη ἡ λέξη. Στὴ φιλοσοφία καὶ ἡ πιὸ καθαρὴ θεωρητικὴ διαπίστωση ἔχει μέσα της καίτι τὸ ἠθικὰ δεσμευτικὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ. Σὲ τί ὅμως τάχα μᾶς δεσμεύει ἡ φιλοσοφία; Τί εἶνε ἐκεῖνο, ποὺ ἀπέναντί του πρέπει νὰ εἶμαστε πιστοί; Μᾶς δεσμεύει τάχα ἡ φιλοσοφία στὶς λύσεις, ποὺ ἔχει δόσει στὰ διάφορα προβλήματα; Ὁχι! Ἄν μᾶς ἔδενε ἡ φιλοσοφία στὶς λύσεις, ποὺ ἔχει δόσει, θὰ ἔπαυε νὰ εἶνε φιλοσοφία. Ἡ Ἰωάννα Hersch γράφει: «Ἡ φιλοσοφία μᾶς δεσμεύει—ὄχι ὅμως πάντως στὶς λύσεις ποὺ προτείνει». Σὲ τί ὅμως μᾶς δεσμεύει; Τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν διατυπώση. Τὸ μόνον, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνη, εἶνε νὰ τὴν ζήσει τὴν ἀπάντηση μὲ τὸν ἑαυτὸ του ὀλόκληρο.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου της ἐξετάζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα στὴ σχέση του πρὸς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φιλοσόφου. Τὸ πρόβλημα παίρνει τὴν ἐξῆς θέση: Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὅτι ὑπάρχουν πάντοτε φιλόσοφοι, τὸ ὅτι γίνεται μάλιστα ὁ ἄνθρωπος φιλόσοφος, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποκρυσταλλώνεται σὲ τίποτε τὸ τελικὸ; Πῶς εἶνε δυνατόν, ἓνας ἄνθρωπος, ποὺ διψᾷ γιὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ ἀναντίρρητο τῆς ἐπιστήμης; Πῶς εἶνε δυνατόν, ἓνας ἄνθρωπος, ποὺ ἔχει νὰ ἐκφράση καίτι, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν τελειότητα τῆς τέχνης; Πῶς συμβαίνει τέλος, ὅταν ζητᾷ κανεὶς τὸ Θεό, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν πίστη; . . . Θέτοντας τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ Ἰωάννα Hersch, τὰ θέτει σὰν ἐρωτήματα, ποὺ τὴ δικαίωση τῆς φιλοσοφίας τὴν ἀποκαλύπτουν καὶ μέσα στὴν ἀπορία, ποὺ διατυπώ-

νουν. Στη φιλοσοφία δὲν φθάνει παρὰ μόνον ἐκεῖνος, ποὺ ὑπερνικάει ἓνα μεγάλο δῖλημα. Ἔτσι ἐξηγεῖται αὐτό, ποὺ εἶπαμε πρὶν πάνω, τὸ ὅτι δηλαδή ἡ φιλοσοφία ἔχει πάντα κάτι τὸ δεσμευτικὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ μέσα της. «Ἡ λύση τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος», λέει ἡ Ἰωάννα Hersch, «δὲν ἀφορᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ ἀντικείμενο (ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ πρόβλημα τὸ ἐπιστημονικὸ), δὲν ἀφορᾷ οὔτε τὸ ἔργο (ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ αἰσθητικὸ πρόβλημα), ἀλλ' ἀφορᾷ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ ὑποκείμενο καὶ σημαίνει κάτι τὸ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑποκειμένου». Ἡ φιλοσοφία ἔχει καὶ τὰ δύο νοήματα: τὸ βαθύτερο νόημά της εἶνε μιὰ ἀπόφαση τοῦ ὑποκειμένου, ἐνῶ τὸ φανερό της νόημα εἶνε ἡ γνώση ἐνὸς ἀντικειμένου. Ὁ φιλόσοφος βέβαια πρέπει ἀναγκαστικὰ ν' ἀφοσιωθῇ στὸ δεύτερο νόημα καὶ νὰ ξεχάσῃ τὸ πρῶτο· πρέπει νὰ τὸ ξεχάσῃ, ὅπως κ' ἐκεῖνος, ποὺ εἶνε ἀληθινὰ καλός, ξεχνάει νᾶνε καλός.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο καθορίζει ἡ Ἰωάννα Hersch πρὶν συστηματικὰ τὴν ὀργανικὴ πλάνη, ποὺ χρησιμεύει γιὰ βᾶθρο τῆς φιλοσοφίας. Κάθε φιλόσοφος ξεκινάει ἀπ' τὴν πλάνη, ὅτι μπορεῖ ν' ἀποκρυσταλλώσῃ σὲ πάγιο σύστημα τὶς ἀλήθειες του, ὅτι οἱ ἀλήθειες του ἔχουν κάτι τὸ ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο κ' ὅτι μὲ τὸ δικό του τὸ σύστημα ἐλύθησαν ὀριστικὰ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἀλλοίμονο, ἂν δὲν ἦταν πλάνη αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Ἄν ἦταν ἀλήθεια αὐτό, ποὺ φαντάζεται κάθε φιλόσοφος, θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρξῃ ἡ φιλοσοφία. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο, μὰ τοῦ εἶνε εὐτυχῶς ἀδύνατο νὰ τὸ φθάσῃ. Παίροντας νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ ἢ ἀντιστρόφως πετυχαίνοντάς το, θὰ ἔφευγε—ἔτσι παρατηρεῖ πολὺ σωστά ἡ Ἰωάννα Hersch—ἀπ' τὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφίας. Ἐδῶ ὅμως γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ἀφοῦ στὴ φιλοσοφία δὲν πετυχαίνει κανεὶς ποτέ του ἐκεῖνο, ποὺ ζητάει, ἀφοῦ δὲν φθάνει κανεὶς ποτέ στὴν συγκρότηση ἐνὸς ὀριστικοῦ συστήματος, δὲν σημαίνει τάχα κάθε φιλοσοφία κ' ἀπὸ μίαν ἀποτυχία; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαντᾷ ἡ Ἰωάννα Hersch καταφατικὰ, μὰ προσθέτει πολὺ σωστά καὶ τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικό: Ἡ φιλοσοφία διακρίνεται βέβαια μόνον ἀρνητικὰ ἀπ' τὶς ἄλλες σφαῖρες τοῦ πνεύματος. Τὴν ὑπαρξὴ της τὴν προσδιορίζουν ὀρισμένες ἀνικανότητες. Ἀπ' τὴν ἐπιστήμη τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν τὰ καταφέρει νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἀποδεικτικὸ χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης. Ἀπ' τὴ θρησκεία τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν ἔχει τὴν πίστη, ποὺ ἔχει ἡ θρησκεία. Ἀπ' τὴν τέχνη τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν τὰ καταφέρει νὰ φθάσῃ στὴν τελειότητα τοῦ καλλιτεχνήματος. Εἶνε ὅμως τάχα πραγματικὰ ἀρνητικὲς οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀνικανότητες τῆς φιλοσοφίας; Ὁχι! Στὴν «ἐπιστημονικὴ ἀνικανότητα» τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε ἓνα «θετικὸ νόημα». Ἄν ἦταν ἡ φιλοσοφία προσανατολισμένη πραγματικὰ, ὅπως νομίζουν οἱ φιλόσοφοι, στὴν λύση ἐνὸς προβλήματος ἀντικειμενικοῦ, ἂν ἦταν δηλαδή ἡ φιλοσοφία σὰν τὴν ἐπιστήμη, δὲν θὰ εἶχε ἡ φιλοσοφία τὴν πιθανότητα τῶν ρι-

ζικῶν ἐρωτημάτων καὶ ἀποφάσεων, δὲν θὰ ὑπῆρχε στὴ φιλοσοφία ἡ ἐλευθερία. Ὁ φιλόσοφος, προσανατολισμένος οὐσιαστικὰ (χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ) στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ ὄχι σὲ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ξεκινάει ἀπ' τὸ δῖλημα τοῦ νὰ ὑπάρξῃ ἢ νὰ μὴν ὑπάρξῃ. Τὸ δῖλημα εἶνε ριζικὸ κ' ἔτσι εἶνε καὶ ἡ ἀπόφαση, ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν ὑπερνίκησή του, ριζικὴ. Ἡ ἐπιστήμη δὲν περιέχει τέτοιες ἀποφάσεις, γιὰ τὰ προβλήματά της εἶνε ἀπόσωπα. Κι' ἂν ἀκόμη ἐγκαταλείψῃ ἓνας ἐπιστήμονας τὴν ἐρευνά του, τὸ πρόβλημα, ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε, δὲν χάνεται. Θὰ τὸ λύσῃ ἄλλος. Ὁ ἐπιστήμονας δὲν βρίσκεται στὰ ὅρια τῆς ἀνυπαρξίας, ἀλλὰ μονάχα στὰ ὅρια τῆς πλάνης. Ἡ ἐπιστημονικὴ λοιπὸν ἀνεπάρκεια τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὸ θετικὸ νόημα, ὅτι φέρνει τὸν φιλόσοφο μπροστὰ στὰ ριζικὰ ἐρωτήματα, τὸν ἀναγκάζει νὰ πάρῃ ριζικὲς ἀποφάσεις, τὸν κάνει μ' ἄλλα λόγια νὰ ζῇ μέσα στὴν πρὶν μεγάλη ἐλευθερία. Τὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία, παρ' ὅλα ὅσα δείχνει ἡ ἐπιφανεία της, εἶνε οὐσιαστικὰ προσανατολισμένη ὄχι σὲ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ἀλλὰ σὲ ριζικὰ ἐρωτήματα ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας τοῦ κάθε φιλοσόφου ὡς μοναδικοῦ προσώπου, αὐτὸ εἶνε, ποὺ κάνει κάθε προσπάθεια ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας στὸ βᾶθος ἀδύνατη. Στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξετάζονται στὴν ἐξέλιξή τους τὰ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ποὺ εἶνε μονάχα ἡ πρόσπαση τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων. Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει στὴ θεωρία (στὶς λύσεις ποὺ δίνονται στ' ἀντικειμενικὰ προβλήματα). Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει στὴν ἀπόφαση, ποὺ παίρνει ὁ φιλόσοφος, ὑπερνικώντας τὸ δῖλημα ἀνάμεσα στὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἀνυπαρξία. Γι' αὐτὸ δὲν παύει νὰ ἔχῃ οὐσιαστικὴ σημασία γιὰ μᾶς καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἀκόμα λύση σ' ἓνα ἀντικειμενικὸ πρόβλημα, ἐφ' ὅσον ἡ λύση αὐτὴ εἶνε ἀπλῶς ἡ πρόφαση καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἔνδυμα, ποὺ καλύπτει τὴν διλημματικὴ κ' ἀποφασιστικὴ ζωὴ ἐνὸς φιλοσόφου.

Ὅπως ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνεπάρκεια, ἔτσι καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀτέλεια τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν ἀξία της τὴ θετική. Ἡ θετικὴ τῆς ἀξία ἐγκοιταῖ στὸ ὅτι ὁ ἀγῶνας στὴ φιλοσοφία εἶνε ἀκατάπαυστος. Τὴν αἰσθητικὴ ἀτέλεια τῆς φιλοσοφίας τὴν διαπιστώνει κανεὶς μόνον, ἂν τὴν κοιτάξῃ ἀπ' ἔξω. Ἄν ἀντιθέτως τὴν κοιτάξῃ κανεὶς τὴ φιλοσοφία ἀπὸ μέσα, τὸ ἐλάττωμα ἐμφανίζεται ἀναγκαῖο. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἓνα «γίγνεσθαι», εἶνε—ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ ἡ Ἰωάννα Hersch—μιὰ διαρκῆς «γένεσις εἰς οὐσίαν» (σύμφωνα μὲ τὴν Πλατωνικὴ ἔκφραση). Ἡ φιλοσοφία εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε μιὰ διαρκῆς προσπάθεια, ἡ αἰώνια προσπάθεια γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ κάτι, ποὺ δὲν εἶνε πραγματοποιησίμο. Ὁ ἴδιος λόγος ποὺ δίνει θετικὴ ἀξία στὴν αἰσθητικὴ ἀτέλεια, ὁ ἴδιος δίνει θετικὴ ἀξία καὶ στὴν θρησκευτικὴ ἀβεβαιότητα, στὴν «ἐπισφαλῆ» ὑπαρξὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ πίστη, ὅπως καὶ ἡ τέχνη, πηδαῖ ἐξω ἀπὸ τὸ χρόνο, στὴν αἰωνιότητα. Ἡ φιλοσοφία ἐγκοιταῖ σὲ μιὰ ὑπεράνθρωπη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὸ χρόνο, ἐγκοι-

ται σὲ μιὰ διαρκῆ τάση πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Πολὺ σωστὰ βέβαια παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι μὲ τὴ διάκριση, ποὺ κάνουμε ἀνάμεσα στὴ θρησκεία καὶ στὴ φιλοσοφία, δὲν ζητᾶμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι στὴ φιλοσοφία δὲν ὑπάρχει καμμιά πίστη κι' ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἔμπνευση ἀρκεῖ γιὰ νὰ σβύσῃ τὸ φιλοσοφικὸ χαρακτῆρα μιᾶς προσπάθειας. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Κάθε φιλοσοφία περιέχει καὶ μιὰ πίστη. Ποτέ του ὅμως δὲν χάνεται ὁ φιλόσοφος μέσ' στὴν θεότητα. Ἡ πίστη τοῦ φιλοσόφου—μιὰ πίστη, ποὺ ὑπάρχει ἀσυνείδητα καὶ σὲ ὅσους τὴν ἀρνιοῦνται—στρέφεται μόνο πρὸς τὸ «κενὸ», ποὺ κάνει δυνατὴ τὴν ἐλευθερία, δηλαδὴ τὶς ριζικὲς ἀποφάσεις. Αὐτὸ τὸ κενὸ εἶνε τὸ μόνο ἀντικείμενο, ποὺ ἔμπνέει τὴν πίστη τοῦ φιλοσόφου.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο—καὶ μ' αὐτὸ τελειώνει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου της—προσπαθεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch μ' ἓνα τρόπο ἐξαιρετικὰ πετυχημένο καὶ πνευματικὰ ζωντανὸ νὰ δείξῃ ἐπάνω σ' ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα, ἐπάνω στὸ σύστημα τοῦ Ἐγγέλου, ποὺ εἶνε τὸ τελευταῖο μεγάλο δογματικὸ σύστημα, τὴν διάσταση ἀνάμεσα στὴν πρόσοψη καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ὑπόσταση τοῦ συστήματος, ἀνάμεσα στὴν πλάνη καὶ στὴν ἀλήθειά του, ἀνάμεσα στὴν θεωρητικὴ του ἀλήθεια, ποὺ εἶνε ἀνύπαρκτη, καὶ στὴν μεταφυσικὴ του ἀλήθεια. Ὡς μεταφυσικὴ ἀλήθεια χαρακτηρίζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴν ἀλήθεια ποὺ πραγματοποιεῖ ὁ φιλόσοφος, χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ, ὄχι μὲ τὴν γνώση του, μὰ μὲ τὴν ριζικὴ ἀπόφασή του, μὲ τὴν ἀπόφαση, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ὑπόστασή του ὀλόκληρη.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου της, γράφει ἡ Ἰωάννα Hersch μιὰν ἱστορία τῆς πλάνης, ποὺ χρησιμεύει ὡς βᾶθρο τῆς φιλοσοφίας, ξεχωρίζοντας τοὺς κυριώτερους σταθμούς, ποὺ ἐσημειώθηκαν στὴν ἀποκάλυψη εἰδικῶς τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης. Σὰν τέτοιους σταθμούς βλέπει ἡ Ἰωάννα Hersch κ' ἐξετάζει τὸν Πλάτωνα, τὴν ὄντολογικὴ ἀπόδειξη τοῦ Ἁγίου Ἀνσέλμου, τὸν Καρτέσιο, τὸν Κάντ, τὸν Νίτσε, τὸν Κίρκεγκαρντ καὶ τελευταῖο τὸν Karl Jaspers, ποὺ ἡ φιλοσοφία του ἔγκειται ἀκριβῶς στὴν ἀπόλυτα πιὰ συνειδητὴ ἀποκάλυψη τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης. Μὲ τὸν Jaspers ἀκριβῶς ἐσημειώθηκε, μέσα σὲ μιὰ μορφή φιλοσοφικὴ, ἡ συστηματικὴ ἀποκάλυψη τῆς πλάνης, ποὺ ἐχρησίμευε ὡς βᾶθρο τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ ὡς βᾶθρο τῆς μεταφυσικῆς ἀλήθειας, ποὺ ὑπάρχει μέσα σὲ κάθε φιλοσοφία. Σ' ἓνα ὀλόκληρο κεφάλαιο ἀναλύει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴν φιλοσοφία τοῦ Jaspers καί, ἀναλύοντάς την, κατορθώνει κάτι δύσκολο κι' ἐξαιρετικὸ. Στὸ τέλος ὅμως γεννιέται τὸ ἐρώτημα: τώρα, ποὺ ἀποκαλέφθηκε ἡ ὀργανικὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας, τὸ ἀναγκαῖο αὐτὸ βᾶθρο, ποὺ δύομιση χιλιάδες χρόνια ἐχρησιμοποίησε ἡ μεταφυσικὴ ἀλήθεια, τώρα ποὺ ἔλειψε καὶ ἡ ἀναγκαῖα πλάνη, τί θ' ἀπογίνη ἡ φιλοσοφία; Θὰ μπορέσῃ τάχα νὰ συνεχίσῃ τὴν ὑπαρξή της; Ἄν ἐδοκίμαζε νὰ μᾶς εἰπῇ ἡ Ἰωάννα Hersch, ποιά θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ μορφή τῆς φιλοσοφίας, ἔπειτα ἀπ' τὴν ἀποκάλυψη τῆς ὀργανικῆς τῆς πλάνης, θὰ ἐχά-

ραζε γραμμὲς στὸ κενό. Ἡ Ἰωάννα Hersch μᾶς ἐκφράζει ἀπλῶς στὶς τελευταῖες φράσεις τοῦ βιβλίου της τὴν ἐμπιστοσύνη της στὶς ἀπειρες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Κάποια θὰ εἶνε ἡ νέα μορφή, ποὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ φιλοσοφία γιὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἐκφράζεται. Πάντως ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ λείψῃ. Κάποιες ἀποφάσεις θὰ εἶνε ἀναγκασμέες πάντα νὰ πάρῃ ὁ ἀνθρώπος στὰ ὄρια, ποὺ χωρίζουν τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία!

* * *

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Karl Jaspers, τοῦ διδασκάλου τῆς Ἰωάννας Hersch, ἀποκαλύπτει συστηματικὰ πιὰ τὴν ὀργανικὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας, ἐμφανίζεται σὰν ἡ φιλοσοφία ἡ προικισμένη μὲ τὴν πιὸ τραγικὴ εἰλικρίνεια, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ. Ἐχρησιάσθηκε βέβαια νὰ προηγηθῇ ὁ Νίτσε γιὰ νὰ ῥθῇ, ἔπειτα ἀπ' τὸν δημιουργικὸν αὐτὸν ἀρνητὴ, ὁ Jaspers. Ὁ Νίτσε ὅμως, ἂν καὶ ἔδωσε τὴν λαμπρότερη ποιητικὴ μορφή στὴν ἀποκάλυψη τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης, δὲν ξεκίνησε ἀπ' τὴν συγκεκριμένη αὐτὴ πρόθεση, δὲν ξεκίνησε φιλοσοφικὰ ἀπ' τὴν πρόθεση αὐτή, οὔτε ἔφθασε φιλοσοφικὰ στὴν πραγματοποίησή της. Ὁ Jaspers εἶνε ἐκεῖνος ποὺ ἔκαμε τὸ φιλοσοφικὸ συνειδητὸ αὐτὸ βῆμα. Στὴ φιλοσοφία του—μέσα σ' ἓνα ἀπ' τὰ πυκνότερα φιλοσοφικὰ συστήματα, ποὺ ἐγνώρισε ἡ ἱστορία τοῦ νεωτέρου πνεύματος—παίρνει ὡς ἔννοια μιὰ κεντρικὴ σημασία ἡ «ἀποτυχία» καὶ μάλιστα (αὐτὸ εἶνε τὸ σημαντικό) ὄχι ἡ ἀποτυχία στὴν καθημερινὴ ζωὴ, ὄχι τὸ παραπάτημα, ποὺ γίνεται στὸν τυχαῖο μας δρόμο, ἀλλὰ ἡ ἀποτυχία στὶς πιὸ ριζικὲς ἀποφάσεις καὶ στὶς πιὸ μεγάλες ὀδοιπορικὲς τῆς ζωῆς μας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Jaspers εἶνε ἐκείνη, ποὺ βρῆκεται καὶ συνειδητὰ στὸ ὄριο ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴν ἀνυπαρξία. Ἡ συνείδηση τοῦ ὄριου εἶνε μέσα στὸν Jaspers τὸ πιὸ δυνατὸ φιλοσοφικὸ κίνητρο, εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, δὲν εἶνε ὅμως οὔτε ἡ ἀρχὴ μονάχη της, οὔτε τὸ τέλος μόνο του. Ὁ Jaspers δὲν εἶνε ἀπλῶς ἓνας πεσσιμιστῆς. Ἡ ἀποτυχία καὶ τὸ ὄριο, μ' ἄλλα λόγια τὸ τέλος ὑπάρχει στὸν Jaspers ὡς ἀνάγκη τῆς ζωῆς, δηλαδὴ ὡς συμπλήρωμα, ὡς ποῦμε μάλιστα ὡς προϋπόθεση καὶ ἀρχῆς!

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη υπό Giorgio Del Vecchio.

"Έτος XVI, Τεύχος VI, Νοέμβριος—Δεκέμβριος 1936.

Περιεχόμενα.—α) "Αρθρα.

- Georgss Renard, Contributo allo studio dei rapporti tra diritto e teologia.
 Adolf Merkl, La collisione delle norme tra autorità statale e autorità religiosa.
 Giorgio Del Vecchio, Pacifismo.

β) Σημειώσεις και συζητήσεις.

- Alessandro Passerin d'Entreves, Il concetto di rapporto giuridico nella scienza e nella filosofia del diritto.
 Giorgio Del Vecchio, Croce e don Ferrante.

Μεταφράσεις, σημειώματα, περιλήψεις, βιβλιογραφία.

Revue Philosophique de la France et et l'Étranger.

Διευθυνομένη υπό L. Lévy - Bruhl.

"Έτος 61α. Τεύχη 9—10. Σεπτέμβριος—Οκτώβριος 1936.

Περιεχόμενα.—α) "Αρθρα.

- J. Dalevsky, La prévision dans l'histoire humaine.
 A. et Y. Miroglio, La découverte de la vie par la raison.
 M. Marsal, Variations sur la logique pure.
 J. B. Fort, Les idées de Samuel Butler.

β) Κριτικά.

Ch. Lalo, Esthétique.

γ) Αναλύσεις, κριτικά σημειώματα κτλ.

"Έτος 61. Τεύχη 11—12. Νοέμβριος—Δεκέμβριος.

Περιεχόμενα.—α) "Αρθρα.

- L. Chestov, Iasnaïa Poliana et Astapovo. Tolstoï philosophie.
 W. Deonna, L'esprit grec et l'esprit primitif en art.
 J. Ullmo, Le réel et la science.
 F. Heinemann - Léonard da Vinci, Sa phénoménologie du monde visible.
 G. Hanson, Classification et biologie expérimentale.

β) Αναλύσεις, κριτικά σημειώματα κτλ.

Revue de Métaphysique et de Morale.

"Έτος. 43. Τεύχος 4ον. Οκτώβριος 1935.

Περιεχόμενα.—α) "Αρθρα.

- Havaisson, Quinet, Schelling, Lettres avec introduction et des notes par P. M. Schull.
 P. Janet, La Psychologie de la Croyance et le Mysticisme (suite).
 R. Berthelot, L'Astrobiologie et la Pensées de l'Asie. Essai sur les origines des sciences et des Théories morales (suite).

L. Febvre, De Spengler à Toyubee. Quelques philosophies opportunistes de l'histoire.

G. Aillet, Histoire et Politique.

β) Σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

"SCIENTIA"

"Αριθ. 10. Οκτώβριος 1936.

- H. Bohlin, Ueber die Milchstrasse und die anagalaktischen Nebel.—
 J. H. Partington, The Discovery of Bronze.—G. Bohn, Quelques aspects nouveaux de l'étude de la cellule.—O. Assirelli, Quadro scientifico delle lingue d'Africa.—Σημειώσεις, κριτικά κτλ.

"Αριθ. 11. Νοέμβριος 1936.

- E. Graetz, Neue Atomenforschung.—G. Vallaux, Croissance et déperissement des récifs coralliens.—E. Witschi, Secondary Sex characters in Birds and their bearing on the Theory of Evolution.—A. Gemelli, Lo studio del «comportamento» in psicologia animale (Parte Prima).—Σημειώσεις κτλ.

"Αριθ. 12. Δεκέμβριος 1936.

- J. S. Plasquet, The Galaxy.—A. Boutaric, Le principe de la conservation de l'électricité et les découvertes récentes de la physique.—
 M. Mühlmann, l'état actuel de la question du vieillissement.—A. Gemelli, Lo studio del «comportamento» in psicologia animale (Parte seconda).—G. Wolff, Leone Battista Alberti als Mathematiker.—Σημειώσεις, κριτικά κτλ.

Β. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Aliotta (A.), L'esperienza nella scienza, nella filosofia, nella religione, Napoli, Parella, 1936.
 Berdiaeff (N.), Cinq méditations sur l'existence Paris, Aubier, 1936.
 Binkowski (Dr J.), Die Wertlehre des Duns Skotus, Berlin u. Bonn, Dümmler, 1936.
 Bourdon (R.), La Perception (Nouveau Traité de Psychologie (V. 1), Paris. Alcan 1936.
 California University, The problem of time. Berkeley, 1935.
 Centre de Synthèse, Evolution de la physique et la philosophie, Alcan, Paris, 1935.
 Chevalier (J.), Pascal, Flammarion, Paris, 1936.
 Delacroix (H.), Les opérations intellectuelles (Nouv. Tr. de psych.), Alcan.
 Delmond (Dr. Jacques), Essai sur la schizophrénie, Paris, Le François, 1935.
 Dietsch (W.), Das Problem des Glaubens in der Philosophie des deutschen Idealismus, Hejdesberg, C. Winter, 1936.
 Drabovitch (W.), Comment s'adapter à la vie, Paris. Ed. Pelmin 1936.
 Duflo (Dr Jacques), Esquisse d'une énergétique mentale, Alcan 1936.
 Duret (R.), Les aspects de l'image visuelle, Paris, Boivin.
 Duval (M.), La poésie et le principe de transcendance, Alcan, Paris, 1935.
 Duval (M.), Religion, superstition et criminalité, Essai philosophique sur la criminalité superstitieuse, Paris, Alcan, 1935.
 Eliade (M.), Yoga, Essai sur les origines de la mystique indienne, Paris, 1936.
 Fondane (B.), La conscience malheureuse, Paris, Denoël et Steele.